

Abstract

Des del cataclisme de la crisi immobiliària de l'any 2008, el cicle d'urbanització neoliberal consolidat a partir dels anys 90 i encapçalat pel model de ciutat global ha estat de nou qüestionat des d'àmbits acadèmics, moviments socials i la societat civil organitzada. Davant un escenari d'emergència climàtica, desarmament de les comunitats locals i pèrdua de cura pel territori provocat pel món globalitzat, apareixen alternatives de canvi que reclamen de forma imperant fer una transició ecològica, socialment justa i democràtica que posi la vida i les persones al centre del model urbà. En aquest context, ressorgeix l'interès acadèmic pels béns comuns urbans com un dispositiu per regenerar les ciutats des d'un paradigma de societat ecològica, metabòlicament equilibrada amb el territori, resilient al canvi climàtic i capaç de recosir el vincles comunitaris.

Aquest treball és una carta d'aprenentatges que explora el potencial dels béns comuns urbans com a dispositiu per a materialitzar el dret a la ciutat en la transició ecosocial. Proposem un relat acadèmic, pedagògic i instrumental a partir de la revisió de la literatura acadèmica i l'anàlisi de 5 casos d'estudi paradigmàtics per acostar el béns comuns a l'urbanisme i l'ordenació del territori. Després de tot l'anàlisi destaquem una sèrie d'apunts, aprenentatges, reptes i oportunitats per el·laborar una caixa d'eines capaç d'impulsar i protegir el béns comuns des de la nostra disciplina. Recollim els projectes i instruments legals i urbanístics que ens han de permetre transitar cap la transició ecosocial i el dret a la ciutat.

El béns comuns urbans superen l'etern debat entre el mercat i l'estat obrint la porta a noves formes de producció urbana centrades en la comunitat i el tancament de cicles materials. Defineixen un nou horitzó de col·laboració públic-cooperativa que reconfigura els termes en que sovint s'ha entès el desenvolupament urbà, prioritant el valor social de les actuacions per sobre de l'extracció de plusvàlues econòmiques del territori.

Una carta d'aprenentatges per a la transició ecosocial:

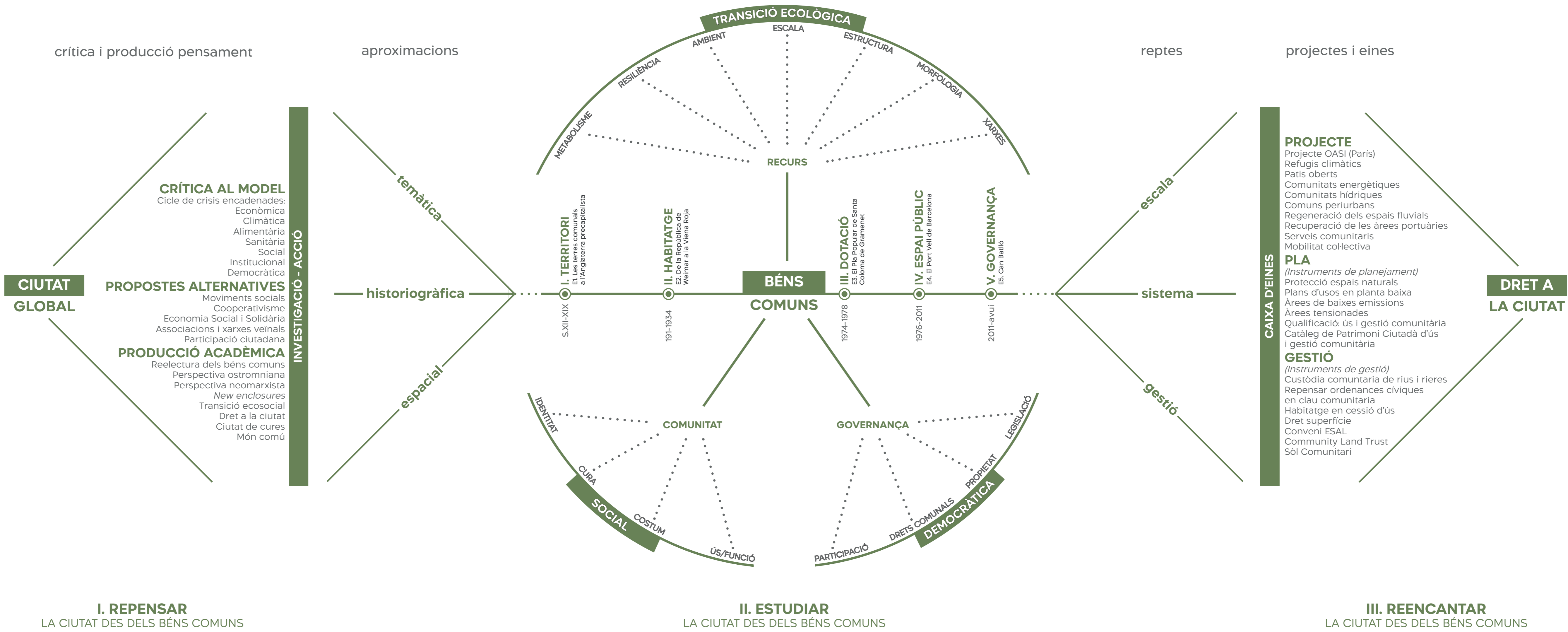
Els béns comuns urbans com a dispositiu per materialitzar el dret a la ciutat

Treball de Fi de Grau

Autor: Oriol Cruz Trullàs
Tutor: Carles Llop Torné

Índex

1. REPENSAR LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS	9
Al principi va ser l'àgora	11
Un món comú: ni un món global ni un món ideal	11
Les ulleres dels béns comuns: un marc de pensament des d'on afrontar els reptes de les ciutats i els territoris contemporanis	12
Metadologia del treball	13
2. ESTUDIAR LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS	15
Estat de l'art: revisió de la literatura acadèmica	17
Mapejant el béns comuns	23
Definicions: què són els béns comuns? Recurs, comunitat, governança	27
I. TERRITORI	31
Els béns comuns tradicionals com a paradigma de metabolisme social	39
<i>Cas d'estudi 1: Les terres comunals de l'Anglaterra precapitalista</i>	
II. HABITATGE	47
Socialisme utòpic: la reinvençió del comú a la ciutat industrial	55
<i>Cas d'estudi 2: De la República de Weimar a la Viena Roja</i>	
III. DOTACIÓ	65
De l'organització col·lectiva al dret a la ciutat	73
<i>Cas d'estudi 3: El Pla Popular de Santa Coloma de Gramanet</i>	
IV. ESPAI PÚBLIC	87
New enclosures i la redefinició del subjecte de l'espai públic a la ciutat global	95
<i>Cas d'estudi 4: El Port Vell de Barcelona.</i>	
V. GOVERNANÇA	105
De la col·laboració públic-privada a la cooperació públic-comunitària	113
<i>Cas d'estudi 5: Can Batlló</i>	
3. REENCANTAR LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS	121
Conclusions, apunts i aprenentatges: reencantar el món des dels béns comuns	123
Reptes i oportunitats	127
Una caixa d'eines per un urbanisme pensat des dels béns comuns	129

crítica i producció pensament

aproximacions

reptes

projectes i eines

CIUTAT GLOBAL

INVESTIGACIÓ - ACCIÓ

CRÍTICA AL MODEL
Cicle de crisis encadenades:
Econòmica
Climàtica
Alimentària
Sanitària
Social
Institucional
Democràtica

PROPOSTES ALTERNATIVES
Moviments socials
Cooperativisme
Economia Social i Solidària
Associacions i xarxes veïnals
Participació ciutadana

PRODUCCIÓ ACADÈMICA
Reelectura dels béns comuns
Perspectiva ostromniana
Perspectiva neomarxista
New enclosures
Transició ecosocial
Dret a la ciutat
Ciutat de cures
Món comú

temàtica

historiogràfica

espacial

I. TERRITORI
E1. Les terres comunals a l'Anglaterra precapitalista
S.XII-XIX

II. HABITATGE
E2. De la República de Weimar a la Viena Roja
191-1934

BÉNS COMUNS

III. DOTACIÓ
E3. El Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet
1974-1978

IV. ESPAI PÚBLIC
E4. El Port Vell de Barcelona
1976-2011

V. GOVERNANÇA
E5. Can Batlló
2011-avui

escala

sistema

gestió

CAIXA D'EINES

DRET A LA CIUTAT

PROJECTE
Projecte OASI (París)
Refugis climàtics
Patis oberts
Comunitats energètiques
Comunitats hídriques
Comuns periurbans
Regeneració dels espais fluvials
Recuperació de les àrees portuàries
Serveis comunitaris
Mobilitat col·lectiva

PLA
(Instruments de planejament)
Protecció espais naturals
Plans d'usos en planta baixa
Àrees de baixes emissions
Àrees tensionades
Qualificació: ús i gestió comunitària
Catàleg de Patrimoni Ciutadà d'ús i gestió comunitària

GESTIÓ
(Instruments de gestió)
Custòdia comuntaria de rius i rieres
Repensar ordenances cíviques en clau comunitària
Habitatge en cessió d'ús
Dret superfície
Conveni ESAL
Community Land Trust
Sòl Comunitari

I. REPENSAR

LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS

II. ESTUDIAR

LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS

III. REENCANTAR

LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS

TRANSICIÓ ECOLÒGICA

METABOLISME
RESILIÈNCIA
AMBIENT
ESCALA
ESTRUCTURA
MORFOLOGIA
XARXES
RECURS

IDENTITAT
CURA
SOCIAL
COSTUM
ÚS/FUNCIÓ
GOVERNANÇA
PARTICIPACIÓ
DRETS COMUNALS
PROPIETAT
LEGISLACIÓ
DEMOCRÀTICA

COMUNITAT

GOVERNANÇA

Una carta d'aprenentatges per a la transició ecosocial:

Els béns comuns urbans com a dispositiu per materialitzar el dret a la ciutat

Treball de Fi de Grau

Autor: Oriol Cruz Trullàs
Tutor: Carles Llop Torné

“Dos niñas de faldas cortas y trenzas juegan en un círculo de arena con un balancín de madera de líneas rectas. Hace un mes, el espacio de esos juegos y los otros juegos de alrededor estaba ocupado por una gran montaña de escombros de un edificio bombardeado. Estamos en un Ámsterdam posbélico de 1947. Desde ese año hasta fines de la década de 1970 –como parte de un programa municipal– Aldo Van Eyck imaginó y construirá más de setecientos parques en medianeras en sombra, esquinas de suburbios, solares ruinosos y patios de todo tipo. Espacios que eran localizados por los propios habitantes de cada uno de los barrios.”¹

Imatge de portada: © Ed Suister, courtesy Amsterdam City Archives

¹ RUBÉN, Martínez; ALABAO, Nuria (2016). *Los espacios vacíos de la ciudad participativa*. Quaderns #266 d'Arquitectura i Urbanisme. COAC.

Document protegit per una llicència Creative Commons: Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0)

Les imatges utilitzades que s'identifiquen amb el símbol ©, estan protegides per una llicència copyright. No està permesa la utilització de qualsevol del contingut correctament identificat amb aquest símbol ni la seva obtenció a partir d'aquesta obra.

Per a la realització d'aquest treball ha estat necessària l'utilització d'imatges protegides per aquesta llicència. Ens acollim a l'article 32 de la Ley de Propiedad Intelectual per al seu ús amb fins acadèmics i d'investigació, en cap dels casos amb ànim de lucre.

Abstract

Des del cataclisme de la crisi immobiliària de l'any 2008, el cicle d'urbanització neoliberal consolidat a partir dels anys 90 i encapçalat pel model de ciutat global ha estat de nou qüestionat des d'àmbits acadèmics, moviments socials i la societat civil organitzada. Davant un escenari d'emergència climàtica, desarrelament de les comunitats locals i pèrdua de cura pel territori provocat pel món globalitzat, apareixen alternatives de canvi que reclamen de forma imperant fer una transició ecològica, socialment justa i democràtica que posi la vida i les persones al centre del model urbà. En aquest context, resorgeix l'interès acadèmic pels béns comuns urbans com un dispositiu per regenerar les ciutats des d'un paradigma de societat ecològica, metabòlicament equilibrada amb el territori, resiliència al canvi climàtic i capaç de recosir el vincles comunitaris.

Aquest treball és una carta d'aprenentatges que explora el potencial dels béns comuns urbans com a dispositiu per a materialitzar el dret a la ciutat en la transició ecosocial. Proponem un relat acadèmic, pedagògic i instrumental a partir de la revisió de la literatura acadèmica i l'anàlisi de 5 casos d'estudi paradigmàtics per acostar el béns comuns a l'urbanisme i l'ordenació del territori. Després de tot l'anàlisi destaquem una sèrie d'apunts, aprenentatges, reptes i oportunitats per el·laborar una caixa d'eines capaç d'impulsar i protegir el béns comuns des de la nostra disciplina. Recollim els projectes i instruments legals i urbanístics que ens han de permetre transitar cap la transició ecosocial i el dret a la ciutat.

El béns comuns urbans superen l'etern debat entre el mercat i l'estat obrint la porta a noves formes de producció urbana centrades en la comunitat i el tancament de cicles materials. Defineixen un nou horitzó de col·laboració públic-cooperativa que reconfigura els termes en que sovint s'ha entès el desenvolupament urbà, prioritant el valor social de les actuacions per sobre de l'extracció de plusvàlues econòmiques del territori.

Agraïments

Al Carles pel mestratge, el coneixament i la confiança.

Al Fernando, la Clara, el Pau i la Mel pel seu suport en tot moment.

A tothom qui estima i defensa la ciutat i el territori per a la seva gent.

Continguts

I. REPENSAR LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS	9
Al principi va ser l'àgora	11
Un món comú: ni un món global ni un món ideal	11
Les ulleres dels béns comuns: un marc de pensament des d'on afrontar els reptes de les ciutats i els territoris contemporanis	12
Metadologia del treball	13

En aquest primer apartat obrim un espai per preguntar-nos la ciutat des de l'objecte d'estudi que ens ocupa, els béns comuns, amb la voluntat d'articular una mirada pensada en col·lectiu i oberta a debat. Reflexionem sobre el marc de pensament i actuació des d'on poder donar respostes als reptes i necessitats de la ciutat del present en un món comú. Proponem repensar la ciutat i el territori des de les ulleres dels béns comuns per a una transició ecològica, socialment justa i democràtica.

REPENSAR la ciutat des dels BÉNS COMUNS

Les ulleres dels béns comuns

Un marc de pensament des d'on afrontar els reptes de les ciutats i els territoris contemporanis

Al principi va ser l'àgora

Parafrasejar el famós versicle bíblic¹: “*Al principi va ser l'àgora, i l'àgora és amb la ciutat, i la ciutat era l'àgora*” ens serveix de pretext per iniciar el nostre trajecte amb una primera parada a la reflexió. Un espai per preguntar-nos la ciutat des de l'objecte d'estudi que ens ocupa, els béns comuns, amb la voluntat d'articular una mirada a la ciutat pensada en col·lectiu i oberta a debat. Un marc de pensament i actuació des d'on poder donar respostes als reptes i necessitats de la ciutat del present.

En la noció més bàsica dels béns comuns hi trobem l'àgora. És a l'àgora on neix la polis, al bressol de la democràcia. La plaça pública sotmetent a decisió col·lectiva el futur dels seus recursos i la seva comunitat. És des de l'àgora que s'eleva l'urbs, entesa com a la forma urbana, l'espai construït, a la seva dimensió cultural i política, la polis. A quelcom més enllà d'un apilament de murs, bigues i teulades, i alguna cosa més d'una simple agrupació de cases, recs, horts i granges. La ciutat es converteix en el centre polític, social i econòmic del món grec obrint a debat les qüestions compartides del que implica viure en societat. Entendre l'àgora com a fet fundacional de la polis és entendre-la com a un bé comú i ens ha d'ajudar a reflexionar sobre com decidim el futur de les nostres ciutats i d'aquest món comú (Garcés, 2012).

Un món comú: ni un món global ni un món ideal²

Així doncs, primer de tot cal que ens preguntem què és viure avui junts en un món comú. En quin sentit polític i filosòfic podem entendre que la vida és un problema col·lectiu del qual ningú no es pot salvar sol? Un món comú no és el mateix que un món global, o un món únic. No és aquell que té un sol ordre sinó on hi caben tots els mons possibles, tots els desordres, totes les dissidències. Aquest món s'ha fet dramàticament comú perquè ens

ha caigut a sobre una interdependència, una crisi ecològica, sanitària, econòmica, social, democràtica... que ens aboca a un tipus de proximitat que ara veiem més aviat com una amenaça que com una promesa d'emancipació.

La globalització i l'antropocè no han fet un món comú sinó un món més unificat. Tenim la sensació que tots vivim a la mateixa ciutat global (Sassen, 1990), que transitem pels mateixos “no-llocs” (Augé, 1993), el mateixos carrers, les mateixes places, els mateixos espais i aparadors. Un món comú, per tant, no és un món global tal com ens l'ha presentada l'imaginari de la globalització, és a dir, aquella bola perfecta, llisa, impoluta, presentada davant de nosaltres com un objecte. Un món objectualitzat, objectivitzat, convertit en objecte d'explotació de persones i de recursos, en mercaderia, en espai de circulació. Un món on l'existència personal dels éssers i de les realitats que el componen ha estat privatitzada.

Ara bé, per altra banda, cal abandonar la idea que un món comú és res semblant a un món ideal. No és pas un projecte utòpic ni la ciutat de déu convertida en projecte polític. Un món comú és un món on som ja, sempre, aquí i ara. És precisament aquella dimensió compartida de la vida quan s'enten com un problema comú, l'aproximació col·lectiva a una vida que deixi de fugir d'ella mateixa.

El món comú per tant, no és ni un món ideal ni un món global. És la idea que impugna aquesta idea de privatització fent de la pròpia vida un lloc comú. És una pressa del lloc de les nostres vides com a llocs col·lectius. Una idea destituent, restituent i constituent. Destituent perquè posa en crisi aquest món-objecte privatitzat on no hi ha espai per a la vida. Restituent de la nostra condició ontològica, de l'humà com a ésser inacabat i en continuïtat amb altres éssers. Un espai des d'on pensar i reapren-

¹ Versicle 1:1 de l'evangeli Joan: “*Al principi va ser el verb, i el verb era amb Déu, i Déu era el verb*”.

² El concepte de *món comú* fa referència a la idea que exposa Marina Garcés al seu llibre “*Un món comú*”. Publicat l'any 2012 per Bellaterra Edicions i reeditat l'any 2016 per Tigre de Paper.

dre la vida com un problema col·lectiu. I és una idea constituent d'un nosaltres, d'una existència en plural, d'una vida col·lectiva, de la nostra condició política. Quan la societat és una suma de "jo's" no hi ha espai per al nosaltres. Per tant, reaprendre a veure el món com un món comú passa per aquests moments: una destitució del poder, un restitució ontològica i un constituïció política que apunten a la pregunta pel nosaltres. Qui som nosaltres en aquest món comú? (Garcés, 2012).

Nosaltres, qui

Mireia Calafell titulava el seu poemari, publicat l'any 2020: "Nosaltres, qui" on es preguntava qui som nosaltres i qui volem ser. En aquesta interrogació sense interrogant, l'autora postula dues actituds o aproximacions possibles per tal de respondre a la pregunta: la vertical i l'horitzontal. Així doncs, el nosaltres que respon a la lògica de la verticalitat es funda en els mites clàssics que mai no hem qüestionat prou. És el nosaltres que s'identifica amb l'Europa blanca que expulsa a l'extranger, aquella que rebutja l'alteritat i promou la diferència, la desigualtat, el canvi climàtic i els feminicids. Per altra banda, l'horitzontalitat planteja el repte de saber-nos vulnerables, interdependents els uns dels altres. La mort, el dolor, la malaltia, el desig o l'amor "*parlen d'un nosaltres sempre informe i desafiant que ho vol tot i sap que el tot, si apostem per allunyar-nos de la violència estructural d'identificacions erectes, està en camí*".

Calafell arrenca el llibre amb citant les paraules de Jean-Luc Nancy, que diuen: "*Malgrat la dificultat de dir nosaltres, en el món d'avui ja només ens tenim a nosaltres*". Una referència que interpel·la directament al problema de les subjectivitats col·lectives. Qui som nosaltres? Com ens relacionam amb els nostres llocs comuns? Quin és el paper de les comunitats en la gestió dels nostres recursos, dels nostres futurs possibles? A quin lloc queda relegada la individualitat en un món comú que ens aboca a aquesta tensió necessària, a la política, al conflicte que implica una vida en comú?

Les ulleres dels béns comuns

La ciutat és un catalitzador dels desafiaments que ens planteja aquest món comú. Un espai on els processos socials, les interaccions interpersonals s'acceleren i accentuen els seus conflictes. Un espai eclèctic on els diferents agents que hi participen lluiten per l'hegemonia cultural i política. Un espai de poders i contrapoders on es manifesten les diferents realitats socioculturals i sovint esclata la reivindicació política. Cada vegada més allò urbà es presenta com a quelcom més complex, amb més intensitat i interacció humana. i es fa difícil desxifrar quins són els processos que estructurin aquests grans fenòmens que són les ciutats. Cada dia es presenten de forma més difusa en un món globalitzat desdibuixant les seves línies i els seu abast i la privatització dels llocs es mostra de forma més intensa, no només en el tancament d'espais públics sinó en l'apropiació d'imaginari, de sentiments, d'afectes, de vincles i tot allò que conforma la nostra vida col·lectiva.

En aquest conjectura ens preguntem si els béns comuns urbans poden ser un dispositiu útil per a materialitzar el dret a la ciutat (Lefebvre, 1968). Un dret "*a transformar les ciutats en equilibri amb els valors que respectem i l'estil de vida que desitgem*" (Harvey, 2012) que recull com un paraigües invertit els diferents reptes que plantegen la societat civil i els moviments socials als nostres futurs col·lectius. Una via d'emancipació per tal de resoldre el repte de crear llocs comuns, de generar espais col·lectius habitables, de situar-nos com a agents o actors d'una vida en comú. Es troben a l'encreuament entre el territori, els nostres cossos, les nostres materialitats i les maneres de fer que les nostres vides mereixin la pena ser viscudes. Ens obren la porta a refer comunitats estroncades per la individualització del món global i pel model de desenvolupament urbà neoliberal on: "*Tot mereix la pena ser sacrificat si la contrapartida és que creixi la economia. Per tant, necessitem una forma diferent de pensar, o de repensar, com articular la vida en comú. És quan fem una lectura crítica de la situació energètica i ecològica del planeta que la lògica dels comuns es presenta com a quelcom fonamental i necessari.*"

Una carta d'aprenentatges

Estudiar la ciutat i el territori des de les ulleres del béns comuns ens ha permès redactar una carta d'aprenentatges que explora les aportacions, reptes i oportunitats que presenten per al planejament i la gestió urbana. Es mostren com a un element clau per afrontar els tres grans reptes de les ciutats del present: fer un transició ecològica, socialment justa i democràtica. Són un element imprescindible per actuar davant l'emergència climàtica en un món comú de cures i interdependències on reproducció i producció no es trepitgin. Es postulen com a una sortida democràtica per reencantar i construir un futur pensat en col·lectiu que superi aquest cicle de crisis sistèmiques: ecològica, sanitària, econòmica, democràtica, institucional... on els auges de tants -ismes, que van fer trontollar el món el segle passat, repiquen de nou els seus tambors de guerra.

Des d'aquesta perspectiva els béns comuns urbans es presenten com un àmbit d'estudi important a explorar i investigar des de l'urbanisme ja que poden donar respostes als grans reptes de les ciutats i territoris contemporanis de forma transversal i respectuosa amb els nostres valor ètics. No només ens podem quedar en la teoria sobre els béns comuns. Cal traspasar paraules a fets, a transformacions urbanes socioambientalment justes, i en aquest trànsit hi té molt a aportar una lectura des de les ulleres dels béns comuns.

Per una ciència urbana interdisciplinària

Com no pot ser d'altra manera, per aquesta lectura l'urbanisme s'ha de mostrar obert i en diàleg amb altres camps de coneixement constituïnt una ciència urbana. Si bé la disciplina urbanística ha centrat històricament les seves interpretacions en l'estudi de la forma urbana, els problemes de les ciutats del present són molt més amplis i demanen amb insistència que els plans urbans del demà escoltin les

mirades que s'hi fan tan des de les ciències naturals (l'ecologia, la biologia, la geologia, l'ambientologia...) com des de les ciències socials (la geografia, la sociologia, l'antropologia, la filosofia, l'economia, les ciències polítiques...). Aquest treball pretén apropar el que s'han vingut anomenant des de les ciències socials com a *estudis urbans* a la disciplina que ens ocupa per disposar la tècnica de la transformació física (i social) de les ciutats en pro de l'interès col·lectiu. No ens podem quedar únicament en la forma de la ciutat, en la part bonica (o no tant bonica) de la tela brodada. Cal donar-li la volta i observar tots els seus filaments i lligadures per a poder entendre que és el que la constitueix. Un entramat de relacions que, de desaparèixer, transformarien altre vegada la ciutat en un conjunt de murs de pedra i formigó sense ànima, en la closca d'un crustaci a qui han extret la seva carn. (Lahuerta, 2005).

Quins aprenentatges podem fer dels béns comuns urbans? De quina forma s'articulen en el territori? Com ens poden ajudar a fer front als grans reptes de les ciutats contemporànies? Quins instruments tenim per projectar-los, planejar-los i regular-los? A totes aquestes preguntes intentarem donar respostes en aquest treball posant-nos les ulleres dels béns comuns per llegir les ciutats i els nostres territoris des d'una ètica pensada en col·lectiu.

Metodologia del treball

Així doncs, es proposa com a objecte d'estudi i com a *leitmotiv* el paper dels béns comuns a la ciutat i el territori. Hem dividit el treball en tres grans blocs: repensar, estudiar i reencantar la ciutat des dels béns comuns que queden conceptualitzats i explicats al quadre sinòptic.

En primer lloc obrim un espai de reflexió per repensar la ciutat des dels béns comuns on exposem les preguntes del treball. Què vol dir viure en un món comú? Quin paper hi han de tenir els comuns urbans? Perquè és important investigar sobre aquesta temàtica? Què pot aportar al món de l'urbanisme i la planificació urbana? Des de quina perspectiva els volem afrontar? Quin és el marc teòric a partir del qual el desenvoluparem? etc... Tot plegat ens serveix per fer unes primeres reflexions i a mode d'introducció per teixir un relat acadèmic. El segon bloc (estudiar la ciutat des dels béns comuns) recull tot el cos teòric del treball. Per una

banda la relectura de la literatura acadèmica al respecte i per altre l'estudi de 5 casos d'estudi paradigmàtics. Tot plegat amb l'objectiu de generar un relat acadèmic i pedagògic des de 3 aproximacions als béns comuns urbans:

1) **Temàtica:** per a la qual escollim cinc dels grans temes de l'urbanisme des d'on fer una lectura als béns comuns. Cada tema està vinculat a un cas d'estudi, a uns aprenentatges i aportacions concrets: Territori, Habitatge, Dotació, Espai públic i Governança.

2) **Històrica:** la generació d'un cronograma que ens descriu l'evolució dels béns comuns en el temps. Dels béns comuns tradicionals als béns comuns urbans contemporanis.

3) **Espacial:** comencem per els casos més allunyats geogràficament i els anem acostant fins arribar a Barcelona per tal de generar un coneixement que ens sigui útil per poder fer propostes de cara a una possible aplicació.

Si bé la literatura acadèmica ens delimita una marc teòric des d'on definir els béns comuns a partir de 3 conceptes clau: recurs, comunitat i govern local. Els casos d'estudi ens permeten articular un visualitzador que relaciona aquests conceptes amb 15 mirades des d'on estudiar els béns comuns, i alhora amb els 3 grans objectius per als quals ens poden servir.

a) **Recurs:** obre la porta a la transició ecològica. Ens parla de metabolisme urbà, resiliència climàtica, de la qualitat ambiental, i és important analitzar-lo des de l'escala, la seva estructura, morfologia i capacitat per establir-se com a sistema o com a xarxa.

b) **Comunitat:** obre la porta a la transició socialment justa. Ens parla dels béns comuns des de la identitat, la cura, el costum, el seu ús i la seva funció social.

c) **Govern local:** obre la porta a una renovació democràtica de les institucions. Ens parla del paper de la participació, el drets comunals, el règim de propietat i la legislació amb la qual s'ordenen i es regulen els béns comuns.

Per últim, el darrer bloc (reencantar la ciutat des dels béns comuns) exposa els principals reptes detectats (escalabilitat, la reproducció com a sistema i la gestió dels béns comuns) obrint espai a una caixa d'eines que recull els projectes urbans i instruments urbanístics que ens poden permetre defensar i impulsar els béns comuns urbans a l'actualitat.

Bibliografia

- AUGÉ, Marc (1993). Los "no lugares". Espacios del anonimato: una antropología de la sobremodernidad. Barcelona: Gedisa.
- CALAFELL, Mireia (2020). Nosaltres, qui. LaBreu Edicions.
- FEDERICI, Silvia (2020). Reencantar el mundo. El feminismo y la política de los comunes. Madrid: Traficantes de sueños.
- GARCÉS, Marina (2012). Un món comú. Bellaterra Edicions.
- HARVEY, David (2012). Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. Trad. cast. Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana. (Pensamiento crítico no 22) (1.a ed.). Ediciones Akal, S.A.
- LEFEBVRE, Henri (1968). Le droit à la ville. París: Anthropos.
- LEFEBVRE, Henri (1974). La production de l'espace. Paris: Anthropos.
- LAHUERTA, Juan José (2005). Destrucción de Barcelona. Muditó & Co.
- SASSEN, Saskia (1991). The Global City. New York, London, Tokyo. Princeton N.Y.: Princeton University Press.

Continguts

II. ESTUDIAR LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS	15
Estat de l'art: revisió de la literatura acadèmica	17
Mapejant el béns comuns	23
Definicions: què són els béns comuns? Recurs, comunitat, governança	27
I. TERRITORI	31
Els béns comuns tradicionals com a paradigma de metabolisme social	39
<i>Cas d'estudi 1: Les terres comunals de l'Anglaterra precapitalista</i>	
II. HABITATGE	47
Socialisme utòpic: la reinvençió del comú a la ciutat industrial	55
<i>Cas d'estudi 2: De la República de Weimar a la Viena Roja</i>	
III. DOTACIÓ	65
De l'organització col·lectiva al dret a la ciutat	73
<i>Cas d'estudi 3: El Pla Popular de Santa Coloma de Gramanet</i>	
IV. ESPAI PÚBLIC	87
<i>New enclosures</i> i la redefinició del subjecte de l'espai públic a la ciutat global	95
<i>Cas d'estudi 4: El Port Vell de Barcelona.</i>	
V. GOVERNANÇA	105
De la col·laboració públic privada a la cooperació públic-comunitària	113
<i>Cas d'estudi 5: Can Batlló</i>	

Després de donar resposta a perquè és important estudiar la ciutat des dels béns comuns procedim a fer-ne una revisió bibliogràfica que ens acoti i defineixi l'objecte d'estudi. Quan parlem de béns comuns parlem de recursos compartits (del *què*), però també de la comunitat (del *qui*) i de models de governança arrelats al territori (del *com*, del *perquè* i del *per a què*). Aquesta triada que sona a mode de leitmotiv: *recurs, comunitat i govern local* conformarà el cos teòric de major consens acadèmic que acompanyarà l'anàlisi de 5 casos d'estudi paradigmàtics per estudiar la ciutat des dels béns comuns des d'una aproximació temàtica, històrica i espacial.

ESTUDIAR la ciutat des dels BÉNS COMUNS

Publicacions i referents

Si bé és cert que quan parlem de béns comuns cal que ens remuntem a una llunyana historiografia on han quedat ben documentats casos i pràctiques concretes, no és fins a finals de la dècada dels anys seixanta del segle passat que es produeix un fort creixement del seu interès acadèmic. La publicació exponencial de la literatura al respecte conforma el cos teòric amb el qual contem a dia d'avui. Fent una revisió a l'estat de l'art sobre els béns comuns hi podem diferenciar dues corrents de pensament principals que posen a debat com hem d'afrontar la seva definició i marc conceptual. Per una banda hi destaca la perspectiva ostromniana o neoinstitucionalista, que veu de les aportacions de l'economista Elinor Ostrom sobre els recursos d'ús comú i la seva gestió. Aquesta en fa lectura més aviat tècnica, analítica i racional en termes d'eficiència econòmica i ecològica, vol respondre a la pregunta: *Quina és la manera més eficaç de gestionar els béns comuns i com es garanteix la seva sostenibilitat en el temps?* Per altra banda hi trobem la perspectiva de tradició marxista, que argumenta que no sols s'ha d'entendre els béns comuns com a una manera ecològica i econòmicament eficient de gestionar el recurs sinó que cal emfatitzar la seva centralitat en les resistències al capitalisme. En altres paraules, vol respondre a les preguntes: *De quina manera els béns comuns, i les seves reivindicacions, són una eina elemental per a garantir la justícia social i ecològica que posa en perill el sistema capitalista?*

En qualsevol cas, totes dues perspectives posen en qüestió la tesi de l'article "La tragèdia dels béns comuns" de Garret Hardin publicat a la revista *Science* l'any 1968. Un text que sovint apareix mencionat, sigui pel seu contingut o pel caràcter provocador del seu títol, com un dels textos fundacionals de la literatura acadèmica sobre els béns comuns quan aquesta encara estava en un estat embrionari. Hardin descriu, amb un to rotunda-

ment neomaltusià, la seva profunda preocupació per la superpoblació mundial i el temor a que la decisió individual de tenir fills acabés amb la destrucció dels béns comuns globals i l'esgotament dels recursos planetaris. Apela a la metàfora de la parcel·la de propietat comú que es pasturava per bestiar de diferents camperols que únicament volen maximitzar els seus beneficis individuals. A mesura que cadascun dels pastors va afegint més bestiar per incrementar els seus guanys, la parcel·la va perdent fertilitat afectant a tots els usuaris. A cada cap de bestiar que entra a pasturar major és el desequilibri metabòlic i el trencament amb els cicles naturals de l'ecosistema. Finalment el recurs comunal, la terra, perd tota la seva productivitat i a la seva mort l'acompanya el ramat i tota la comunitat de pastors que l'explotaven. Amb aquesta alegoria defensa que el recurs obert a tothom sempre acaben degradant-se degut a l'interès individual dels actors de les comunitats per maximitzar el seu propi benefici sense tenir cura de la sostenibilitat del recurs a llarg termini, fins i tot quan adoptar una estratègia col·lectiva hagués estat més beneficiós per a tots. Així doncs, considera que la solució a aquesta "tragèdia" és establir un sistema de regulació, sigui a través de la propietat privada perquè cada individu es responsabilitzi de la seva propietat o bé un sistema de control públic o estat basat en la planificació o la jerarquia (Castro & Martí, 2016).

Aquest plantejament erroni serà posat en crisi i quedarà superat l'any 1990 amb les dues publicacions més rellevants sobre la conceptualització i definició dels béns comuns fins aleshores, la primera com a document fundacional de la perspectiva ostromniana o institucionalista i la segona des de la perspectiva a la tradició marxista.

En primer lloc, doncs, cal mencionar el llibre d'Elinor Ostrom "Governing the commons" (1990) reconegut posteriorment amb el Premi Nobel

d'Economia l'any 2009, on demostra i rebut les tesis de Hardin, defensant que els béns comuns poden ser gestionats de manera efectiva per les comunitats locals al marge de l'Estat i la propietat privada, i que per tant cal protegir i crear les institucions apropiades per gestionar aquest tipus de béns de forma efectiva. Ho fa mitjançant un estudi detallat a partir de casos d'estudi arreu del món (com zones pesqueres, boscos, sistemes de rec, pastures, etc...) on explica quins són els motius pels quals alguns recursos comuns (*common-pool-resources*) són resilient i d'altres han quedat a la memòria dels seus protagonistes posant el focus en la seva governança. La qüestió no va sobre el recurs en si sinó en la manera que les comunitats s'organitzen per poder explotar-lo de forma eficient i sostenible. Hardin confon un "recurs obert" (*open access*) amb un recurs de gestió comú, on, com retrata Ostrom aportant un sistema de proves antropològiques, sociològiques, històriques i de caràcter tècnic, els pastors efectivament parlen entre si, es comuniquen, estableixen vincles personals i col·lectius que garanteixen el bon govern del recurs i la prosperitat de les comunitats. En definitiva, s'organitzen col·lectivament en benefici de la majoria i estableixen els seus propis codis i regles per resoldre els problemes que puguin sorgir. Es trenca doncs el *dilema del presoner* (Flood & Dresher, 1950), pel qual varies persones podrien no cooperar fins i tot en el cas que no fer-ho vagi contra l'interès de tothom, com succeïa en la tragèdia dels comuns. No únicament això, Ostrom demostra i defineix vuit principis de disseny per una gestió estable dels recursos comuns, on posa de relleu com la creació d'institucions reconegudes per les autoritats superiors basades en l'autogestió que defineixen els límits, es doten de regles d'ús i gaudi, d'acords col·lectius i de sancions per a qui els transgredeixi, permeten gestionar de forma eficient, democràtica i sostenible els recursos en qüestió. D'aquesta forma obra la porta a trencar amb la tradicional dicotomia Mercat-Estat sobre la gestió dels recursos compartits, on autoritats externes imposin drets de propietat o el seu control centralitzat. Assenyala que existeixen una sèrie de costos, sovint invisibles, com el cercament, la vigilància o la menor capacitat per rentabilitzar inversions que existeixen per al manteniment de la propietat privada com el control, la protecció o la conservació que també existeix per a l'Estat. (Castro & Martí, 2016).

Ostrom obrirà camí a tota una corrent acadèmica que farà una lectura dels béns comuns des d'aquesta mirada d'economista, posant l'atenció en el balanç entre costos i beneficis, i fent una aproximació tècnica per a determinar quina és la forma racionalment més eficient per a gestionar aquests recursos compartits. D'aquesta manera genera tota una escola de pensament a través de les seves publicacions i la creació d'organitzacions fonamentals per a l'estudi dels béns comuns com l'International Association for the Study of the Commons (1989), la Digital Library of the Commons de la Universitat d'Indiana (2001) o l'International Journal of the Commons (2007). Alguna de les figures més

influent d'aquesta escola seran Charlotte Hess amb el seu "Mapping the commons" (2008), Sheila Foster o Efrat Eizenberg que aprofundiran els estudis que Ostrom fa dels comuns tradicionals i els aproximaran als comuns urbans i immaterials, els anomenats *new commons*.

Malgrat tot, l'ampli ventall de casos d'estudi escollits per Ostrom a "Governing the Commons" es redueixen a comunitats de no més d'un centenar de propietaris o com a molt de fins a les 15.000 persones a través d'estructures d'autogovern "niuades", ja que la negociació directa entre tots els membres esdevenia impossible. Un fet que ens presenta el "problema de l'escala" del que n'aprofundirem més endavant perquè esdevé la clau de volta per afrontar els actuals reptes dels béns comuns des de l'ordenació del territori i l'urbanisme i que serà la principal crítica a l'aproximació ostromniana: la seva falta de perspectiva escalar i sistèmica. Quedant-se a l'escala local o de barri sense presentar respostes a la necessitat d'institucions més amples on apareixerien evidents problemes de representativitat degut a la seva extensa mida. Així doncs deixaria sense resposta com s'hauria d'abordar la protecció, impuls i gestió dels comuns globals, com l'escalfament planetari, la qualitat de l'aire o la biodiversitat; i sense anar tant lluny, les infraestructures ecosistèmiques com l'aigua o el mosaic agroforestal de tota una conca o regió.

És en aquest punt on es fa indispensable parlar de la segona publicació fundacional per a la reconceptualització i redefinició dels béns comuns a partir dels anys 70. Estem parlant de la publicació "Introduction to The New Enclosures" (1990) del col·lectiu Midnight Notes, format per intel·lectuals com Silvia Federici, Peter Linebaugh o George Caffentzis. Es tracta d'un text que influirà intensament a la corrent de pensament dels comuns des de perspectiva neomarxista al qual donaran continuïtat David Harvey, Massimo De Angelis, Hardt & Negri o Stuart Hodgkinson entre d'altres a través de les seves publicacions posteriors. Mauro Castro i Marc Martí (p.145, 2016) resumeixen de forma molt sintètica el diàleg que es genera entre aquestes dues aproximacions als béns comuns:

"Epistemològicamente, mucho trabajo teórico sobre la gobernanza de los "common pool resources" toma en cuenta que el mundo está poblado por individuos racionales maximizadores de utilidad y, desde ahí, se preguntan bajo qué condiciones es posible y socialmente eficiente el funcionamiento de un régimen de propiedad común (véase, por ejemplo, Ostrom, 1990). Frente a esta perspectiva basada en el individualismo metodológico, las corrientes neomarxistas recuperan la matriz histórica de los bienes comunes, contextualizando el análisis en el marco de las relaciones de poder capitalista. En este sentido, los comunes no son solo una rica variedad más o menos exitosa de modelos de gestión de recursos, sino que lo común aparece como un concepto central para la comprensión de las bases de la producción de la riqueza social y de los modos de acumulación en el capitalismo contemporáneo, siendo, por tanto, fundamental abordar el proceso de "cercamiento" que se produce en la ciudad."

I serà precisament la reinterpretació dels enclosures (cercamientos) el que guiarà la lectura del text del *Midnight Notes Collective* l'any 1990. Si bé la literatura tradicional marxista situava els coneguts enclosure acts anglesos com a les figures jurídiques utilitzades per les classes dominants per dur a terme el procés d'acumulació primitiva. És a dir, per a desposseir les classes populars dels seus mitjans de subsistència i generar l'exèrcit de treballadors assalariats necessari per al desenvolupament del capitalisme industrial en la seva transició amb el feudalisme. La nova literatura farà una reinterpretació d'aquest procés històric entenent aquesta desposseïció material com a un fenomen cíclic que garanteix la reproducció social i manté les relacions de poder entre classes socials per tal de mantenir viu el sistema capitalista, repercutint les seves crisis als sectors més empobrits. Els new enclosures (*Midnight Notes*, 1990) seran al capitalisme globalitzat el que els enclosure acts eren a la transició cap al capitalisme industrial. Suposen una reorganització a gran escala del procés d'acumulació per desposseïció (Harvey, 2003) que s'estava desenvolupant pels governs neoliberals des de la dècada dels anys 70. No tenen altre objectiu que desarrelar als treballadors del lloc on han construït els seus llaços relacionals, els seus mitjans de subsistència i el seu poder organitzatiu. Es traça doncs, una línia entre els processos dels enclosure acts i els new enclosures posant el debat de la privatització dels béns comuns un altra cop sobre la taula.

Si Ostrom desmuntava la tragèdia de Hardin demostrant que els béns comuns poden ser gestionats de forma eficient a través de les institucions locals apropiades, la perspectiva neomarxista ressaltarà que el veritable problema és la incapacitat dels drets de propietat privada individualitzada per satisfer els interessos comuns tal i com se suposa que haurien de fer. No es compleix doncs amb la funció social que pels liberals justifica el reconeixement dels drets de propietat a l'integrar-se en unes institucions d'intercanvi just i mercat lliure. El nucli del problema és la propietat privada del bestiar i la voluntat dels pastors per maximitzar els seus beneficis individuals i no pas el caràcter de propietat comú del recurs en qüestió (Harvey, 2012). Així doncs a més a més d'entendre els béns comuns com un recurs, una comunitat i un conjunt de normes que en regulen la gestió col·lectiva, com fan les perspectives institucionalistes, es posa el focus en la centralitat dels comuns en les resistències al capitalisme, posant de relleu el seu paper en la lluita de classes, la seva politització i fins i tot la reclamació de drets que van més enllà dels recursos en si mateixos (Castro & Martí, 2016), com el dret a l'educació, a la salut o el mateix dret a la ciutat (Lefebvre, 1968). La lluita en defensa dels comuns, el commoning, és un acte de resistència als successius cicles d'enclosures dels recursos col·lectius que formen part de l'acumulació de recursos necessaris per desenvolupar les diferents fases d'acumulació capitalista, essent la urbanització de les nostres ciutats un element clau en aquest procés. En aquest sentit el comuns urbans es despleguen en àmbits essencials per al sosteniment

de la vida des dels serveis públics com l'educació o la salut (hospitals, escoles, universitats, equipaments esportius, museus...) a l'espai urbà o fins i tot en comuns globals com els mars o l'aire que respirem. (De Andes, Hamou, Aparicio, 2020). Més enllà de fer reivindicacions específiques per gestionar alguns recursos comuns concrets de forma col·lectiva, la perspectiva neomarxista defensa que cal generar institucions que permetin gestionar democràticament la producció o riquesa col·lectiva entenent els béns comuns urbans en la seva diversitat escalar, des de la petita escala dels horts urbans o els equipaments de barri a la concepció de tota la metròpoli "com un gran comú produït pel treball col·lectiu a i sobre la ciutat", com suggereixen Hardt i Negri.

Recapitem una mica. Si bé les aportacions de l'escola d'Ostrom són sòlides per la seva aproximació tècnica i racional respecte la creació d'institucions locals eficients per a la gestió sostenible d'aquests recursos en el temps, les lectures de tradició marxista en criticaran la seva neutralitat respecte el poder, la desigualtat social i les injustícies territorials. Així doncs, consolidaran les aportacions neoinstitucionalistes amb la voluntat d'afrontar el problema de l'escala i la falta de perspectiva sistèmica per tal de generar un marc teòric més ampli on la defensa dels béns comuns esdevé no únicament una manera econòmica i ecològicament més eficient de gestionar aquests recursos sinó que és cabdal la seva capacitat de justa redistribució pal·liant els greuges ecològics i socials que provoca el capitalisme. No obstant això aquest exercici intel·lectual serà criticat precisament per la seva abstracció i falta de concreció operativa deixant una camp d'investigació obert des d'on cal anar aterrant totes aquestes idees a la pràctica, a les realitats urbanes i territorial en el nostre cas.

Bibliografía

- CASTRO, Mauro i MARTÍ, Marc (2016). Comunes urbanos: de la gestión colectiva al derecho a la ciudad. EURE (Santiago), 42(125), 131-153. <https://doi.org/10.4067/s0250-71612016000100006>.
- HARDIN, Garret. (1968). The tragedy of the commons. *Science* 162(3859), p 1243-1248. doi: 10.1126/science.162.3859.1243.
- HARVEY, David. (2011). The Future of the Commons. *Radical History Review*, 2011(109), 101-107. <https://doi.org/10.1215/01636545-2010-017>.
- MIDNIGHT NOTES COLLECTIVE (1990) Introduction to The New Enclosures, *Midnight Notes*, 10 "The New Enclosures". Disponible en: <http://www.midnightnotes.org/newenclos.html>.
- OSTROM, Elinor (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- VERGARA, Jorge. (2012). Bienes comunes urbanos: una aproximación inicial. *DU & P: revista de diseño urbano y paisaje*, 9(23), 2. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5329725>

Perspectiva ostromniana o neoinstitucionalista:

- EIZENBERG, Efrat (2012). Actually existing commons: Three moments of space of community gardens in New York City. *Antipode*, 44(3), 764-782. doi: 10.1111/j.1467-8330.2011.00892.x
- FOSTER, Sheila R. (2006). City as an ecological space: Social capital and urban land use. *Notre Dame Law Review*, 82(2), 527-582. En http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=899617.
- FOSTER, Sheila R. (2011). Collective action and the urban commons. *Notre Dame Law Review*, 87(1), 57-133. En http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1791767
- HESS, Charlotte (2008). Mapping the new commons. Treball presentat a The Twelfth Biennial Conference of the International Association for the Study of Commons, Cheltenham, Inglaterra, 14-18 de julio 2008. En <http://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=sul>.
- OSTROM, Elinor (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Persepectiva neomarxista:

- CASTRO, Mauro i MARTÍ, Marc (2016). Comunes urbanos: de la gestión colectiva al derecho a la ciudad. EURE (Santiago), 42(125), 131-153. <https://doi.org/10.4067/s0250-71612016000100006>.
- DE ANGELIS, Massimo (2004). Separating the doing and the deed: Capital and the continuous character of enclosures. *Historical Materialism*, 12(2), 57-87. doi: 10.1163/1569206041551609.
- DAROT, Pierre & LAVAL, Christian (2015). *Commun: Essai sur la révolution au XXIe siècle*. Trad. cast. Común: Ensayo sobre la revolución en el siglo XXI (360o / Claves Contemporáneas no 891029) (1.a ed.). Gedisa Editorial.
- FEDERICI, Silvia (2004). *Calibán y la bruja: Mujeres, cuerpo y acumulación originaria*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- FEDERICI, Silvia (2020). *Reencantar el mundo. El feminismo y la política de los comunes*. Madrid: Traficantes de sueños.
- HARDT, Michael & NEGRI, Antonio (2011). *Commonwealth: El proyecto de una revolución del común*. Colección Cuestiones de Antagonismo, 64. Madrid: Akal.
- HARVEY, David. (2011). The Future of the Commons. *Radical History Review*, 2011(109), 101-107. <https://doi.org/10.1215/01636545-2010-017>.
- HARVEY, David (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Trad. cast. Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana. (Pensamiento crítico no 22) (1.a ed.). Ediciones Akal, S.A.
- MIDNIGHT NOTES COLLECTIVE (1990) Introduction to The New Enclosures, *Midnight Notes*, 10 "The New Enclosures". Disponible en: <http://www.midnightnotes.org/newenclos.html>.

És important fer una lectura de la literatura escrita fins ara però de que estem parlant exactament quan parlem de béns comuns? Quines exemples pràctics en haurien de venir al cap? Quines aproximacions tenim per classificar-los i quina lectura n'hem de fer des de l'urbanisme i l'ordenació del territori?

Cal destacar la feina immensurable de la International Association for the Study of the Commons, fundada per Elinor Ostrom, que porta documentant i estudiant els béns comuns des de l'any 1989 o la Digital Library of the Commons de la Universitat d'Indiana, que ens serveix com una gran biblioteca de casos d'estudi des de l'any 2001. Ara bé, ens agradaria posar especial atenció a l'aportació feta per Charlotte Hess a "Mapping the Commons" (2008) que aconsegueix agrupar en diferents famílies els principals tipus de recursos comuns que s'han estudiat fins les dades. En aquest cas no és limita únicament a l'estudi del que coneixem com als béns comuns tradicionals, sempre relacionats amb activitats primàries en entorns rurals, on hi podem trobar comunitats agrícoles, pesqueres, de caça, xarxes de rec, boscos comunals o fins i tot de protecció de la fauna. També abasta tota la literatura referida als new commons, que amplia l'espectre del que entenem avui en dia per un bé comú desdibuixant els seus límits que quedaven definits per Ostrom als 90 per ser un tipus de bé molt específic tant pel seu règim de propietat com per les característiques econòmiques de rivalitat i exclusivitat¹ que l'acotaven.

Així doncs quan parlem dels new commons es posen sobre la taula béns comuns de caràcter immaterial com els comuns del coneixement (sabers populars, educació, internet, les biblioteques, la ciència, les llicències Creative Commons...) o els comuns culturals (la música, l'art, els esports...) que segurament tenen una rellevància relativa si en volem fer un abordatge dels comuns urbans des de l'urbanisme i l'ordenació del territori. Ens generen

més interès els comuns globals (l'atmosfera, la biodiversitat, l'escalfament global, la contaminació, la capa d'ozó...) on hi podem reconèixer un paper directe de les ciutats en la seva preservació malgrat la seva escala planetària. A una escala més urbana i territorial haurem de parlar sobre comuns infraestructurals (carreteres, aeroports, rius, corredors ecològics, telecomunicacions...) destacant-ne el seu caràcter ecosistèmic, cultural, informacional i metabòlic en funció del cas. I si ens situem a una escala més local o de barri de comuns veïnals (habitatge, equipaments, carrers, parcs, serveis...). Mauro Castro i Marc Martí a "Comunes urbanos: de la gestión colectiva al derecho a la ciudad" (2016) fan un excel·lent resum d'alguns exemples destacats quan parlem de comuns urbans:

"Casos de estudio habituales son jardines y huertos comunitarios (Fernández & Burch, 2003; Foster, 2006; 2011; Sheldon, 2010), los mercados callejeros (Parker & Johansson, 2011), parques y otras instalaciones recreativas (Matisoff & Noonan 2012) y espacios públicos más en general (Cooper, 2006; Kassa, 2008; Low & Smith, 2006), casas ocupadas (Hodkinson & Chatterton, 2006), cooperativas de viviendas (Saegert & Benítez, 2005), o incluso las comunidades cerradas (Colding, 2011; Le Goix & Webster, 2006; Lee & Webster, 2006) entre otros. También hay autores que incluyen como recursos compartidos aspectos más inmateriales, como el de la seguridad, abordando —por ejemplo— cómo la comunidad se organiza para prevenir la criminalidad en un área determinada de la ciudad (Bennett, Holloway & Farrington, 2006; Wagenaar & Soeparman, 2004). En una escala mayor, ha habido tentativas de conceptualizar las infraestructuras básicas que posibilitan la vida en la ciudad como comunes urbanos (Bravo & De Moor, 2008; Frischmann, 2005; 2006). Los ejemplos van desde los sistemas de distribución de agua (Bakker, 2007; Wutich, 2009), de infraestructuras portuarias (Selsky & Memon, 1997), de carreteras (Blomkvist & Larsson, 2013), de electricidad (Byrne, Martínez & Ruggiero, 2009; Lambing, 2012) o de recolección y trata-

¹ Entenem per rivalitat el fet que l'ús del bé impedeixi els seus usos per part d'un altre persona mentre que l'exclusivitat es refereix a la possibilitat d'excloure gent de l'ús del bé. Així doncs s'afirma que un bé comú és aquell amb nul·la o baixa exclusivitat però amb altra rivalitat. Un bé privat, un amb altra exclusivitat i rivalitat. I un bé públic, un amb baixa exclusivitat i rivalitat.

² Prenent de referència la classificació de l'arquitecta i urbanista Ana Méndez de Andes per a l'exposició "La Ciudad los Comunes", recollida digitalment a la web: <http://www.ergosfera.org/archivo/comunes/>*

miento de desechos (Cavé, 2012; Post & Baud, 2003), los ecosistemas naturales en la ciudad (Svendsen & Campbell, 2008) o incluso los sistemas de regulación del suelo (Porter et al., 2011; Salinas, 2010). Debido a su importancia como facilitadores de la vida urbana y a la complejidad de su gestión, suele apelarse a las instituciones públicas para la provisión, cuidado y mantenimiento de estos recursos, ya sea de forma directa (Sofoulis & Williams, 2008) o bien utilizando formas híbridas de gestión o coproducción con la sociedad civil (McShane, 2010)."

Tot i que tots els tipus de comuns descrits en l'abundant bibliografia existent sobre el tema poden acabar tenint repercussions a la ciutat, a l'hora de pensar en els comuns urbans des d'una perspectiva arquitectònica i urbanística els comuns materials seran el nostre punt de partida. Des d'aquí podem definir i classificar-los segons la seva escala²:

Escala S: Objectes, espais i edificacions

És l'escala del solar, de l'edifici, de la parcel·la o el descampat. Hi trobem la majoria de casos documentats ja que la seva mida i característiques permeten que es desenvolupin en els intersticis urbans des de l'autogestió directa i la negociació, si és dona el cas, amb les administracions municipals. Podem parlar de cooperatives d'habitatge, cessions d'ús, drets de superfície, masoveria urbana, centres socials autogestionats, horts urbans, etc... Acostumen a presentar-se com a reivindicació per la falta de serveis allà on ni l'administració ni el mercat han aconseguir resoldre necessitats bàsiques. Sovint funcionen com a punt de suport i trobada de comuns urbans de caràcter més immaterial com les xarxes de cures, de suport mutu entre veïns, les costums d'un territori, els sabers populars i serveixen com a catalitzador i multiplicador per a generar nous espais de característiques similars.

M: Àmbits acotats i identificables

Quan aquestes xarxes i comunitats veïnals són molt fortes, sigui per les seves arrels històriques en el territori o bé per les necessitats imperants del moment, sobresalten la primera escala S i esdevenen àmbits acotats com pot ser el cas de l'antic polígon industrial de Can Batlló a Barcelona, que des de 2011 s'ha anat consolidat com un espai veïnal autogestionat amb diversitat de projectes de diferents camps: habitatge, educació, cultura... o el barri d'Errekaleor a Vitoria-Gasteiz, que des del 2013 s'ha transformat en un barri autogestionat i autosuficient energèticament. En l'àmbit internacional han agafat renom el barri de la Ciutat Lliure de Chirstiania a Copenhagen, que des de 1971 és un barri parcialment autogovernat on viuen més de mil persones o el barri d'Exarchia a Atenes que des de 1973 acull multitud de projectes d'autogestió que l'han posat al mapa. En molts d'aquests casos la cooperació entre diferents petits projectes ha permès obtenir força de negociació amb l'administració per arribar a acords de cessió d'ús, suport econòmic, millores pels barris o simplement fent els ulls grossos respecte el compliment de determinades normatives municipals.

L: Sistemes urbans i infraestructures

Aquest salt d'escala engloba tant els sistemes urbans com les infraestructures a escala de ciutat o àrea metropolitana. Parlem doncs de xarxes d'infraestructures tècniques (energia, aigua, comunicacions, transport...), ecosistèmiques (connectors ecològics, conques hidrogràfiques, aquífers, el mosaic agroforestal d'un territori...), del sistemes de equipaments, de parcs urbans i espais públics o la gestió dels residus urbans. Per la dimensió d'aquesta escala no existeixen tants exemples que es pugin considerar comuns ja que normalment són gestionats per l'administració pública o mitjançant figures jurídiques de col·laboració públic-privada. Alguns exemples en l'àmbit de l'energia i l'espai públic serien el projecte OASIS a París o el de Refugis Climàtics a Barcelona. En l'àmbit de l'habitatge i hi trobem el Miteshäuser Syndikat arreu d'Alemanya o Sostre Cívic a Barcelona, recentment guardonat amb el premi de Plata d'habitatge de les Nacions Unides, que promou habitatges en cessió d'ús a través de convenis de cooperació públic-comunitaria amb l'administració local. Així com en els intersticis urbans i solars abandonats hi podem trobar el Pla de Buits promogut per l'Ajuntament de Barcelona. Tots aquests exemples, així com la xarxa de parcs o equipaments d'una ciutat, actuen a partir d'actuacions puntuals de menor escala però la seva distribució estratègica permet concebre'ls com sistemes urbans. La resta de comuns urbans d'escala sistèmica, que no actuen a partir de l'acupuntura no destaquen per la seva materialització urbana sinó pel canvi el la gestió de recursos essencials com l'aigua, a través de la seva remunicipalització com es va fer a Terrassa a partir de la creació de l'Observatori de l'Aigua de Terrassa, o l'energia, amb la creació de Barcelona Energia a la ciutat comtal seguint els models d'Hamburg o Stuttgart. (De Andes, Hamou, Aparicio, 2021)

XL: La ciutat com a conjunt

Algunes autors com Hardt i Negri suggereixen pensar la ciutat o la metròpolis com a un comú en si mateix considerant la seva construcció, els seus ambients o els seu espai viscut com a una creació col·lectiva dels habitants i veïns de la ciutat. I en aquest mateix sentit adverteixen que els new enclosures acaben deteriorant aquestes qualitats urbanes, per exemple amb pràctiques com el turisme de masses i el tancament d'espais tradicionalment apropiables per a tothom.

XL: La ciutat com a conjunt

En una majora escala, entenen que arribar a l'escala interplanetària ja seria extralimitar-nos, hi trobem el paper dels comuns globals que precisament en un món globalitzat on les ciutats estan adquirint un rol central tenen un paper gens menyspreable. Ens sembla interessant considerar doncs l'atmosfera, la qualitat de l'aire, la capa d'ozó, els casquets àrtics, o l'Amazones com a béns comuns que poden ésser destruïts degut a les altes emissions de diòxid de carboni produïdes als entorns urbans i les seves conseqüències devastadores pel planeta com a ecosistema.

Bibliografía

ALGARRA, David (2018) El comú català. Barcelona: Editorial Descontrol.

CASTRO, Mauro i MARTÍ, Marc (2016). Comunes urbanos: de la gestión colectiva al derecho a la ciudad. EURE (Santiago), 42(125), 131-153. <https://doi.org/10.4067/s0250-71612016000100006>.

DELLENBAUGH, Mary; KIP, Markus, BIENIOK, Majken, MÜLLER, Agnes. & SCHWEGMANN, Martin (2022). Urban Commons: Moving Beyond State and Market. Berlin, München, Boston: Birkhäuser. <https://doi.org/10.1515/9783038214953>

GIELEN, Pascal; LIJSTER, Thijs & VOLONT, Louis (2022) The rise of the common city. ASP editions - Academic and Scientific Publishers.

HESS, Charlotte (2008). Mapping the new commons. Treball presentat a The Twelfth Biennial Conference of the International Association for the Study of Commons, Cheltenham, Inglaterra, 14-18 de julio 2008. En <http://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=sul>.

MÉNDEZ DE ANDES, Ana; HAMOU, David; APARICIO, Marco (eds.) (2021) Códigos comunes urbanos: Herramientas para el devenir-común de las ciudades. Barcelona: Icaria.

MENDEZ DE ANDÉS, Ana (2015) Las formas del común. Economías en Acción.

PLACENCIA, Josep (et. al) (2008) Els béns comunals a l'Alt Pirineu i Aran. Insitut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA).

URBAN COMMONS RESEARCH COLLECTIVE (2022). Urban Commons Handbook. dpr-barcelona.

Webliografia:

Los comunes urbanos - <https://aula.fundaciondeloscomunes.net/curso/los-comunes-urbanos>

El mundo de los comunes - <http://www.ergosfera.org/archivo/comunes/>

Reconstruir el Comunal - <https://reconstruirelcomunal.suportmutu.org/presentacio/>

Urban Commons Collective - <https://urbancommons.sites.sheffield.ac.uk/home>

Comuns Urbans a Barcelona - <http://bcncomuns.net/es/>

communityplanning.net

Digital Library Of The Commons (Indiana University) - <https://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/>

The International Association for the Study of the Commons - <https://iasc-commons.org/resources/>

IASC Commons Youtube Channel - <https://www.youtube.com/@IascCommons>

Serie de video Defensa de los Bienes Comunes: el nosotros y nosotras que somos - <https://www.youtube.com/playlist?list=PLayCZrGcohKcYHRsRuMgEf6liKk4wcS38>

La Revolución jurídica de los bienes comunes (La Hidra Cooperativa) - <https://lahidra.net/la-revolucion-juridica-de-los-bienes-comunes/>

Definicions: què són els béns comuns?

Recurs

Comunitat

Governança local

Un cop aterrats a l'objecte d'estudi que ens ocupa ens atrevim a descriure què és això dels béns comuns. Si bé és cert que quan pensem en ells el primer que ens ve el cap són els propis recursos, els boscos comuns, les xarxes de rec, pastures, horts urbans... Cal destacar que la literatura analitzada els conceptualitza d'una forma molt més ampla amb la voluntat de diferenciar-los dels recursos d'accés obert que no tenen cap comunitat ni sistema de governança local que en garanteixi la seva sostenibilitat ecològica i social al llarg del temps.

Sembla interessant articular un joc etimològic i semàntic que ens permeti veure l'ampli espectre conceptual necessari per entendre'ls més enllà del propi recurs compartit. Etimològicament la paraula "comuns" prové de les arrels protoindoeuropees *keo-* (junts) i *-moi-n-*, sufix de l'arrel *-mei* (donar a canvi, anar, moure's), és a dir *-keo-moin-i-* (sostingut per tots, compartit per tothom). I alhora de la seva evolució llatina *-cum* (junt amb, en combinació amb) i *-munus* (deure, obligació, servei, regal), és a dir *communis* (compartit per tots, deures, obligacions i serveis col·lectius). Des d'un punt de vista semàntic apareixen les paraules *commons* i amb ella els seus derivats: *commoners*, *community*, *commoning*, *commonwealth*. Com comentàvem abans, si bé es podria descriure el comú (*common*) com al propi recurs, Peter Linebaugh (2013) suggereix utilitzar la paraula «comuns» (*commons*) com a verb gerundi (*commoning*), ja que evita la separació conceptual entre el recurs, la comunitat que en fa ús i la seva governança. Es posa de relleu la interacció que dona forma al procés de «comunalització» (*commoning*), a la seva comunitat (*community*), a aquells que participen o gestionen aquests recursos (*commoners*), i a la riquesa mancomunada (*commonwealth*). De la mateixa manera Harvey (2012, p.116) definirà els comuns no solsament com el recurs sinó com a la relació social que s'estableix a través del *commoning* del recurs, la comunalització, el fer en comú, el devenir comú,

l'estar en comú, el crear en comú. Un terme pel qual Federici (2020) subscriurà el seu interès perquè no emfatitza la riquesa material compartida sinó l'acte de compartir en si i els vincles de solidaritat i la xarxa que es crea en aquest procés (De Andes, Hamou, Aparicio, 2020). De la mateixa manera, quan parlem de béns comuns és important parlar de cooperació perquè d'aquesta manera immediatament deixem de pensar en el propi recurs i pensem en treballar amb altres persones i les activitats humanes que en fan ús. No hem de parlar únicament del bé, l'objecte, físic, tangible; sinó també de la comunitat que l'usa, el gestiona, l'habita, de les subjectivitats que el defensen i el necessiten; i de la seva governança local, les lleis, regulacions, normes i sancions que s'acorden democràticament per tal de garantir la sostenibilitat de recurs en el temps. Si bé és cert que les perspectives de tradició marxista consideren la reivindicació i la lluita per la defensa dels comuns com un element consubstancial per a la seva definició remarcant-ne el seu caràcter contextual i polític, que hi hagi una comunitat que el reclami com a tal. Aquesta triada que sona a mode de leitmotiv: *recurs, comunitat i govern local* conformarà el cos teòric de major consens acadèmic a partir del qual podem definir a dia d'avui què són els béns comuns i que, per tant, serà l'accepció que utilitzarem en aquest treball per als béns comuns urbans.

El problema de l'escala

Ara bé, la transposició dels principis dels béns comuns als àmbits urbans no es pot traslladar d'una forma tan senzilla. És evident que la gestió de recursos de propietat comú a una determinada escala (com la pastura comunal d'un grup de pastors d'una vall de muntanya) no es pot comparar amb comuns de mitjana o gran escala (com els sistemes urbans o les infraestructures d'una ciutat) ni amb els comuns globals (com els casquets àrtics o la capa d'ozó). Quan "saltem escales", com solem dir els urbanistes, cal reconsiderar els

problemes i reptes que presenten els bens comuns i les possibilitats per a trobar solucions efectives. Les solucions que funcionen per a una escala local no seran les mateixes que les necessàries per a altres escales, regionals o globals. Sembla imprescindible doncs articular estratègies d'organització col·lectiva federades que superin el fetixisme per sistemes de pura horitzontalitat, segurament massa presents en col·lectius impulsors i defensors dels béns comuns, i que dificulta adoptar solucions apropiades i eficaces a mitjana i gran escala (Harvey, 2012). Com podem definir estratègies d'escala municipal o metropolitana per a produir, promoure i protegir els béns comuns a aquestes escales? Si per als comuns de petita escala amb comunitats clarament delimitades com els horts urbans, els centres socials autogestionats o les cooperatives d'habitatge sembla factible poder arribar acords entre els promotors i l'administració a través de regulacions, inversions públiques o convenis de cooperació públic-comunitaris entre altres eines jurídiques, com s'ha fet en el cas de Can Batlló a Barcelona. Béns comuns com l'espai públic o les infraestructures que tenen com a referència comunitats molt més amples i poc definides, i per tant, la necessitat d'una gestió oberta i no propietària, haurien de pensar-se en termes d'accés inclusiu i d'una participació expansiva. Tot i així, paradoxalment al que es podria pensar, sovint en aquestes escales territorials l'enclosure apareix com a una figura per la protecció del béns comuns. No per a la seva privatització i mercantilització dels seus recursos comuns sinó precisament per a garantir-ne la seva sostenibilitat en el temps i protegir-los de les urpes especulatives del mercat lliure. Així ho podem constatar quan declarem espais naturals estratègics com la creació d'una xarxa de Parc Naturals que en restringeix el seu ús protegint la biodiversitat. Per exemple a Catalunya a través del PEIN (Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya, 1992), que reconeix la Xarxa Natura 2000, els Espais Nacionals de Protecció (ENP) i els Espais Naturals de Protecció Especial (ENPE). I en menor grau de protecció estem seguint la mateixa lògica de l'enclosure quan classifiquem sòls com a no urbanitzables evitant la destrucció de comuns ecosistèmics i naturals i vetllant per la seva conservació, en aquest cas admetent un ventall molt més ampli d'activitats compatibles. Cal remarcar, que no sempre un enclosure dur serà la millor manera de protegir aquests comuns naturals, sovint és precisament la interacció humana el que en permetrà una bona conservació i desenvolupament. Només cal pensar la importància cabdal de la gestió forestal, i com s'ha demostrat que aquells boscos que preserven el seu caràcter comunal i gaudeixen de pastors i ramats que en cuiden tenen molt més alt valor ecològic i resiliència climàtica que els boscos on l'administració limita de forma agressiva, burocratitza i desincentiva aquestes bones pràctiques tradicionals. En el cas del l'Amazones, és fa palesa la importància de l'enclosure per a preservar comuns naturals i culturals com la biodiversitat i les cultura de les poblacions indígenes que hi habiten. Es requeriria d'intervenció estatal o internacional per protegir aquests béns comuns de

la seva mercantilització per a fer plantacions de soja i cria de bestiar. Això podria suposar que com diu el Fons Mundial de la Naturals s'hagi d'expulsar a les comunitats locals per preservar la biodiversitat. Tal i com defensa Harvey (2012, p. 112), en aquest cas, i com hem vist en les cas de la gestió forestal, és perillós pensar que la preservació d'un bé comú (la biodiversitat i els valors naturals) és la denegació d'un altre (la cultura de les comunitats locals o la ramaderia comunal tradicional). Per tant no es tractar de vedar l'accés a aquests espais protegits sinó tot el contrari, sovint la millora de l'habitat i la conservació dels boscos a l'hora que es manté l'accés de les comunitats tradicionals als seus recursos acaba produint un benefici simbiòtic.

Quan traslладem aquest lògica de l'enclosure als àmbits urbans podem pensar, per exemple, en com declarar una Zona de Baixes Emissions (com el cas de Barcelona) pot contribuir a preservar comuns globals (com l'atmosfera, l'escalfament global o els casquets àrtics) o comuns naturals (com la qualitat de l'aire o la biodiversitat a les nostres ciutats). I de la mateixa manera, com comentàvem abans, la bona integració de les infraestructures urbanes o la recuperació de l'espai ocupat pel cotxe en pro d'espais urbans molt més inclusius i accessibles a tothom ens ajuda a pensar com protegir i defensar aquests comuns globals, naturals i urbans (com l'espai públic i la seva possibilitat d'apropiació comunitària).

Bibliografía

CASTRO, Mauro i MARTÍ, Marc (2016). Comunes urbanos: de la gestión colectiva al derecho a la ciudad. EURE (Santiago), 42(125), 131-153. <https://doi.org/10.4067/s0250-71612016000100006>.

DE ANGELIS, Massimo (2017). Omnia Sunt Communia: On the Commons and the Transformation to Postcapitalism. Adfo Books.

FEDERICI, Silvia (2020). Reencantar el mundo. El feminismo y la política de los comunes. Madrid: Traficantes de sueños.

HARVEY, David (2012). Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. Trad. cast. Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana. (Pensamiento crítico no 22) (1.a ed.). Ediciones Akal, S.A.

MÉNDEZ DE ANDES, Ana; HAMOU, David; APARICIO, Marco (eds.) (2021) Códigos comunes urbanos: Herramientas para el devenir-común de las ciudades. Barcelona: Icària.

LINEBAUGH, Peter (2010) Meandering on the semantical-historical communism and commons. The Commoner.

LINEBAUGH, Peter (2013). The Magna Carta manifiesto: liberties and commons for all. Trad. cast. El manifiesto de la Carta Magna : comunes y libertades para el pueblo. Traficantes de Sueños.

Webliografía:

Els béns comuns des de la pràctica (Xarxa de Comunalitats urbanes, La Hidra Cooperativa): <https://www.youtube.com/watch?v=nimZmNzMQIO>

I. territori

*“There where it is we do not need the wall:
He is all pine and I am apple orchard.
My apple trees will never get across
And eat the cones under his pines, I tell him.
He only says, 'Good fences make good neighbors.'
[...]
Before I built a wall I'd ask to know
What I was walling in or walling out”*

- Mending Wall, Robert Frost (1914) -

Fig 1 Paisatge del countryside anglès on podem observar l'impacte dels enclosure acts sobre el territori a partir de l'aparició de límits, barreres, tanques, matolls i traces històriques que desxifren la història d'aquest indret. Font: © Marina Garlatti.

Fig 2 Configuració morfològica en parcel·les horitzontals allargades hereva de la distribució dels camps de l'*open-field-system* a Swaledale (Yorkshire). Font: © Paul Grogan.

Fig 3 Tanca que delimita l'antic Powestock Common, actualment tranformat en una reserva natural, a Eggardon Hill (Dorset) Font: © Jessica Thornton.

El béns comuns tradicionals com a paradigma de metabolisme social i autogestió

Cas d'estudi 1: Les terres comunals a l'Anglaterra precapitalista

La tornada de David Hockney a la seva terra natal, a Yorkshire, després de quaranta anys vivint a Los Angeles, el va fer deixar la càmera a un costat per pintar el paisatge anglès amb les seves pròpies mans. En aquestes quadres de paisatge dels anys 90, on pinta des de la memòria de la seva infantesa, hi podem veure la quintaessència del *countryside landscape* anglès. Un escenografia que recull el mosaic d'un camp cosit per bardisses, tanques, carreteres, camins, matolls i arbres que ballen sobre una perspectiva lleugerament desplaçada. Cadascuna d'aquestes barreres té una història a darrera; cada tanca, cada matoll i cada traça poden ser explicats des d'un codi que ens desxifra el palimpsest i la història d'aquestes terres. La forma, la densitat, el gruix o la composició de cadascuna de les divisions entre els camps ens ajuda a identificar com, quan i perquè van ser construïdes (Hugger, 2021). I és que més enllà d'algunes excepcions de l'Edat de Ferro o l'època romana, la majoria de límits anteriors a l'Edat Mitjana prenen formes irregulars i asimètriques adaptant-se al clima, els mètodes de cultiu i les petites explotacions de l'època. Serpentejegen de forma subtil elements que delimiten els conreus amb trams de més de 200 metres de longitud, seguint les traces de l'*open-field system*, perfectament adaptat als mitjans rurals de l'època: a l'arada anglosaxona, que empenya per bous, preferia aquests recorreguts longitudinals; o bé a l'arada celta, que requeria llaurar el camp dues vegades (una en direcció horitzontal i l'altre en direcció vertical) donant lloc a petits cultius de forma quadrada. Malgrat tot, el paisatge que immortalitzava Hockney no tenen un passat tan antic, majoritàriament són de finals del S.XVIII com a conseqüència de la implantació sistemàtica dels *enclosures acts* o *parliamentary enclosures* que privatitzaven i expropiaven les terres, els costums i els usos comunals tradicionals dels habitants històrics. És en aquest període, en la transició del feudalisme al capitalisme, que apareixerien milers de tanques i límits de propietat que separarien la “gent de la

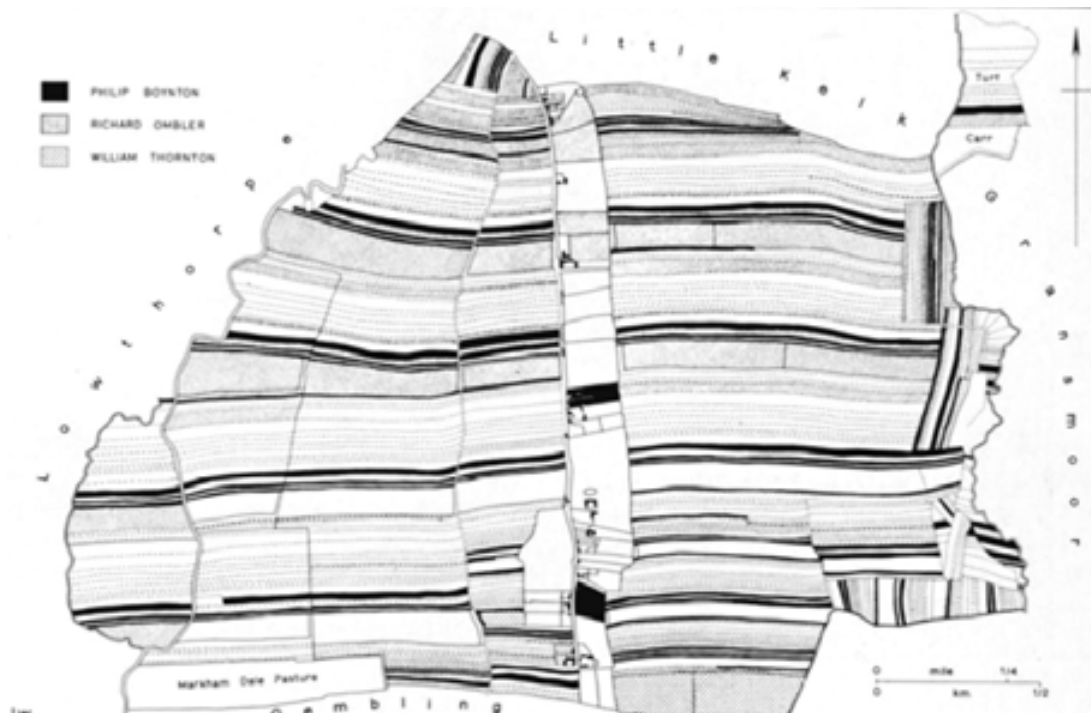
Fig. 4 HOCKNEY, David (1998). *Garrowby Hill*. Oli sobre llenç.

seva terra” (Linebaugh, 2010, p.14) provocant un transformació radical del model social i el paisatge. Es tracta d'un procés històric impulsat per les classes dominants angleses, la *gentry*, amb la voluntat de desposseir les classes populars dels seus mitjans de subsistència i obligant-les a vendre la seva força de treball al mercat assalariat del capitalisme industrial. Una ofensiva total contra els béns comuns i les seves costums, que ocupaven gairebé la meitat del territori anglès abans del S.XVII, que va aconseguir reduir-los a una quantitat residual inferior al 5% (Wordie, 1983).

Comuns tradicionals, metabolisme social i societat ecològica

Donada la rellevància cabdal de les pràctiques comunals britàniques en la historiografia dels béns comuns ens sembla pertinent situar el nostre primer estudi de cas en aquest context. D'aquesta manera volem desplegar el seu contingut pedagògic

Fig. 5 Conservació de la morfologia parcel·laria de l'*open field system* a Great Kelk, Yorkshire (1842). Podem observar com els drets comuns sobre la terra feien un repartiment dispers del sòl entre els tres propietaris de la parròquia. Font: Matzat, 1988.

i acadèmic per tal de fer una bona conceptualització dels béns comuns tradicionals, entenent en aquest sentit el seu caràcter paradigmàtic. Parlar del les terres comunals angleses és parlar de territori i de la relació camp-ciutat, sempre en interdependència, tan social com ecològica. Ens planteja alguns dels reptes necessaris per repensar la ciutat dels béns comuns. És parlar de conceptes com metabolisme social, tancament cicles o societat orgànica, propis de la nostra disciplina, posant de relleu una lectura sostenibilista, alhora que se'n destaquen els aprenentatges que en puguem extreure dels sistemes de gestió i governança locals de les comunitats angleses, en clau democràtica i de participació. Marquen el tret de sortida a un eix cronològic que vol explicar els béns comuns començant per la primera gran ofensiva que van suposar els *enclosure acts* i la seva rellevància en l'èxode rural i l'explosió de les ciutats. Malgrat sigui un cas històric, defensem el seu caràcter paradigmàtic perquè pot ser comparat a qualsevol dinàmica de privatització dels recursos comuns en el territori. No únicament de la terra, els boscos o les pastures, també de l'aigua, de rius, de mars, de zones pesqueres... Tot un seguit de casos que Ostrom va estudiar sota el nom de *common-pool-resources* i que són amenaçats dia rere dia especialment al Sud Global. A casa nostra, ja sota mans privades o públiques i en un altre moment històric, els podem comparar amb els camins de transhumància, la xarxa de rec de l'Horta de València o l'estany de Banyoles o els boscos comunals de l'Alt Pirineu i l'Aran.

A continuació es farà una descripció sobre com eren morfològicament aquestes terres comunals; sota quins règim de propietat es regien; quins tipus d'espai generaven; quina era la seva relació ecològica amb el territori; quins usos, drets comunals i institucions se'n derivaven; i quin paper van jugar els *enclosure acts* en l'èxode rural i en l'expansió de les ciutats. Ara bé, és important destacar que les pràc-

tiques comunals britàniques no eren homogènies i conviuen un farcit de diferents models, patrons, pràctiques, paisatges i territorialitats diverses que no pretenem caricaturitzar en aquest escrit. Se'n farà una breu síntesi que no té cap pretensió de traïr la gran varietat de casuístiques socioespacials que estem estudiant.

Estructura de propietat i morfologia

Pel que fa a l'estructura de propietat i la seva morfologia podem identificar un model típic per el manor o la casa senyorial anglesa. Es poden diferenciar tres espais al voltant de la residència del senyor:

- 1) *Les demesne lands o terrae dominicales*: on el senyor feudal té un domini directe i on es produïa la sembra dels serfs.
- 2) *Les tenemental lands o terrae tenementales*: donades pel senyor en cessions de diferent naturalesa i subjectes a cens emfitèutic.
- 3) *Diferents tipus de waste lands*: terres ermes com boscos, camins, marges, llacunes, maresmes....

Règim d'ús social del sòl: el field system

A aquest règim de propietat s'hi sobreposava, amb límits no sempre coincidents, un règim específic d'ús social de la terra, un field system. El patró dominant era l'*open-field-system* o *common-field-system*, on predominava el cultiu i els petits nuclis urbans amb estrets lligams socials que mantenien un gestió comunal del sòl. Aquest sistema estava format per tres tipus de sòl, i alhora cadascun pel seu propi règim de dret comunal:

- 1) *Arable lands o commonable lands*: terres de cultiu que solien estar dividides en diferents àrees per als cultius de rotació acordats col·lectivament. Estaven definides per una morfologia estreta i allargada on cada *holder* tenia diferents franges disperses per la parroquia i que s'anava modificant anualment. Aquesta distribució s'atribueix a diferents possibles

causes tan per la seva forma com en la seva forma de gestió (Dogshon, 1975; Rippon et al., 2003, p. 66-67): al sistema de llaurat de l'època (*moulboard*), que empena per bous requeria aquesta disposició longitudinal (Slater, 1907, p.39-44); al repartiment equitatiu dels recursos i sòls de la parroquia assegurant per a tots els *holders* diferents qualitats de terra (Homans, 1941, p.90-91); a la divisió de les terres hereditades en petits propietaris (Vino-gradoff, 1892, p.236); o la cerca d'una cooperació més intensa degut a les creixents demandes de gra en un període de creixament demogràfic (Thrisk, 1964). Indiferentment de la causa, hi ha consens acadèmic en atribuir als principis comuns i de

democràcia econòmica la morfologia del sistema, així com el seu caràcter planificat i regulat a través d'institucions locals amb fort arrelament al territori (Dahlman, 1980). Així doncs, existia un equilibri entre la capacitat de cultivar individualment les terres i els acords comuns per a regular la rotació de les plantacions, el règim de llaurat, el tipus de cultiu, etc.. Quan s'acabava la temporada aquest tipus de terra quedava disponible per al pastoreig comunal i l'exercici d'altres drets fins a vuit mesos, motiu pel qual també se les coneixia com *commonable lands*. Si no s'arribava a una acord s'aplicava aquest règim durant tot l'any.

Fig. 6 Pla fictici d'un *Medieval Manor*, on es pot diferenciar l'estructura de propietat, la morfologia parcel·laria i el règim d'ús del sòl. Font: Hugger, 2021

2) *Common land*: Terra comunal que alhora es dividia en :

a) *Common meadows*: Prats comunals que es dividien de forma similar a les arables lands quedant distribuïdes entre els propietaris i arrendataris locals per a la pastura o cultiu individual amb usufructe col·lectiu després de la collita.

b. *Waste lands*: Permanentment oberts a l'ús defruit comunal sota les normes i regulacions establertes per la comunitat local (Chapman, 2009, p.112-114).

Ara bé, quina era realment l'extensió d'aquest sistema arreu del territori anglès? Fins a quin punt podria considerar-se representatiu de la realitat rural anglosaxona? Cap a l'any 1600, abans de l'ofensiva dels enclosure acts de forma sistemàtica, l'*open-field-system* ocupava al voltant de tres quartes parts de les terres de cultiu i un 53% de la superfície total d'Anglaterra. Mentre que la proporció de *waste land* ocupava aproximadament una quarta part de la superfície d'Anglaterra i Gales a finals dels S. XVII (Blum, 1981, p.479). En algunes regions, com Yorkshire, era absolutament dominant arribant a ocupar sovint la totalitat de la parroquia, presentant-se com a una prova de la seva eficiència (Wordie, 1983; Dahlman, 1980).

Més enllà de l'anàlisi basat en les configuracions de les parcel·les, el règim de propietat del sòl, el tipus i tècniques de cultiu (qüestions quantificables i demostrables empíricament) cal tenir en compte les normes, regulacions, els topònims i les narracions molt més lligades a les costums comunals locals. Un espectre de fenòmens mutables per a les quals Stephen Rippon (2004) proposa un apropament de tipus qualitatiu, casi literari.

Comunitat, governança i drets comunals

Tal i com explica Edward P. Thomson, la costum, com a *lex loci*, s'articulava per tot tipus de practiques socials en permanent transformació donant lloc a una ampli ventall de pràctiques propies de cada cada parroquia, cada riu, cada pastura o cada bosc, sense presentar una espaiabilitat estàtica. Així doncs, a la vida quotidiana, la costum, com a forma jurídica, donava espai a una seguit de drets comunals com podia ser el d'espigueig (*common of gleaning*), el de recollida de combustibles i materials (*common of turbarry, of stovers, common in the soil*) o el de pastoreig (*common appendant, common appurtenant, common of pasturage, common of pannage, common of shack*) que prenia fins cinc formes diferents en funció de la parroquia, si estava associat a una propietat, un individu, una família o les condicions del beneficiari (si residia o posseïa terres de la parroquia o no, per exemple) (Butlin, 1961, p. 98-99). Sobre alguns d'aquests drets s'ha traçat el similitud amb paper que jugarien a les ciutats en forma de comuns urbans. Podem parlar doncs de la relació entre el dret de recollida de llenya (*firebote*) a l'accés a fonts d'energia essencials com el gas o l'electricitat, el dret a recollir fusta per construir carruatges (*cartbote*) o el dret de pas (*chirminage*) amb l'accés al transport públic o el dret a utilitzar la fusta del bosc per construir cases (housebote) amb el dret a l'habitatge (De Andes,

Hamou, Aparicio, 2020) . L'historiador Peter Linebaugh (2013) reivindicada la relació entre la Carta Magna, on es reconeixien les bases de la democràcia política anglesa, a través de l'habeas corpus o al judgment of peers, i l'oblidada Carta del Bosc que establí les bases de la democràcia econòmica a través dels drets forestals esmentats.

La regulació dels usos de la terra i els drets comunals eren decidits col·lectivament per l'assemblea local, la manorial court, que s'encarregava d'administrar les qüestions de la parroquia. Malgrat cada parroquia seguia els seus propis criteris, se solien reunir cada tres setmanes per a gestionar la quotidianitat dels camps i altres aferres. Anualment, o dues vegades a l'any, es convocava una reunió general, a la qual havia d'assistir tots els membres de la parroquia, on s'acordava i es redactaven les field orders i les village byelaws, les ordres i ordenances dels camps, els documents que regulaven el règim comunal i l'ús de la terra per a tota la comunitat (Neeson, 1993, p. 2, 110-57; Winchester, 2006).

La parroquia decidia col·lectivament les normes per a desenvolupar les següents qüestions:

- a) La delimitació dels sòls i els usos.
- b) El mecanisme de rotació dels cultius i les espècies que s'havien de plantar.
- c) Les actuacions de millora dels camps i els camins, així com el personal que les havia de realitzar.
- d) Les dates i els plaços per a les diferents tasques agrícoles privades.
- e) Les dates i els plaços per a l'exercici dels drets comunals.
- f) Els torns de pastoreig de les terres comunals i l'extensió dels *stints*, o drets de pastoreig.
- g) El pastors a sou responsables d'organitzar el pastoreig dels animals del seu veïnat i les instruccions que havien de seguir.
- h) Les sancions dels infractors de qualsevol dels punts anteriors, especialment en relació a l'exercici dels drets comunals.

És important remarcar que cal evitar una idealització o romantització dels processos comunals d'autogestió dels recursos compartits. Tot i el caràcter de base democràtica i participatiu de la comunitat en la definició de les regulacions, drets i deures col·lectius l'accés sempre estava limitat als membres de la comunitat. La parroquia solia operar com a un univers tancat i exloent, on amb freqüència la veu i vot estava limitat als propietaris i arrendataris de la terra. Sovint el concens era difícil d'assolir, esdevenint un espai de fricció permanent que requeria una regulació dinàmica, tant per a la definició com per al seguiment de les ordenances i normes establertes. Un negociació constant que havia de posar d'acord interessos individuals i institucions locals. Al cap i a la fi l'absència de pactes podia deixar les terres sense cultivar un temporada.

Quins eren els beneficis materials que es podien aconseguir exercint aquests drets comunals per parts dels *commoners*? Fins a quin eren rellevants com a mitjans de subsistència per a l'economia mo-

ral d'època? Rarament aconseguien fer les famílies autosuficients, tot i que suposaven un ingressos informals clau per a les economies domèstiques de les classes populars rurals, especialment per als freeholders i jornalers agrícoles. Tal i com ha estudiant Silvia Federici (2004), cal destacar el paper de la dona en les economies comunals, sobretot en l'àmbit rural, i com la privatització de la terra i la transició industrial va provocar un intensificació de la divisió entre el treball productiu, protagonitzat pels homes a la fàbrica, i el reproductiu, per a les dones a casa. Espigant al camp, una dona podia aconseguir gra de valor equivalent al salari de set setmanes d'un baró adult o per prerar pa durant tot l'any. El combustible recollit equivalia a sis setmanes de salari (Humphries, 1990; Hammond & Hammond, 1912) El principals guanys provenien dels productes animals obtinguts pel pastureig: la possessió d'una vaca podia arribar a suposar entre una quarta part i el total dels guanys d'un baró adult, a les quals s'hi ha d'afegir els derivats de la tenença de porcs, gansos, ovelles o altre bestiar. (Humphries, 1990). Tot plegat, permetia a les classes populars resistir els processos de proletarització gràcies al manteniment i planificació comunal de les terres.

Enclosure acts i pèrdua de drets comunals

Poc a poc aquest model d'autogestió de la terra seria suprimit a través de la privatització de la terra, l'enclosure, que suposava tancar-les amb valles, matolls, bardisses i altres elements per tal de deixar-les en domini exclusiu pels seus propietaris. La historiografia ha atribuït dos objectius principals per a desenvolupar aquest procés: per una banda permetre la revolució agrícola i per l'altre consolidar la propietat i la liberalització de la terra deslligant-la de les regulacions i drets comunals. Malgrat tot la terra no sempre era un fi en si mateix. Cal entendre aquesta ofensiva als comuns com un acte fundacional del capitalisme industrial i les classes dominants angleses per mantenir els seus rols de poder. La desposseïció de les classes populars, o el que coneixem com al procés d'acumulació primitiva, va permetre la creació d'un exercit de treballadors venguts al mercat assalariat un cop privats dels seus mitjans de subsistència. Amb els enclosure acts es pretenia suprimir tant les bases materials de la classe treballadora com les institucions democràtiques de poder popular per tal de poder dominar de forma més dòcil els sectors més desafavorits de la societat.

Desde l'Statute of Merton l'any 1235 es produeixen aquest tipus de privatitzacions de la terra a través d'acords entre propietaris mitjançant els *enclosure by agreement* amb els quals es reparcel·laven, redistribuïen i es posaven límits físics a les terres. Però no és fins al S. XVII, i de forma especialment intensa al XVIII i el XIX, que es redacten les *parliamentary enclosure acts* que ho feien de forma sistèmica i organitzada. A principis del S.XVII el 47% de la superfície d'Anglaterra es regia sota un règim de propietat exclusiva. Entre els primers *parliamentary enclosures* i l'any 1914, quan es va suprimir aquesta figura, es va privatitzar un 48,4% adicional, deixant tan sols un

4,6% de terres comunals (Wordie, 1983).

Per al que en el nostre estudi ens afecta cal entendre l'*enclosure* com a un element determinant en la historiografia dels béns comuns. Tal i com defensa Àlvaro Sevilla, els *enclosure acts* són l'embrió de la planificació sobre el territori, avançant els elements centrals que defineixen el naixement de la planificació urbana reformista del S.XIX. Tal i com es defensarà més endavant, de la mateixa manera que aquestes figures normatives i legals van ser utilitzades per transformar el territori i mantenir els rols de poder de les classes dominants, provocant el gran èxode del camp a la ciutat. Ens han de servir d'aprenentatge per pensar instruments, figures, eines i plans urbans que ens permetin intervenir la ciutat des del béns comuns per tal de preservar aquests recursos, comunitats i xarxes de veïnatge amaneçades per l'urbanisme neoliberal.

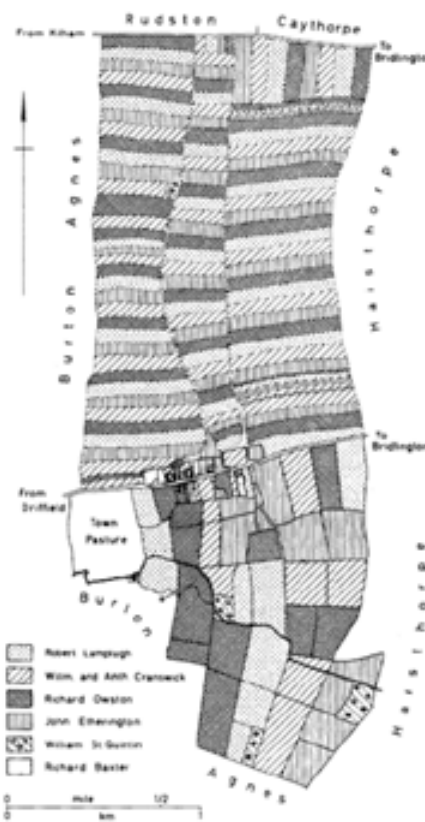

Fig. 7 Plànol de Thornholme, Yorkshire Wolds (1840) on podem observar com la meitat de la parroquia ha estat reparcel·lada amb i privatitzada mentre que la zona nord encara es manté sota el règim d'*open field system*.

Apunts i aprenentatges

De la mateixa manera un correcta lectura dels béns comuns tradicionals ens ha de servir per repensar la ciutat del present emirallant-nos en models de societat que preservin un equilibri metabòlic entre els entorns urbans i el territori. On es tanquin els cicles dels recursos bàsics necessaris per viure, de l'aigua, de l'energia, de la matèria, dels aliments... sempre sota el control i la gestió democràtica i una redistribució socialment justa per a un horitzó de societat integradora. L'exemple exposat, comparable a milers de realitats arreu del planeta on els recursos comuns són privatitzats expulsant comunitats i maneres de viure respectuoses amb l'entorn, especialment al Sud Global, ens ha de permetre articular estratègies que preservin aquests valors assumint les dificultats que presenta fer un salt d'escala als àmbits urbans, no té punt de comparació la parroquia amb la metropoli.

Bibliografía

- BLUM, Jerome (1981). English Parliamentary Enclosure. *Journal of Modern History*, 53, p. 477-504.
- BUTLIN, Robin Alan (1961). Some Terms used in Agrarian History. *Agricultural History Review*, 1961, p.98-104.
- CHAPMAN, John (2009). Field Systems and Enclosure. *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 4. Amsterdam: Elsevier, p. 112-118.
- DAHLMAN, Carl J (1980). *The Open Field System. A property right analysis of an economic institution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DODGSHON, Robert A. (1983). The landholding foundations of the open-field-system. *Past & Present*, 67, p.3-29.
- FEDERICI, Silvia (2004). *The caliban and the witch. Women, the body and primitive accumulation* Brooklyn, NY: Autonomedia.
- FISCHER-KOWALSKI, Marina & HÜTTLER, Walter (1998). Society's Metabolism. *Journal of Industrial Ecology*, 2(4), 107-136. <https://doi.org/10.1162/jiec.1998.2.4.107>
- GUGGER, Harry; BARTH, Sarah; CLÉMENT, Augustin; FOTAKIS, Alexandro & PERKINS, Amy. (2021). Manor Lessons: Commons Revisited. Teaching and Research in Architecture series produced by EPFL's Laboratoire Bâle (laba). Park Publishing (WI).
- HAMMOND, John L.; HAMMOND, Barbara (1912). *The village Labourer, 1760-1832*. London: Longmans, Green Co.
- HOMANS, George (1941). *English Villagers of the Thirteenth Century*. Cambridge (Mass.) Harvard University Press.
- HUMPHRIES, Jane (1990). Enclosures, common rights, and women: the proletarianization of families in the late eighteenth and early nineteenth centuries. *Journal of Economic History*, 50, p. 17-42.
- LINEBAUGH, Peter (2010). Enclosures from the Bottom Up. *Radical History Review*, 108.
- LINEBAUGH, Peter (2013). The Magna Carta manifesto: liberties and commons for all. Trad. cast. El manifiesto de la Carta Magna : comunes y libertades para el pueblo. *Traficantes de Sueños*.
- LINEBAUGH, Peter (2014). *Stop, Thief! The commons, enclosures, and resistance*. PM Press.
- MATZAT, Wilhelm (1988) Long Strip Field Layouts and Their Later Subdivisions: A Comparison of English and German Cases, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 70:1, pp.133-147.
- MÉNDEZ DE ANDES, Ana; HAMOU, David; APARICIO, Marco (eds.) (2021) *Códigos comunes urbanos: Herramientas para el devenir-común de las ciudades*. Barcelona: Icaria.
- NEESON, Jeanette M. (1993). *Commoners: common right, enclosure and social change in England, 1700-1820*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POLANYI, Karl (1944). *The great transformation*. Farrar & Rinehart.
- RIPPON, Stephen (2003). *Historic Landscape Analysis: Deciphering the Countryside*. York: Council for British Archaeology.
- SEVILLA, Álvaro (2010). Territorio, «enclosure acts» y cambio social en la transición del feudalismo al capitalismo: hacia el origen de la planificación. *Ciudades: Revista del Instituto Universitario de Urbanística de la Universidad de Valladolid*, 13, 165-181.
- SEVILLA, Álvaro (2013). ¿Planificar los comunes? Autogestión, regulación comunal del suelo y su eclipse en la Inglaterra precapitalista. *Scripta Nova- revista Electronica De Geografia Y Ciencias Sociales*, 17(17), 442. <https://doi.org/10.1344/sn2013.17.14931>
- SLATER, Gilbert (1907). The inclosure of common fields considered geographically. *Geographical Journal*, 29, p. 35-55.
- THIRSK, Joan (1964). The common fields. *Past & Present*, 29, p. 3-29.
- THIRSK, Joan (1966). The origins of common fields. *Past & Present*, 33, p. 142-147.
- THOMPSON, Edward P. (1971). The moral economy of the English crowd in the eighteenth century. *Past & Present*, vol. 50, n. 1, pp. 76-136.
- VINOGRADOFF, Paul (1892). *Villeinage in England: Essays in English Mediaeval History*. Oxford: Clarendon, 1892.
- WINCHESTER, Agnus J. L. (2006) Common land in upland Britain: tragic unsustainability or utopian community resource? *Umwelt und Geschichte in Deutschland und Grossbritannien*, 61-76.
- WINCHESTER, Agnus J. L. (2006) Village byelaws and the management of a contested common resource: bracken (*Pteridium aquilinum*) in highland Britain, 1500-1800. Ponència a l'IASCSP Europe Regional Meeting: Building the European Commons: from Open Fields to Open Source, Brescia, Italia, 23-25 Marzo 2006.
- WORDIE, J. Ross (1983). The chronology of English enclosure. 1500-1914. *The Economic History Review*, 1983, 36, p.483-505-

II. habitatge

*“Doneu-nos terra, fusta i pedra
i farem pa amb ells”*

-Càntic anònim-

KAR

Fig.1 En primer pla, veiem l'escultura *Der Sämann* (El sembrador) d'Otto Hofner. En segon pla la façana exterior del conjunt emblemàtic *Karl-Marx-Hof*. Podem observar com la proposta arquitectònica pren un fort caràcter simbòlic en la política d'habitatge austromarxista. No es planteja únicament com un dignificació del parc habitacional sinó com a un monument en si mateix, sobreixint del teixit urbà de seu entorn i mostrant-se com un element autònom. Font: © Wien Museum.

Fig.2 Pati interior (*höf*) de la superilla del *Karl-Marx-Hof*. La baixa ocupació, d'un 18,5%, i la seva extensió monumental, de més d'un quilòmetre, permet dotar al conjunt amb nombrosos equipaments comunitaris i espais lliures al servei dels veïns i veïnes. Font: © Wien Museum.

Fig.3 Treballs de construcció dels habitatges socials a mans dels futurs habitants. Font: © Wien Museum.

Socialisme utòpic: la reinvençió del comú a la ciutat industrial

Cas d'estudi 2: De la República de Weimar a la Viena Roja

Dels béns comuns tradicionals als béns comuns urbans

Si bé els béns comuns tradicionals es presenten com a quelcom senzill i fàcil d'entendre per la relació directe entre el recurs, la comunitat i la seva governança. Quan parlem de comuns urbans, i especialment quan posem el focus en l'interès que tenen per a l'urbanisme, la seva definició es complica. Ja no estem parlant de recursos naturals com els boscos, les terres de cultiu o l'aigua que abasteix una comunitat de regants sinó que podem parlar del sòl, l'habitatge, els equipaments, els espais comunitaris, les infraestructures... o fins i tot de la qualitat de l'aire, l'asolellament dels edificis o l'ambient d'una ciutat. Obrint el debat a un dels grans reptes dels comuns urbans: el canvi d'escala de les comunitats i les institucions per governar-los. És per això que sembla necessària una reinterpretació del concepte en clau urbana.

Ens sembla que aquesta translació dels comuns tradicionals als comuns urbans queda molt ben explicada si prenem de referència les propostes del socialisme utòpic de principis del S.XX. Tot un imaginari que recull des dels falansteris de Fourier o la Londres desurbanitzada de William Morris fins a les propostes de Robert Owen o la Ciutat Jardí d'Ebenezer Howard. Disseny de comunitats i assentament experimentals que pivotaven sobre la premissa que era suficient transformar els espais on es desenvolupava la vida perquè canviessin les relacions social i desaparegués l'explotació de les classes treballadores (De Casadevante & Martínez, 2017). És important recordar en quin context apareixen aquestes propostes i la influència que van tenir en la concepció de

l'ideari de les ciutats cooperatives i les experiències d'habitatge massiu del període d'entreguerres.

Les ciutats cooperatives

Amb la consolidació del capitalisme, les classes populars que havien quedat desposseïdes de les seves terres es traslladaren a la ciutat industrial en busca de treball i millors condicions de vida. De la mateixa manera que creixia la indústria, creixia la demanda d'habitatges dignes i entorns urbans més verds i saludables. És més que coneguda aquesta etapa en la història de l'urbanisme per obrir debats que encara a dia d'avui són ben vigents sobre la relació entre el camp i la ciutat, sobre l'ocupació i la densificació del territori. Mentre al camp l'amenaça dels *enclosure* continua desarticulant les societats comunals del món rural, a la ciutat es reconfiguren els vincles comunitaris amb la consolidació d'un nou model de vida que pivota al voltant de la indústria. De la mateixa manera que els comuns tradicionals van desapareixent i la conflictivitat social creix, la producció del comú troba un nou espai en aquesta urbanitat emergent que tindrà el seu punt àlgid a les ciutats cooperatives. El bressol de la defensa dels recursos compartits de forma col·lectiva, dels sindicats obrers, les cooperatives i l'associacionisme de classe. Els vincles i el teixit social urbà cada vegada és més fort i articula les seves demandes a l'urbanisme defensant la creació d'habitatges dignes i espais urbans més verds i saludables. La preocupació per poder capgirar les males condicions de vida a la ciutat industrial es materialitza tot un imaginari de propostes on l'urbanisme es posava al servei de la millora de les condicions de vida de

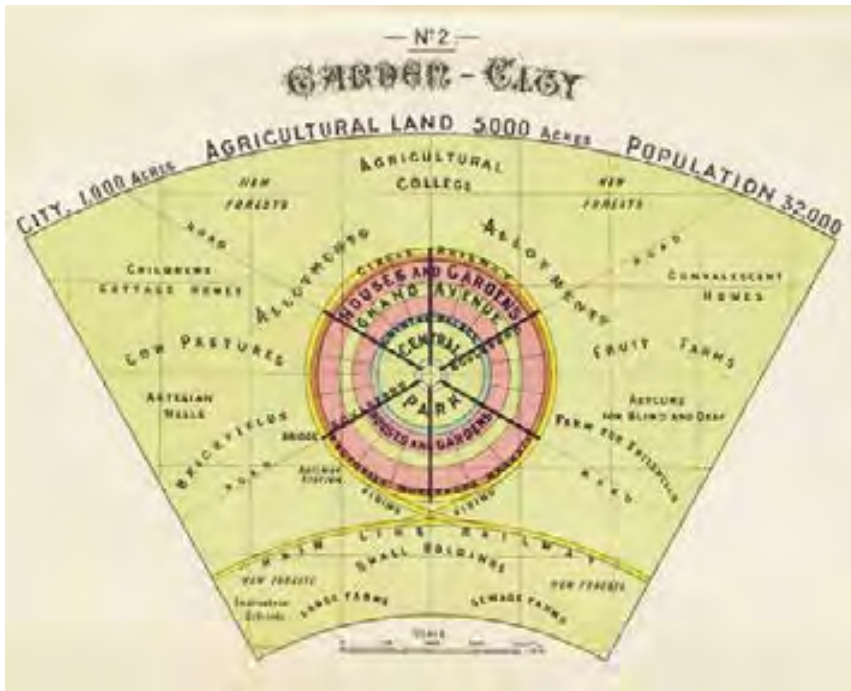

Fig. 4 Diagrama n.2 de la *Garden City* i la seva relació amb les terres agrícoles de l'entorn, publicat a HOWARD, Ebenezer (1902) *Garden Cities of tomorrow*. London: S. Sonnenschein Co., Ltd.

les classes populars i la millora dels entorns urbans. On les innovacions i els nous sistemes tècnics, l'estandardització de les cuines i els banys, els prefabricats, s'havien de posar al servei de la societat amb una democratització d'aquestes tecnologies. Pel que fa al nostre objecte d'estudi, ens generen especial interès la proposta de Ciutat Jardí d'Ebenezer Howard, les *siedlungen* d'Ernst May a Frankfurt, Martin Wagner i Bruno Taut a Berlín. Un conjunt de noves urbanitzacions que repensaven la ciutat i tenien per objectiu reequilibrar la relació camp-ciutat amb espais urbans verds i democratitzar l'accés a l'habitatge digne. Per a lectura que proposem, totes elles suposaven una reapropiació dels béns comuns, ara en un àmbit urbà. Aquestes propostes acostumaven a tenir un hort i perseguien el tancament de cicles urbans en qüestions com l'aigua, l'alimentació o els residus. Les *siedlungen* del període de socialdemocràcia alemanya de la República de

Fig. 5 *Gartensiedlungen* de Heuberg. On Adolf Loos posar en pràctica integrà les propostes del cicle cultius-transformació-consum-residus proposats anys abans per Leberecht Migge en una clara aposta per la reapropiació dels béns comuns. Font: Wien Museum (1923).

Weimar (1918-1933) conjugaven les idees de la ciutat jardí i la modernitat obrint un debat intens sobre la seva densitat o la capacitat per generar nuclis urbans policèntrics vius. Aldo Rossi (1966) en criticarà la seva disposició i tipologia, pel cas concret de Berlín, considerant que es perdia l'essència de la ciutat antiga, les seves fites, els seus monuments.

El cas d'estudi que tractarem a continuació està conceptualment alineat amb els ideals de modernitat que caracteritzaven aquest conjunt urbans i la voluntat de solucionar i dignificar el problema de l'habitatge. Tot i així, es desvincula del bloc aïllat i opta pel model d'illa tancada, la *höf*, a un pas entre l'Amsterdam de H.P. Berlage i una monumentalitat desmesurada, posant en crisi la *siedlungen* de baixa densitat per la seva falta de component comunitari i desarrelament respecte la ciutat consolidada. Estem parlant del famós període conegut com a la Viena Roja (1919-1934), on la capital austríaca va construir més de 60.000 habitatges per a les classes populars en un temps record. No hi pot haver cas més paradigmàtic per fer una lectura de l'habitatge des de l'òptica dels comuns urbans. Exemplifica com aquests models de ciutats cooperatives d'entreguerres afronten els problemes de la ciutat industrial des d'un urbanisme fet des de i per a les classes populars.

La política d'habitatge vienesa

Abans de tot però, hem de matissar que no tota la política d'habitatge vienesa es basava en l'habitatge massiu materialitzat per les *höf*, també es van projectar un nombre considerable de *gartensiedlungen*, cases baixes en filera amb un jardí productiu. D'aquesta manera s'abordava no únicament el problema de l'habitatge sinó el de la pròpia subsistència de les classes

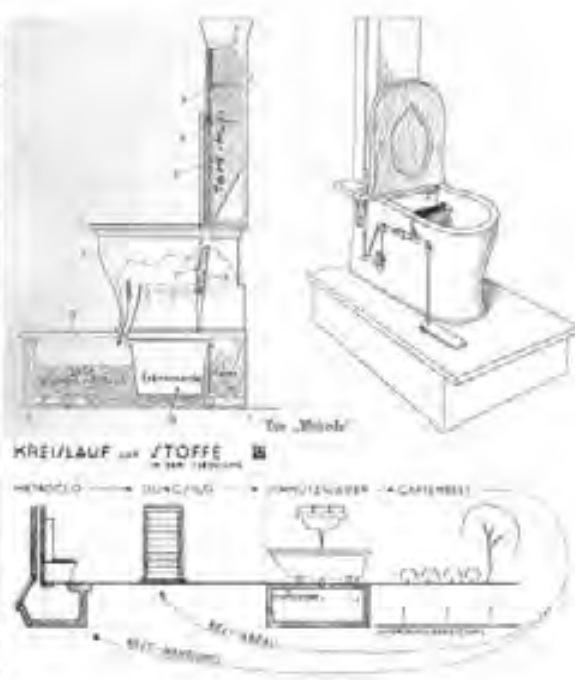

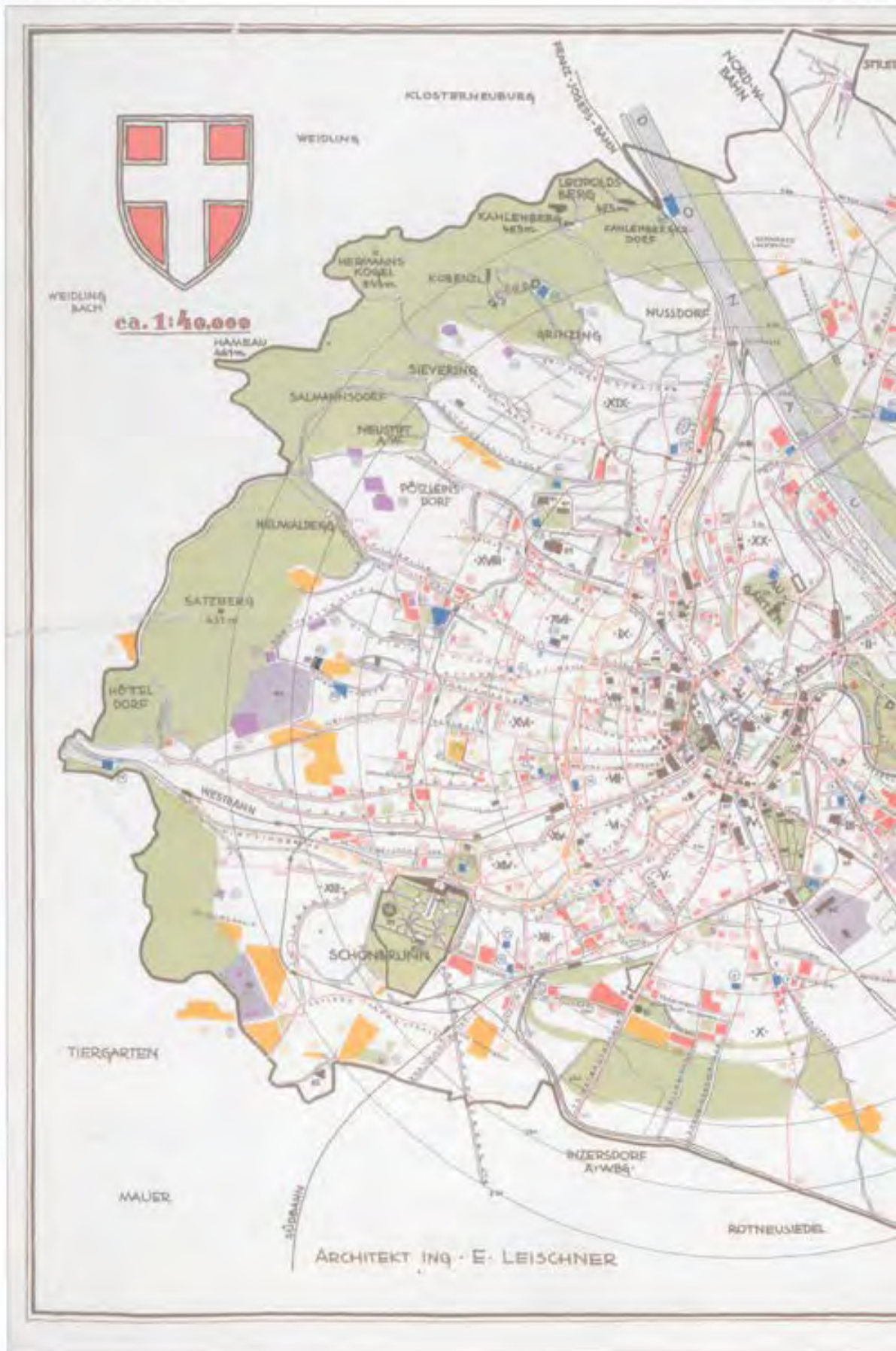
Fig. 6 Propostes d'autosuficiència i tancament de cicles de Leberecht Migge per la *Intensive Siedlerschule Worp/wedder* on proposta la fusió entre les necessitats dels habitants i el funcionament productiu dels horts urbans. Preveu compostadores (*Dungsilo*), casetes per als horts (*Sonnenlaube*), vàters secs (*Metroklo*) i hivernacles mòbils (*Siedlerfenster*) (Arredondo, 2018).

populars. Un cop acabada la gran guerra i amb l'arribada de la socialdemocràcia al poder s'orientaran les dues principals demandes populars en la lluita pels béns comuns en l'àmbit urbà: l'habitatge i la terra. Un dels eslògans més famosos corejava "doneu-nos terra, fusta i pedra i farem pa amb ells". No hem d'oblidar que ens trobem en una ciutat que havia patit durament la fam a causa de la gran guerra, de fet es van arribar a ocupar els parcs, el cinturó forestal i el prat de l'entorn urbà per a produir aliments en una situació d'extrema necessitat fins arribar a abastar a més de 160.000 veïns de la ciutat (Fernández & Morán, 2015). La situació de l'habitatge digne no era pas gaire més avantatjada. La major part de la població residia en les conegudes com a *Mietkasernen*, edificis d'infrahabitatge col·lectiu de lloguer amb situacions molt precàries. L'abril de 1921 el govern crea el Fons Federal per als Assentaments d'Habitatge i Horts (*Siedlungen* i *Kleingarten*) establint una oficina que serà dirigida per Adolf Loos. Aquest desenvolupà un pla regulador *Kleingarten und Siedlungszoneim Generalregulierungsplan* aprovat el juliol del mateix any on es preveïen 1215 hectàrees de sòl municipal per a habitatges d'un i dues plantes i 770 per a les *Kleingarten* (Blau, 1999). Aquests barris, coneguts com a *gartensiedlungen*, eren construïts de forma cooperativa, substituint els desenvolupaments en barraques pels nous sistemes constructius del moviment modern i estaran caracteritzats, com hem comentat, per cases baixes en filera amb un jardí productiu. Per a la *gartensiedlungen* de Heuberg, Loos integrarà el cicle cultiu-tranformació-consum-residus definint espais lligats a la producció i emmagatzematge als habitatges, seguint les propostes de

Leberecht Migge. Existia una consciència clara per a la defensa dels béns comuns, l'habitatge i l'hort, que es materialitzava en el disseny de les propostes per desenvolupar els valors d'una societat socialista. Es creaven espais centrals amb serveis, equipaments comuns, camps de joc, espais verds, guarderies, bogaderies, botigues cooperatives, tallers i centres comunitaris, sales de teatre, reunió i lectura, biblioteques... i s'incentivava la participació ciutadana en les activitats comunitàries per tal de crear un fort sentiment de comunitat (Fernández & Morán, 2015). Malgrat tot, la realitat vienesa era dura i complexa, més enllà del que semblaven aquestes utopies socials la major part de la població vivia a les *Mietkasernen*, molt esteses amb la industrialització a causa d'un doble vector: la necessitat dels obrers per allotjar-se a la ciutat i les expectatives dels propietaris per a extraure major rendibilitat del sòl. Solien estar situades al centre de la ciutat i encaixaven perfectament amb l'imaginari distòpic de les condicions de vida a la ciutat industrial. El cens d'habitatge redactat el 1917 recollia que el 73,1% del patrimoni habitacional estava format per apartaments de condicions higièniques mínimes molt massificades (Tafari, 1980).

Del *gartensiedlungen* a la *höf*

És per això que dins que l'SPO (Sozialdemokratische Partei Österreichs), el partit que governava la ciutat des de les eleccions de 1919, comencen a agafar pes veus crítiques que critiquen el model de les *gartensiedlungen* perquè consideraven que era un model excessivament descentralitzat i autònom que malbaratava el sòl. Proposen per altra banda, optar per un model de creixement en altura, inclòs dins dels

© 2000 Stadt und Landesarchiv Wien
Lithographische Anstalt für Stadtverwaltungen, Wien
14. Lithung 2011

Wien: Stadt und Landesarchiv

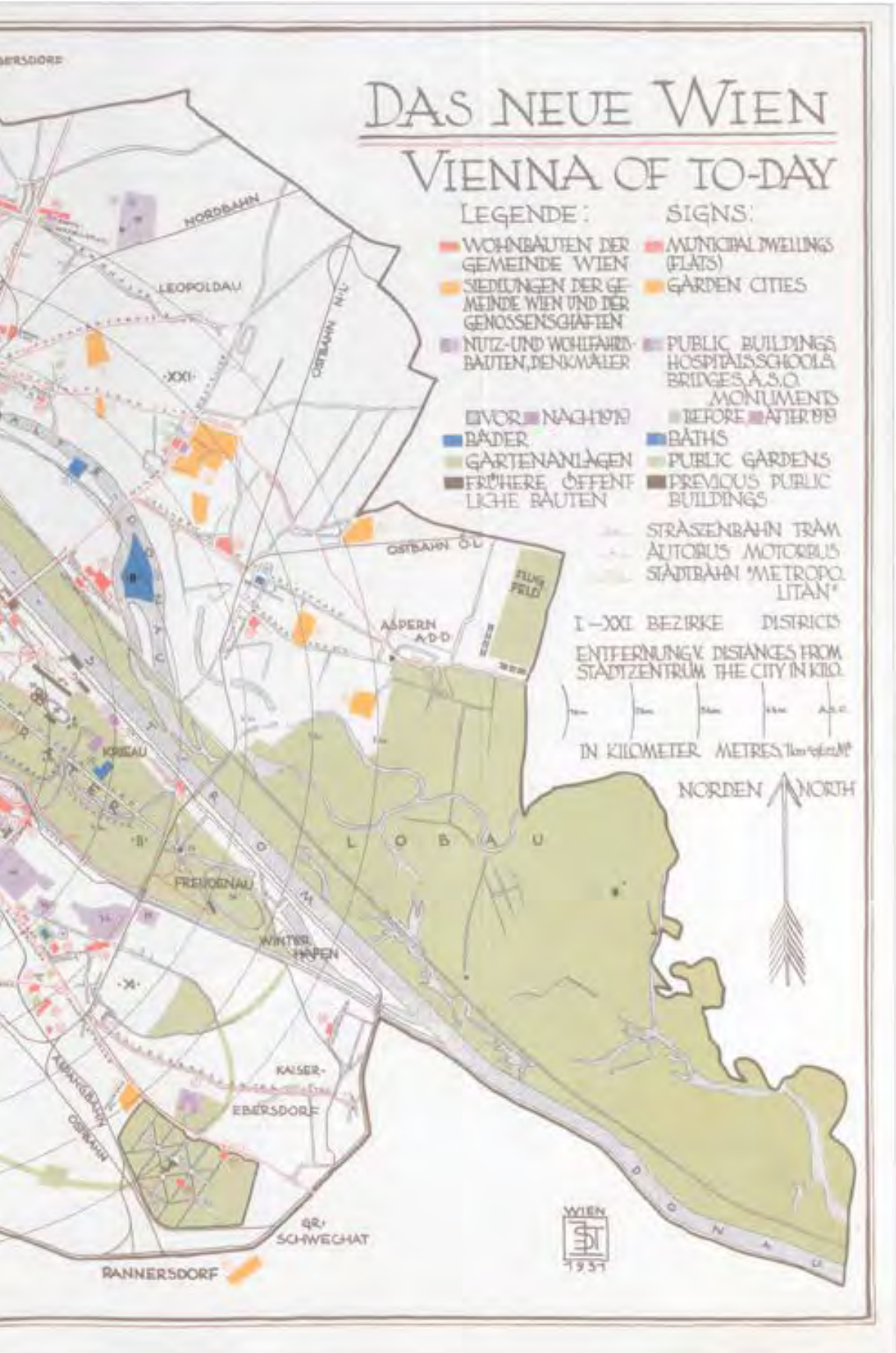

Fig. 7 Plànol *Das Neue Wien 1931* on podem observar les diferents intervencions urbanes. Podem observar les diferències de tipologia i localització entre les *höf* (en vermell), insertades al teixit urbà preexistent a l'entorn del Ring, i les *siedlungen (groc)*, ubicades a les afores. En cap dels dos casos sembla que respongui a un projecte de ciutat sòlid sinó a la disponibilitat de sòls públics per a desenvolupar els nous assentaments residencials.

Font: © Wiener Stadt- und Landesarchiv, Wien. Ludwig Boltzmann Institut für Stadtgeschichte.

teixits urbans existents (on hi havia molt més sòl públic) que havia de servir com a campanya de propaganda política en si mateix per a l'habitatge digne. Per aquet motiu, a partir de 1924, la política residencial socialista canvia el model de les *gartensiedlungen* per les *höf*, enormes blocs d'habitatge col·lectiu dotats amb equipaments i serveis comunitaris que es construeixen dins de la ciutat existent. Descontent amb el gir de timó de la política residencial, Adolf Loos renuncia al seu lloc d'arquitecte en cap del departament d'urbanisme. Aquests superblocs i els seus patis equipats seran utilitzats com a elements de propaganda política en un context on tota europa mirava la política socialista vienesa de ben a prop, havien d'esdevenir un manifest que demostrés el poder i la capacitat de transformació de l'austromarxisme. Es planteja la qüestió de l'habitatge com un element central del debat polític i econòmic. Es planteja en termes d'assolir una democràcia residencial que redistribueixi la riquesa entre les classes populars i en dignifiqui les seves condicions de vida.

Tot i així, la política residencial socialista no afecta a la ciutat en el seu conjunt. Als plans quinquennals per a la construcció d'habitatge municipal i cooperatiu no es fa gairebé cap modificació a l'ordenació del centre, a la xarxa de comunicacions primàries urbanes i extraurbanes ni al sistema de serveis a escala local o territorial. Es podria argumentar que aquest fet

es deu a qüestions purament urbanístiques, a l'alt nivell qualitatiu i quantitatiu assolit en les dècades prèvies, però realment hi havia un fort component polític. En paraules de Manfredo Tafuri, gens sospitós de pertànyer a les elits immobiliàries vieneses:

“La ciutat de finals del S.XIX i principis del S.XX, es considera com a una preexistència a la qual s’ha de contestar. La Neue Wienn no serà una ciutat dotada de noves funcions i noves relacions amb el territori. És més aviat una gegantesca exposició d’ètica proletària concentrada als habitatges obrers”

Governança i instruments utilitzats

Mes enllà de poder teoritzar sobre les polítiques vieneses com a una defensa del l'habitatge com a recurs comú, a l'abast de tota la població. O si més no, la intenció de que així fos. Cal parar especialment atenció als instruments utilitzats i la comunitat organitzada per assolir-ho. Com dèiem abans, els béns comuns no es redueixen tan sols al recurs, cal parlar de comunitat i de models de governança locals i democràtics. Entre 1919 i 1925, es van utilitzar tres instruments coordinats entre sí:

- a) Decret de requisita d'habitatges (1919) que permetia al municipi fer-se amb el control de 44.838 habitatges.
- b) La reforma de la Llei sobre protecció de llogaters, de 7 de desembre de 1922.
- c) La resolució aprovada el 21 de setembre de 1923, amb les quals l'Ajuntament va progra-

Fig. 8 Treballs de construcció dels habitatges socials a mans dels futurs habitants. Font: AH! Siedlung Rosenhügel.

mar un pla de construcció de 5.000 habitatges anuals, suficients per a 75.000 habitants en cinc anys.

Tot a això sumat a la política de l'Ajuntament de compra de terrenys permet passar a la capital austríaca de les 4.690 hectàrees (17% de l'àrea urbana) l'any 1913, a les 6.690 hectàrees equivalents al 25% de superfícies de titularitat municipal. Mesurament altrament criticades pel mal fiscal ocasionat a les arques municipals i agreujades per l'elevada inflació de l'època. La valoració i utilitat de cadascun d'aquests instruments ens sembla una qüestió més pròpia d'altres disciplines, però sembla necessari constatar de la necessitat de polítiques urbanes transversals per al desenvolupament dels comuns urbans. L'urbanisme no s'ha de percebre com a un element autònom si no que ha d'estar en permanent diàleg amb tots els agents que participen de la polítiques urbanes ja que no es pot deslligar d'operacions que han d'anar coordinades.

Comunitat

Per altra banda cal parlar de comunitat, de la xarxa organitzativa que va permetre aixecar més de 60.000 habitatges en un temps rècord. Principalment es va articular a partir de cooperatives, teixint aliances entre els futurs habitants i els sindicats obrers. L'any 1921 es crea la Baugilde (Guilda de la Construcció), formada per sindicats de llogaters, de pobladors, l'associació de *kleingarten*, i el Sindicat Central d'Obrers de la Construcció, un organització que agrupava unes 400.000 persones, gairebé un quart de la població vienesa del moment. Des d'aquesta institució es coordinaven les obres i el manteniment de les cooperatives d'habitatge, se centralitzava la compra de material de la construcció, el mobiliari i les assegurances i es donava suport tècnic tant per als edificis com d'agricultura. La OeVSK, amb més de 50.000 membre de 230 cooperatives, oferia cursos de formació i disseny sobre habitatge, conjuntament amb alguns intel·lectuals de l'època com Neurath o Loos, així com exposicions sobre les noves *kleingarten* i *siedlungen*. (Blau, 1999)

La Viena Roja no ens interessa únicament per la capacitat d'articular un discurs sobre la ciutat cooperativa des dels béns comuns. Ni resulta interessant tan sols per obrir el debat que quan l'habitatge s'aborda en un sentit articulat i accessible per a tothom pot esdevenir un bé comú urbà, sinó sembla especialment interessant per les contradiccions que planteja. Es presenta com a un objecte de reflexió per al cronograma de la història urbana.

El debat entre la *siedlung* i la *höf*, representa l'intens debat cultural entre grans intel·lectuals del moment. Loos i Frank contra Behrens i Karl Ehn. Per als favorables a les *Siedlungen* de baixa densitat no es tractava de replicar els models de Haesler, Bruno Taüt, o Ernst May a Alemanya sinó de fer-los accessibles aquests privilegis a les classes populars a través d'acceptar l'exquisida qualitat arquitectònica que implica la renúncia a la imatge. Per als favorables del model de la *höf* la dignificació de l'habitatge ha de passar precisament per una arquitectura manifest, la monumentalitat de la *höf* com a propaganda d'un nou model social. És tracta d'un manifest ideològic d'una nova manera de viure (Tafuri, 1980).

La falta de relació amb el teixit urbà

Paradoxalment, és nega la necessitat d'una nova organització des d'un punt de vista urbà. La política de les *höf* s'insereix a la malla existent de la ciutat acceptant els seus vincles. Utilitza els terrenys municipals sense proposar una reorganització del conjunt metropolità, sinó actuant sobre cadascuna de les seves parts de forma independent. No es fa cap nou pla regulador, deixant com a vàlid el de 1893, on els superblocs s'adaptaran constituint un nou Ring, aquesta vegada discontinu i protagonitzat per l'habitatge obrer com a monument socialista. La forma del superbloc configura el model d'equipament residencial complet amb un nou estil de vida. Acull al seu interior serveis col·lectius com escoles, cuines, bugaderies, tallers o espais verd però al contrari del que seria esperat no fan res més que reforçar l'autonomia de la *höf* i l'aïllament del teixit urbà que l'envolta. No sembla rigorós parlar per tant dels equipaments de les *höf* a nivell de ciutat, sinó que precisament es buscava perseguir una idea d'unitat urbana autònoma en si mateixa, on els habitants hi trobessin feina, habitatge i els serveis col·lectius necessaris (Colomina, 1977). Si

Fig. 9 Tant la proposta arquitectònica, com el elements escultòrics refermen el *Karl-Marx-Hof* com un dels conjunts més emblemàtics de la nova ciutat socialista al qual aspirava la Viena Roja. Font: Wiener Bezirksmuseen.

Fig. 10 A molts dels edificis construïts durant la Viena Roja s'hi feien inscripcions a les façanes exhibint la nova política d'habitatge de la capital austríaca. En aquest cartell situat a la Gallhof construïda l'any 1924 al carrer HeiligenstädterstraÙem, al districte 19, s'hi pot llegir: "Construït per l'Ajuntament de Viena els anys 1924 i 1925 a partir dels fons de l'impost sobre l'habitatge". Font: © Nora Schoeller.

bé les illes d'èpoques anteriors conjugaven amb cert encert a la configuració urbana de seu entorn, les *höf* només ho fan relativament. Sovint, la prioritat de dotar de caràcter simbòlic els edificis, a la seva entrada, els encreuaments, les cantonades... fa que oblidin la relació directe amb el carrer. S'hi pot llegir una certa anticipació al Moviment Modern en els intents de donar autonomia i fer predominar aquestes arquitectures per sobre del seu context urbà immediat. Sembla oportuna una comparació puntual respecte el Pla Zuid de Berlage per a la ciutat d'Amsterdam que es posicionava en sintonia amb el seu context urbà a partir d'una correcta integració morfològica, amb illes d'una mesura molt més apropiada al seu entorn, i a través d'una composició de façana unificada. La Viena Roja no reconeix el paper de l'illa en la configuració de l'espai públic de la ciutat, sinó que centra l'atenció als patis interiors (d'on prové el nom de *höf*) oblidant la seva relació amb la resta de la ciutat (Blasco, 2012).

Els conjunts més emblemàtics

Podem veure a partir d'alguns exemples com la creació d'aquests palaus obrers anava plenament

l·ligada un llenguatge estilístic que barrejava tradició i modernitat, dotant a les illes d'una singularitat molt reflexionada. Algunes *höf* es referenciaven a gestos simbòlics com la gran exedra de la Karl-Seitz-Hof, que picava l'ullet a la del *Neue Hofburg* del Ring. La idea de contestar a la ciutat imperial era un fet recurrent, com també podem observar en la definició dels jardins dels patis que no semblen buscar res més que democratitzar el privilegi dels grans palaus vienesos. Altres exemple emblemàtics són el George Washington-Hof, l'Engels-Hof o el Karl-Marx Hof. Aquest últim és el més representatiu de tots els conjunts. Allotja uns 5.000 veïns en els seus 1.382 habitatges, d'entre 30 i 60 m², articulars a partir d'una gran façana urbana de composició unitària de més d'un kilòmetre de longitud on s'hi pot llegir "*Wohnhausanlage der Gemeinde Wien*" (edifici residencial de la ciutat-comunitat de Viena). Malgrat la seva monumentalitat l'edificació té una ocupació únicament del 18,5% deixant espai al pati central on s'allotgen equipaments comunitaris. Els sistemes constructius emprats eren més aviat tradicionals, sense masses pretensions d'innovar tecnològicament per tal de poder involucrar a la comunitat en la seva construcció i abaratir costos. Karl Edmund Ehn, l'arquitecte del conjunt, va ser qui millora va entendre el projecte municipal com a innovació tipològica, no en termes de forma, sinó com a procés, escala, organització i símbol (Prokoplejević, 2016).

Crítiques al model

Més enllà dels atacs de l'oposició la burgesia vienesa del moment l'experiència de la Viena Roja i concretament de les *höf*, com ja venim anticipant, va rebre notables crítiques. Per una banda des d'un punt de vista social, on s'argumentava que aquestes proposen no assolien l'ideal de la societat socialista I per altra banda pel que fa la morfologia urbana i arquitectònica així com la falta d'un projecte de ciutat sòlid més enllà de l'inserció d'aquestes noves peces d'habitatge equipat en el teixit urbà existent. Semblen més aviat un seguit de comunitats autòno-

Fig. 11 Pati interior de la superilla del conjunt residencial *Karl-Marx-Hof* on es pot apreciar el seu caràcter monumental i els amplis espais lliures dedicats a la comunitat. Font: Vienn Museum.

mes inconnexes dins la metròpolis. Aquesta galàxia dels *höfe*, tal i com crítica Tafuri (1980), forma una *ciutat virtual* que vol plantejar-se com a una altra respecte la real.

Apunts i aprenentatges

Seria del tot deshonest voler afrontar un anàlisi de la Viena Roja des dels comuns urbans sense afrontar les seves crítiques, però tampoc seria gens honrat voler negar les evidents aportacions que es van fer per articular models urbans pensat en clau democràtica i col·lectiva. Malgrat les seves propostes morfològiques probablement no foren les més adequades, engegades per la voluntat d'utilitzar-les com propaganda política, la Viena Roja dona un cop sobre la taula per parlar sobre l'habitatge com a un valor d'ús i no pas un valor de canvi (Coromina, 1977). Sembla més que pertinent fer una lectura d'aquest període històric de dels comuns urbans. Pensar en l'accés a l'habitatge o a la terra, en el cas dels primers *siedlungen*, com un eix essencial per a resoldre les necessitats bàsiques dels vienesos

a través de la recuperació dels comuns. Però no només ens hem de fixar en el recurs. Com començàvem abans, els béns comuns també és defineixen per la comunitat que el gestiona i la governança, que ha través de normes i regulacions s'estableix per a garantir la sostenibilitat en el temps del recurs compartit. És essencial tenir present el component organitzacional que, a través de la col·laboració entre l'Ajuntament, les cooperatives i els sindicats obrers, va aconseguir donar resposta a la precarietat habitacional que venia essent protagonitzada per l'especulació i l'infrahabitatge de les *Mietkasernen*. I com la seva coordinació va permetre desplegar els instruments i el model de gestió apropiat per als objectius que es proposaven situant a Viena com al model europeu del dret a l'habitatge, que fins a dia d'avui i en les actuacions més contemporànies no ha perdut vigència.

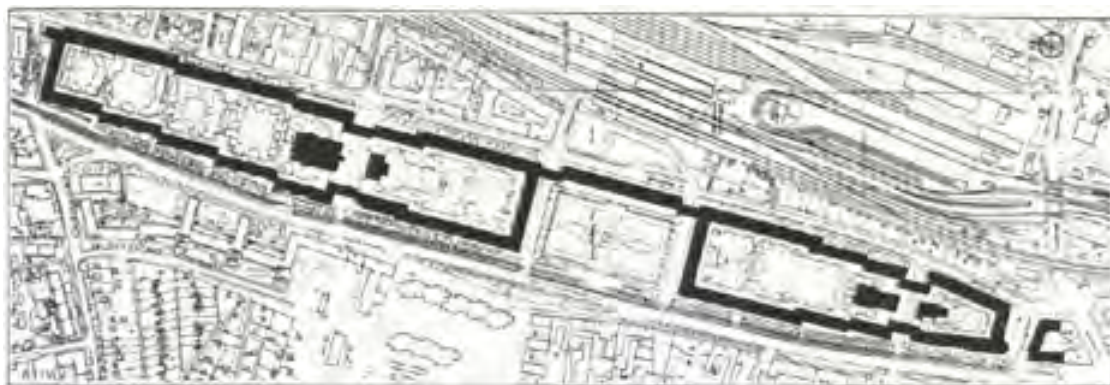

Fig. 12 Planta de la superilla del conjunt residencial Karl-Marx-Hof, on podem observar la composició del blocs en una façana continua de més 1km de longitud i la proporció amb els amplis espais lliures dedicats a la comunitat. Font: Wienn Museum.

Bibliografia

- ARREDONDO, Garrido (2018). La influencia de Leberecht Migge en la creación de las *siedlungen* productivas modernas. VLC arquitectura. Vol. 5, Issue 2 (October 2018): 29-58. ISSN: 2341-3050. <https://doi.org/10.4995/vlc.2018.8641.handle.net/2099/405>
- DE CASADEVANTE, José Luís Fdz. & MORÁN, Nerea (2015) Raíces en el asfalto. Pasado present y futuro de la agricultura urbana. Libros en Acción. ISBN: 978-84-944051-7-4.
- HALL, Peter (1988). Cities of Tomorrow. An intellectual History of Urban Planning and Design. En: The Twentieth Century. Oxford: Basil Blackwell (Trad. cast.: Ciudades del mañana. Historia del urbanismo en el siglo XX. Barcelona: Serbal (Colección La Estrella Polar), 1996.)
- MIRÓ, Iván. (2018). Ciutats cooperatives. Icària.
- ROSSI, Aldo (1966) L'architettura della città. Marisilio.
- SCHWARZ, Werner M. (et al.) Vienna, 1919–1934: Ideas, Debates, Praxes. An Introduction to the Wien Museum's Centennial Exhibition and Roundtable Discussion "What is Red Vienna?": Conflicting Perspectives, Enduring Legacies. Wien Museum.
- SEISS, Reinhard (2012) Housing for the new man. Oris, núm. 75.
- TAFURI, Manfredo (1980) Vienna rossa: la politica residenziale nella Vienna socialista. 1919-1933. Electa.

Webliografia:

- ARXIU MUNICIPAL DE VIENA: <https://www.wien.gv.at/english/history/archives/>
- BLASCO, José Antonio (2012) La Viena Roja y la vivienda como utopia social: el caso de las höfe. Urban Networks. URL: <http://urban-networks.blogspot.com/2012/04/la-viena-roja-y-la-vivienda-como-utopia.html>
- PROKOPLEJEVIĆ, Jelena (2016) Karl Marx Hof, la supermanzana de la Viena Roja. La ciudad socialista. URL: <https://laciudadsocialista.wordpress.com/2016/11/19/karl-marx-hof-la-supermanzana-de-la-viena-roja/>
- PROKOPLEJEVIĆ, Jelena (2015) Mikrorayon, la unidad funcional de la ciudad socialista. La ciudad socialista. URL: <https://laciudadsocialista.wordpress.com/2015/12/30/mikrorayon-la-unidad-funcional-de-la-ciudad-socialista/>

II. dotació

*“El suburbi, més que un fet estètic (brut, lleig, incòmode...)
és un fet ètic, és a dir, injust”*

-Xavier Valls-

Fig.1. En primer pla el barri del Pilar, a Can Zam. Dues persones parlen a la porta d'una barraca mentre, al fons, s'aixequen els nous blocs de pisos del barri de les Oliveres, símbol del barraquisme vertical a Santa Coloma de Gramenet. Font: Joan Guerrero.

Fig.2 Jornada de neteja del solar Beethoven-Wagner, reivindicat pels veïns i veïnes del barri del Fondo. Font: Jaume P. Sayrach.

Fig.3 Presentació del Pla Popular a càrrec del seu artífex, coordinador i tècnic Xavier Valls, al centre de la imatge. Font: Salvador Montroig.

De l'organització col·lectiva al dret a la ciutat

Cas d'estudi 3: El Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet

Dels comuns urbans al dret a la ciutat

L'any 1990, paral·lelament a la publicació de "Governing the Commons" d'Elinor Ostrom i el ressorgiment de l'interès pels béns comuns, el col·lectiu Midnight Notes publicava a la seva revista núm. 10 una relectura del concepte de l'acumulació primitiva que entenia les polítiques neoliberals del deute global, aplicades pel Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional a partir dels anys 70, com un nou dispositiu d'apropiació capitalista. Es traçava doncs, una línia entre els processos de privatització dels *enclosure acts* anglesos i el que denominaran com a *new enclosures* posant el debat dels comuns un altra cop sobre la taula. Si bé els *enclosure acts* transformaven el territori actuan directament sobre el recurs, la terra, els *new enclosure* ho faran de forma indirecte a través del deute o les rentes immobiliàries, especialment amb l'habitatge. Posteriorment Harvey (2003), reinterpretarà el concepte sota el nom d'acumulació per desposseïció, definint-lo com a un dispositiu que pretén mantenir viu el sistema capitalista repercutint als sectors empobrits les crisis de sobreacumulació de capital. Si bé el concepte d'acumulació primitiva el relacionem amb els *enclosure acts* i el tancament dels comuns tradicionals, l'acumulació per desposseïció la relacionem amb el procés pel qual els *new enclosures* tanquen, no únicament els comuns tradicionals encara presents al sud global, sinó també els comuns urbans a través de les polítiques del deute. Tot plegat amb la voluntat d'obrir al mercat aquells territoris que encara mostraven resistències a aquestes dinàmiques d'apropiació capitalistes. Un escenari que ja va ser descrit per Lefebvre (1968, 1970, 1974), en una època de transformació cultural marcada pel maig del 68, presentant una ciutat mercantilitzada on el capital lluita per l'espai contra les resistències urbanes. És en el marc d'aquesta pugna on la societat organitzada reclama el seu dret a la ciutat, "el dret a canviar i reinventar la ciutat exercint un poder col·lectiu sobre els processos d'urbanització on puguem decidir conjuntament

quin tipus de ciutat volem, quin tipus de persones volem ser, el tipus de relacions socials que pretenem, les relacions amb la naturalesa que apreciem, l'estil de vida que desitgem i els valors estètics que respectem" (Harvey, 2013).

Per això, és més que pertinent fer una lectura del dret a la ciutat des dels béns comuns urbans ja que es mostren com un eina indispensable per a poder exercir-lo. En aquest sentit no pot hi haver un cas més paradigmàtic que el Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet per explicar com les reivindicacions veïnals colomenques van acabar materialitzar el dret a la ciutat des de la cooperació entre les assemblees de barri i els primers ajuntaments democràtics. Bona part dels solars i espais que es reivindicaven formen a dia d'avui espais quotidians d'aquest nucli perifèric de Barcelona, tot i que el Pla no es va arribar aplicar del tot, sobre tot pel que fa a la seva gestió. La força dels primers anys de democràcia no es va saber sostenir amb el temps, es va institucionalitzar la manera de fer urbanisme allunyant-se de l'exercici del dret a la ciutat.

Fig. 4 Torre Balldovina a inicis del S.XX. Fou un edifici històric defensat pels veïns i veïnes de Santa Coloma on havia estiujejat Josep Maria de Sagarra abans del fort creixement demogràfic. Actualment és un museu. Font: Museu de la Torre Balldovina.

Fig. 5 Carrer Pirineus fotografiat des de la cantonada del carrer Flor i Cel. El fort creixement demogràfic es va produir sense la previsió de les reserves de sòl que obligava la llei ni esperar l'instal·lació dels serveis urbanístics bàsics. No hi havia clavegaram i quan plovia els carrers es convertien en un fangar. Font: Joan Mata.

De nucli rural al barraquisme vertical

La història urbana de Santa Coloma de Gramanet ha passat per tres moments claus durant el segle passat:

- 1) Urbanització de les finques rústiques en forma de ciutat-jardí per a l'estiueig de la burgesia barcelonina.
- 2) La densificació del suburbi, amb l'arribada de les migracions industrials, en forma de barraquisme vertical i sense modificar l'estructura urbana de baixa densitat. Causant greus dèficits urbanístics en pro de l'especulació immobiliaria.
- 3) La fi de l'especulació i la millora dels dèficits urbans amb l'aprovació del Pla General Metropolità i els primers ajuntaments democràtics.

Per entendre el Pla Popular de Santa Coloma de Gramanet, doncs, cal que prenem atenció a la transició d'un sistema urbà de baixa densitat i la seva densificació extremadament ràpida sense canvis que estructurin la ciutat. A la creació dels greus dèficits urbanístics que l'han caracteritzat.

Abans del malson urbà, Santa Coloma havia estat un municipi rural conegut pel cultiu de maduixes. A finals del S.XIX i principis del XX, la família Segarra hi tenia la majoria de terres de regadiu. S'hi havien establert alguns nobles i burgesos com els Coll, propietaris de la Torre Pallareso, o els roviralta, ala masia de Can Mariner. Més tard, a principis de S.XX, Santa Coloma es convertí en una paradís d'estiuejants en forma de ciutat jardí: l'encarnació del somni republicà de la casa i l'hortet de Francesc Macià. Anselm del Riu fou la persona clau perquè es produís aquesta primera transformació. Fou un

empresari enriquit a les Amèriques que va constituir el 1916 la Compañia Nacional de Tierra i progressivament va transformar aquell poble, que tenia algunes fàbriques instal·lades a la riba del Besòs, en un centre de segones residències. Va comprar bona part del terreny agrícola i el va trossejar per vendre les parcel·les. Dividia els terrenys en petites peces rectangulars d'uns 200 metres quadrats sense que existís cap pla d'ordenació ni es reservessin espais per a serveis. D'aquesta manera va condicionar per sempre més la fisonomia urbana de Santa Coloma: fent fortuna amb una política de fets consumats que després en forçava la legalització (Olivé, 1974).

Una primera onada migratòria es produí durant la dècada dels anys vint amb l'exposició Universal del 1929 i la construcció del metro a Barcelona. El creixament es produïa especialment als barris de Fondo i el Raval, mentre que a l'altre banda del riu s'aixecaven les "cases barates" del Bon Pastor. Es subdividia el parcel·lari per fer aparèixer passatge de barraques autoconstruïdes, fins i tot es van arribar a habitar coves i cabanes. Durant un temps aquests nous habitants van conviure amb els vells estiuejants mentre la ciutat-jardí es començava a degradar i prenien consciència de perifèria urbana. (Olivé & Valls, 1977). Tot i així, el gran creixament no es va produir fins la dècada dels 50 i 60. El 1950 la ciutat tenia 15.363 habitants i tot i el canvi del perfil socioeconòmic de veïns encara predominaven les cases de baixa densitat de lloguer i unifamiliars: cases d'una planta amb pati i jardí. En vint anys, al 1970, ja estem parlant de 106.711 habitants, dels quals el 91% eren nouvinguts, majoritàriament provinents de zones agrícoles deprimides de l'estat espanyol: Andalusia, Extremadura, Múrcia... El fort creixement demogràfic es va transformar en la construcció de grans blocs de pisos, la majoria de propietat, sense la previsió de reserves per a infraestructures, serveis, equipaments ni espais lliures.

Podríem dir, que, malgrat no fos precisament un comunal, semblava complir-se la tragèdia de Hardin. La visió individualista de les constructores i promotors immobiliaris que hi participaven va fer esgotar el recurs comú, el sòl lliure, fent-lo col·lapsar i generant greus dèficits urbanístics. El treballadors que havien quedat desposseïts dels comuns tradicionals als territoris agrícoles espanyols es trobaven ara en una nova forma d'explotació, en aquest cas secundària, a través del deute hipotecari per aconseguir una llar digna mentre alguns aprofitaven per fer-ne negoci. La negociació d'uns nous comuns urbans, degut a l'afany especulatiu, deixava el conflicte servit.

El Pla Comarcal de 1953

El 1953 s'aprovà el Plan de Ordenación Urbana de Barcelona, conegut com a Pla Comarcal, amb l'objectiu d'ordenar la forta densificació urbana de la capital i el seu àmbit metropolità. Calia evitar el que en bona part va acabar passant: una expansió urbana il·limitada, en forma de taca d'oli, i l'absorció barcelonina de les poblacions satèl·lit, que per contra havien nuclis independents. El projecte

reservava espais verds i acotava les densitats per zones (Soteras, 1977). Malgrat les bones intencions no era executiu i el clienterisme entre l'administració franquista i els promotors immobiliaris el van condemnar el fracàs. S'havia de concretar a través d'uns Plans Parcial massa poc definits, i tot hi haver de ser tramitats a través de la Comissió d'Urbanisme i el Ministeri d'Habitatge no hi va haver prou garanties perquè l'especulació no quedés regulada, sinó al contrari planificada.

Hi havia una situació que repetia com un leitmotiv. Aquests plans parcials no eren res més que acords entre grans propietaris i un ajuntament corrupte que revaloritzava el sòl amb el canvi de qualificació de terrenys. La relació entre els promotors immobiliaris i alguns membres de l'ajuntament era absolutament clientelar. El 1972, el Pla Comarcal ja havia estat modificat per 7 plans parcials i la ciutat havia perdut 3,6 m² d'espai lliure per habitant (Bach, Dols, Millet & Páez, 1971). Un dels casos més sonats fou el Pla Parcial del Sector Nord-Oest (1964), un dels que més va densificar el municipi augmentant l'edificabilitat de les seves 183 hectàrees en dues terceres parts. Els famosos blocs verds del barri de les Oliveres han calat a l'imaginari col·lectiu com la viva representació de l'especulació immobiliària a Santa Coloma durant aquest període. Sembla que els impediments físics objectius de construir un polígon residencial a la muntanya amb pendents del 100% no va convencer al propietari del sòl que estava vinculat a l'administració, ni al propi Ajuntament. Alhora es requalificava Can Zam, llargament reivindicat pels veïns, de sòl agrícola a industrial i edificable, es proposaven noves edificacions a Can Franquesa, a dalt de la muntanya, o es modificava l'edificabilitat de Les Vinyes de suburbana extensiva a semiintensiva. Tot plegat seguia la mateixa lògica que s'havia produït amb el Pla Parcial d'Ordenació de Llorenç Serra (1959) o el de la Torre Balldovina i Can Gener de 1967, entre d'altres (Olivé, 1974).

No sembla necessari explicar els greus dèficits urbanístics que van causar aquests plans parcials que només consideraven el benefici econòmic sense preveure reserves d'espais lliures ni equipaments. I en aquells casos on s'havien previst, la seva construcció es demorava per la resistència dels propietaris a executar les obres, com el cas del mercat del Singuerlín (Olivé & Valls, 1977). No únicament no es van preveure sinó que la densificació sobre una estructura de baixa densitat va provocar que no hi es formalitzés una estructura urbana adequada. El problema no només era la falta genèrica d'espais lliures, sinó l'absència d'espais lliures centrals. No es tractava només de la carencia d'equipaments, sinó de la falta d'equipaments que enriquessin el teixit de la ciutat i la dotessin d'identitat. Tampoc de la falta de carrers en condicions sinó la falta de jerarquia entre carrers, passejos i avingudes que estructurés la xarxa viària (Navarro, 2021).

Dèficits urbanístics i mobilització social

Es presentava un escenari ben adobat per a la

mobilització social. Paradoxalment l'embrió de tot plegat es produirà a les parròquies, on es reunien els primers grups contestataris aprofitant les escaletes que presentava un règim confessional com el franquista. Amb el creixement demogràfic arriben nous capellans progressistes per obrir noves parròquies, entre ells el conegut Jaume P. Sayrach, fundador de la revista Grama i responsable d'Urbanisme amb l'arribada de la democràcia. Les parròquies acollien activitats diverses, des de les campanyes de vacunació fins als preparatius de la festa major. Era l'espai ideal perquè els membres de les comissions de barri o militants del PSUC hi fessin les seves trobades. Aprofitant la protecció que els donava la confessionalitat franquista, van fomentar l'obertura dels centres de barri, els primers espais comunitaris en una ciutat socialment deserta, densa i deshumanitzada. Foren l'espai ideal perquè la Joventut Obrera Cristiana (JOC) entrés en contacte amb el moviment social clandestí adobant el terreny perfecte per articular les lluites urbanes que culminaran amb el Pla Popular de Santa Coloma (Antxustegi-Etxearte, 2014).

La revista Grama, fundada pel mateix Jaume P. Sayrach, estructurarà un relat col·lectiu. S'hi manifestaven els dèficits urbans de la ciutat i servia d'altaveu per a les demandes veïnals dels barris. Un dels seus números més sonats fou el publicat l'estiu del 1972 amb un gran *King Kong* assaltant la ciutat de Santa Coloma. S'hi publicava un informe elaborat per un estudi d'urbanisme que quantificava per primera vegada els dèficits del suburbi i es demostrava l'incompliment de les lleis franquistes. D'acord amb l'estudi, a finals de 1971 Santa Coloma necessitava 750.000m² per edificar serveis públics essencials i el dèficit arribava als 4.516 milions de pessetes. És a dir, era d'unes 40.000 pessetes per habitant en un moment on l'Ajuntament invertia entre 300 i 350 pessetes per habitant a l'any. Havia de passar un segle per suplir el deute. Sobre el suburbi pesava una condemna de 100 anys. Es mostrava una llarga llista d'inversions negligides pels propietaris del sòl i les immobiliàries, que venien els pisos abans d'urbanitzar sense assumir-ne els costos tot i que

Fig. 6 Antiga fàbrica de cervesa Damm i els famosos blocs verds construïts amb el Pla Parcial del Sector Nord-Oest (1964) al barri de les Oliveres. Font: Fons Grama.

Fig. 7 Portada de la revista *Gramma* dels números 43 i 44. Juliol i agost de 1972. Amb la provocadora portada de *King Kong* assaltant Santa Coloma, s'alertava dels greus déficits urbanístics que patia la ciutat. Font: Revista Gramma.

la llei obligués a procedir a l'inrevés. Es quantificava la falta d'equipaments de sanitat assistencial (476 milions), preventiva (105 milions), de serveis educatius (843 milions), de zones esportives (690 milions), d'espais verds (1.384 milions), de mercats (101 milions), la millora necessària d'infraestructures de correu, telègraf, i telèfon (28 milions), dels serveis municipals (18 milions), dels centres assistencials per a jubilats i discapacitats intel·lectuals (123 milions) i d'equipaments culturals i recreatius (97 milions). El número del mono, com en deien popularment, remou conciències i encen l'espurna necessària que desembocarà amb la redacció del Pla Popular. Xavier Valls s'hi referia d'aquesta manera: *"Va ser la concreció i la legitimació de les lluites que hi havia perquè va demostrar que la situació que patíem era il·legal"*. El cap pensant del que es materialitzaria en el Pla Popular estava estretament lligat amb les co-

missions de barri i les organitzacions locals. Obria, juntament amb la seva dona Maria Josep Olivé i altres professionals politzats, un diàleg entre l'expertesa tècnica i les necessitats veïnals en una Santa Coloma enfurismada (Antxustegi-Etxearte, 2014).

Després del sonat número del *mono* els moviments clandestins cada cop es van organitzar millor. Val la pena destacar un parell de les mobilitzacions més icòniques. En primer lloc, el segrest d'autobusos del barri de Can Franquesa, també conegut com "els pisos de muntanya", que no disposava d'escola, farmàcia ni mercat. El principal greuge que patia era falta de transport públic per arribar a la part baixa. Només una autobus connectava el barri amb el centre cada mitja hora, i ni tan sols pujava fins a la part més alta. Els autobuseros deien que no podien pujar el vehicle fins a dalt, que era impossible. Aleshores les dones del barri, molt afectades per poder fer arribar la compra a casa, van segrestar la Tusa per demostrar que s'hi que si podia arribar. Més tard es va acabar arreglant la pujada i establint un servei programat fins a dalt. El segon cas és el del mercat del barri de Singuerlín. Tot i que el Pla Parcial de la zona Nord-Est de 1964 contemplava l'equipament, la construcció es demorava. *"Singuerlín necessita un mercat"* es deia. Aleshores, i després de nombroses manifestacions, centenars de veïns ho van demostrar fent una simulació, l'any 1976, i actualment en aquest lloc hi ha un mercat.

La revisió del Pla Comarcal

El caos urbanístic i la forta especulació immobiliària havien superat el Pla Comarcal del 1953. Els plans parcials havien pervertit el pla original i se'n feia cada cop més necessària una revisió. Ja el 1964, es se'n va constituir la comissió per a la revisió del Pla Comarcal de Barcelona, reconeixent que les previsions de població del 1953 havien quedat obsoletes i no s'havien previst els serveis públics necessaris. El camí fou difícil i va atravesar diverses

Fig. 8 Jornada de reivindicació, l'abril de 1976, on es simulava un dia de mercat per demostrar-ne la seva necessitat al barri de Singuerlín. Malgrat estar previst al Pla Parcial de la zona Nord-Est l'any 1964, se'n demorava la seva construcció. Després de nombroses reivindicacions actualment en aquest lloc hi ha el mercat del barri. Font: José Juan Pastor.

crisis ja que no es tenia una concepte clar sobre el desenvolupament dels treballs ni el model a desenvolupar. Finalment s'imposa la visió d'un dels coordinadors de planificació, Joan Antoni Solans. Es volia redacar un macro-pla parcial a escala metropolitana que normalitzes la situació urbanística de la ciutat, reservés sòl per a les grans infraestructures i aturés la densificació de la comarca. El 1974 el Pla General d'Ordenació Urbana i Territorial de la Comarca de Barcelona va ser inicialment aprovat i sotmès a exposició pública.

La revista *Gramma* va servir altra cop d'altaveu per denunciar els interessos i oposicions que envoltaven la revisió del Pla Comarcal. No únicament es va posar en guardia als moviments de barri, també els grans constructors van utilitzar tot el seu arsenal a la premsa, després d'un any d'aplicació de la suspensió de llicències. (Madueño, 1974).

Gramma publicava "*Alerta! Al Plan Comarcal*" en el número de juliol i s'explicava perquè els veïns s'havien d'oposar al pla. Es reconeixia que es volia posar ordre al caos urbanístics però no en favor de les classes populars sinó de la gran banca que volia organitzar i racionalitzar el procés de producció de ciutat traslladant les indústries a zones menys denses, fomenant grans obres públiques per al transport privat i limitant el nombre d'habitants de la comarca. El moviment veïnal considerava que era necessari un projecte per frenar l'especulació desbocada però que l'administració estava fent una acció insuficient deixant la ciutat a les mans "*dels interessos del gran capital*". No resolva el problema de l'habitatge, el transport públic, ni garantia l'obertura dels equipaments públics necessaris tot i que es feien les pertinents reserves de sòl. Tampoc s'assegurava que els veïns afectats fossin compensats amb un altre habitatge ni reubicats al mateix barri. Finalment, es criticava que el pla no qüestionés la propietat privada del sòl, el fonament de l'urbanisme capitalista, i per tant no aturava l'especulació, únicament la planificava.

El malestar veïnal estava servit. Es va fer una presentació massiva d'al·legacions seguint una impugnació típus. La gent es va mobilitar i tal com descriu Salva Bolancer, membre de la Comissió de Barri de Santa Rosa, es va començar a pensar en una alternativa: "*Xavier Valls, que estava relacionat amb les comissions de barri, i més tard amb les associacions de veïns, en una reunió ens va plantejar la possibilitat de fer un pla d'ordenació urbana recollint el que cada barri considerava necessari*". Així doncs, es comença a demanar als barris que planetegin les seves necessitats alhora que es fa una forta tasca pedagògica per fer entendre els plànols i transmetre que implicava el planejament i l'importància de l'urbanisme per als veïns i veïnes.

La primera acció coordinada que es va acordar fou l'ocupació dels solar buits. Representa una fita clau per a la defensa del dret a la ciutat colomenca. Defensar els solar buits significava defensar el recurs del sòl com a comú, protegir-los per evitar l'especulació i convertir-los en béns comuns urbans.

Fig. 9 Després dels primers segrestos d'autobusos per reclamar transport públic fins a dalt del barri de Can Franquesa l'any 1973, tres anys més tard se'n tornen a segrestar cinc autobusos més. Finalment es va establir una servei programat. Font: Àngel L. Abadía.

Sense aquesta lluita insistent d'ocupació i neteja dels espais lliures Santa Coloma no s'hauria pogut transformar ni dignificar. S'organitzaven xerrades i assembles on es debatia sobre el futur dels solar, jocs per demostrar la necessitats de parcs infantils, festes populars en un ambient festiu per la falta d'espais d'oci... Per exemple al barri de Santa Rosa es va ocupar un solar, on es demanava la construcció d'una escola, s'hi va fer un obra de teatre que parodiava la falta de centres educatius: "*Y como el niño no aprende, piensan los padres muy pronto que tienen un niño tonto*" .

Un dels espais de defensa més emblemàtics fou el Motocròs, on s'hi havia fet nombroses curses la dècada dels 60', per al qual es reivindicava la creació d'un gran parc urbà. El 21 de febrer d'aquell 1974, unes 3.000 persones es van aplegar ocupant el solar i organitzant activitats lúdiques, ningú oblidava l'amenaça del pla parcial que hi preveia la construcció de pisos. Finalment es van aconseguir aturar els habitatges que l'Ajuntament hi preveia edificar i es va guanyar l'espai pel barri. Tot i que Can Zam, un dels altres grans espais reivindicats, no va tenir la mateixa sort en un inici. El dia de Reis de 1976 quatre cavalcades veïnals que sortien de diferents punts de la ciutat van acabar al solar per a reclamar-hi parcs, guarderies, centres de salut, escoles... (Gramma, núm. 85, 1976)

La gestació d'un Pla alternatiu

El Pla General Metropolità, aprovat definitivament el 1976, prenia força amb la constitució de l'Entitat Municipal Metropolitana de Barcelona que va heretar les al·legacions del pla del 1974 i en va redactar una reforma fent un estudi més detallat de l'ordenació. "*Es tractava de posar-hi els equipaments i els parcs que es demanaven, ajustar els vells teixits al canvi i aturar o ordenar aquelles transformacions perquè no empitjoressin*

Fig. 10 Uns infants pinten un mural reclamant espais verds per poder jugar. Font: Jaume P. Sayrach.

més les condicions de la vida de la gent: l'assolellament, la ventilació o la intimitat del habitatges” explicava Antoni Solans, membre del nou equip redactor. (Solans, 1997). Altre cop els veïns de Santa Coloma denunciaven que el pla s’havia fet a les seves esquenes i que la població havia de tenir la possibilitat d’intervenir en l’elaboració dels plans urbanístics per tal de poder fiscalitzar-ne l’aprovació (Olivé, 1976). És en aquest context on es consolida la idea que cal fer una pla alternatiu que resolgui els dèficits urbanístics de Santa Coloma i protegeixi els interessos dels veïns. Un pla fet des de baix a dalt.

Xavier Valls en serà la figura clau que sabrà articular el projecte fent una gran tasca pedagògica per poder fer entendre a tothom les nocions més bàsiques d’urbanisme. El 1976 guanya una convoactoria de la Caixa d’Estalvis de Sabadell per fer un *“Estudio sobre la situación social y urbana de Santa Coloma de Gramanet y propuestas para un plan-programa de alternativa”* que desenvoluparà a l’Estudi Grap de la plaça Lesseps, on es van realitzar les qüestions tècniques del Pla Popular. La primera part era una estudi basat en el compliment dels estàndards urbanístics segons la legislació vigent que identificava de forma merament tècnica la situació de la ciutat. Aquestes propostes s’havien de contrastar amb les exigències i usos reals de la població mitjançant la participació ciutadana, en una segona part del treball, on es va excel·lir més mereixent del tot el nom de Pla Popular.

La base teòrica fou doncs, la revisió del famós estudi del número del mono publicat per la revista Grama l’any 1972. L’equip tècnic disposava d’un anàlisi curós en tots els àmbits: parcs i jardins, equipaments mèdics (hospitals, dispensaris i ambulatoris), d’ensenyament (preescolar, ensenyament general bàsic, batxillerat i formació professional), culturals (biblioteques, museus, sales d’actes, exposicions,

auditoris), centres assistencials (guarderies, residències de gent gran, casals de pensionistes, espais per a discapacitats psíquics), per a l’administració local i telecomunicacions, escorxadors, espais religiosos, locals per a les associacions de veïns i centres socials, i edificis esportius i recreatius. Es comparava la situació actual (el nombre de centres existents i la superfície de sòl que ocupaven) amb els estàndards als quals obligava la llei. D’aquesta manera es tenien perfectament mesurats el dèficit de sòl i inversió i es quantificaven els recursos necessaris per suplir la situació fent una previsió a mig termini, per a l’any 1983, tenint en compte el fort creixament demogràfic.

Per a la segona part Valls va saber engrescar els diferents barris. Es tractava d’anàlitzar els recursos disponible per a solucionar el dèficit. Es demanava la col·laboració de les associacions de veïns per quantificar el sòl lliure que quedava a la ciutat. Amb la seva ajuda es va elaborar un cens amb els solars que tenien potencial, sempre de més de 500m2, on s’hi adjuntaven els usos que els veïns havien previst. Josep Pitarque, del barri del Raval, explica: *“La gent del meu barri anava i deia: “aquí volem un parc, un ambulatori, un mercat...” Es va decidir que algú havia de donar forma tècnica a totes les reivindicacions. [...] Aquesta persona era Valls. Ell recollia les reivindicacions dels veïns i proposava: mira be pensat això. Què us sembla?”* Es produïa una bona cooperació entre aquells que coneixien millor que ningú les necessitats del carrer i el perfil tècnic que adaptava les demandes als estàndards urbanístics amb una mirada general del Pla. Gabriela Serra, remarcava *“El pla l’havia anat fet dia rere dia tota la població en reclamar una escola, en construir un petit parc de jocs infantils, en reivindicar un solar de barri. Va ser molt interessant. Vam aconseguir dissenyar la ciutat que els mateixos veïns veïen com a necessària. I era fàcil conèixer aquesta necessitat: només calia llegir les pintades del carrer per tal de saber-ho”* (Associació de veïns

Fig. 11 Reivindicació amb jocs infantils al solar de Can Mariné, censat al Pla Popular pels veïns i veïnes. Actualment hi ha una plaça pública i un Centre Cívic, a l’edifici històric. Font: Fons Grama.

Fig. 12 Després de netejar el solar el veïns van plantar un cartell on es pot llegir: "Los vecinos del Fondo exigimos una escuela en este solar". Actualment, efectivament, hi ha una escola. Font: Jaume P. Sayrach.

del Singuerlín, 1976). Gràcies a la Coordinadora de les Associacions i la mà esquerra de Valls, es va aconseguir anar fent pedagogia per abandonar les posicions localistes de cada barri a favor d'una idea general de ciutat. No es tractava únicament d'un pla de dotació urbana, Valls el concebia com una "alternativa urbanística global", i així ho va anar saber traslladant als barris perquè fos quelcom compartit.

Per aconseguir que no s'edifiqués al solar on el Pla Popular preveia equipaments o espais lliures les associacions dels barris s'organitzaven per a vigilar i netejar el seu estat. En alguna ocasió, com al barri de Santa Rosa, els propietaris van decidir tancar-lo, a la qual cosa si va respondre tombant el mur i escrivint una advertència: "No queremos solares vallados. Queremos parques". (Gramma, núm 86, 1976). Algunes d'aquestes actuacions acabaven sent reprimides i fins i tot als tribunals.

La proposta alternatiuiva: El Pla Popular

El 4 de novembre del 1978 es va presentar el Pla Popular sota el lema: "Santa Coloma puede salvarse" juntament amb el número especial de la revista Grama, la revista essencial que n'havia estat informant i fent difusió. Es quantificaven 212,89 hectàrees i 10.383 milions de pessetes per salvar la ciutat. El seu gran encert fou trobar un bon equilibri entre la primera part del document (centrat en l'anàlisi tècnic dels dèficits urbanístics) i la segona part, l'anomenat pla d'alternatives on s'escoltava les veus dels barris i les necessitats concretes (principalment recolzada pel cens de solaris i les enquestes veïnals). A la memòria es reforçava la idea que no es tractava d'un pla de reequipament sinó d'un projecte de ciutat que abordava els problemes de circulació rodada i peatonal, les densitats o el deteriorament del patrimoni arquitectònic proposant-ne una solució. Marcava les necessitats de la ciutat en

els pròxims 8 anys fins el 1983, quan estava prevista la revisió del PGM, proposant una programació dividida en dues etapes: una primera d'adquisició de sòl lliure, plantació massiva de verd i edificació d'equipaments per resoldre els problemes dels dèficits urbanístics; i una segona fase d'operacions de remodelació del teixit urbà i recuperació d'interiors de terrenys amb els quals es podrien afrontar els reptes del creixement demogràfic (Antxustegi-Etxearte, 2014).

El Pla Popular necessitava sòl, diners, modificacions del marc legal i una acurada vigilància ciutadana. Estimava, a través dels censos de solaris majors de 500m² fets pels veïns, que hi havia 172,31 hectàrees de sòl lliure reivindicat, dels qual la majoria (166,2) estaven protegides pel PGM amb la qualificació de zona verda o equipament. Només sis estaven definides com a edificables per habitatges. En qualsevol cas, el recursos municipals eren totalment insuficients per sufragar la inversió necessària. Fins i tot comptant les aportacions de totes les administracions la inversió anual per habitant era d'entre 3.000 i 5.000 pessetes. Per aplicar el Pla Popular, se'n necessitaven 70.000.

A les organitzacions populars se'ls reservava un paper fiscalitzador. L'estudi recullia que la població havia de tenir "instrumentos de representació, intervenció i suma, de transformació de ciutat". El Pla s'havia gestat amb una forta participació ciutadana i amb l'arribada de la democràcia es volia afavorir l'implicació veïnal en els projectes de ciutat.

En una escala general de ciutat es proposava la creació de tres grans parcs urbans: el de Can Zam (26,3ha), el de l'àrea compresa entre Can Peixauet i la Torre Balldovina (9,4ha) i el parc metropolità de Montigalà i la Vall de Poià (22,1ha). Els tres parcs perifèrics havien de ser accessibles des dels barris

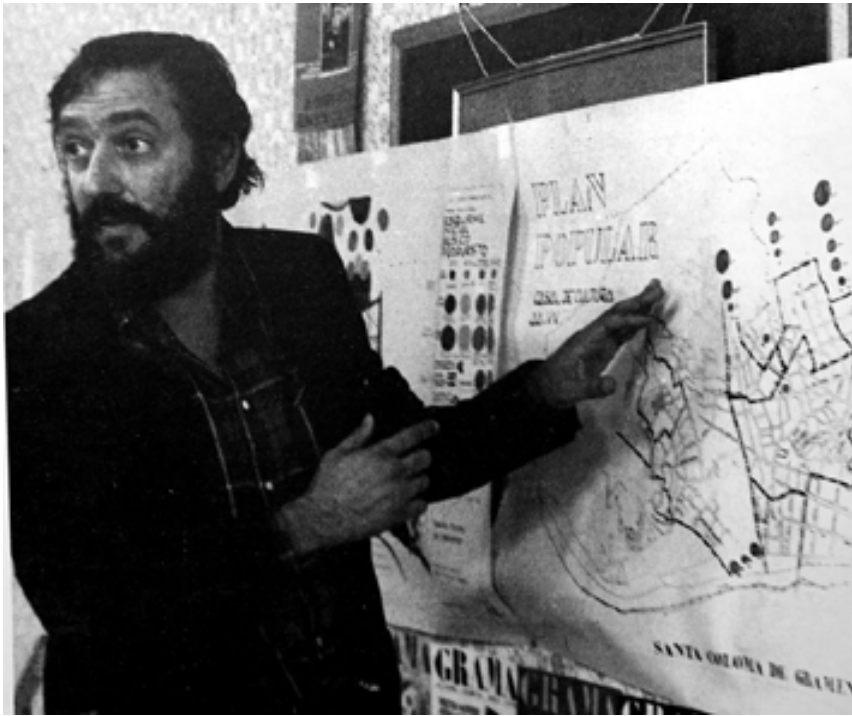

Fig.13 Xavier Valls comparteix amb els veïns el Pla Popular al seu acte de presentació. Fou una persona imprescindible per fer lligar les necessitats veïnals amb els coneixements tècnics i una visió global de ciutat. Font: Salvador Montróig.

del seu entorn suposava una dotació massiva de zona verda molt necessària. En un moment on el riu Besòs encara estava molt degradat ja s'anticipa que seria molt convenient la seva recuperació com a “paratge de valor paisatgístic” i se'n preveu la plantació massiva a les ribes. Cadascun dels parcs s'equiparia amb un complex esportiu i un altre cultural-cívic-recreatiu preferentment ubicats en edificis emblemàtics. A les masies de Can Zam, la Torre Balldovina i algun dels masos de la Vall de Poià. A nivell metropolità, el Pla Popular preveia la constitució dels parcs forestals de la Serra de Sant Mateu: el del Puig Castellar, el de Sant Mateu i el de Sant Jeroni, lligat amb el parc de la Serra de Mosques d'Ase. Juntament amb els parcs urbans serien els pulmons verds de la ciutat.

Per altra banda, i per tal de relligar una ciutat morfològicament desestructurada, es proposa la creació d'un anell circulatori interior que transcorreria per carrers d'un mínim de 20 metres d'amplada convertits en rambles o vies arbrades. Tres amplis passejos més amb zones per a vianants a travessaven l'anell i el connectaven amb Badalona i Barcelona per carretera. El centre de la ciutat quedava reservada per als vianants, sense circulació motoritzada.

A nivell de barri es preveien 14 places aglutinadores de vida al barris en solars lliures i reivindicats. Aquestes places nuclears havien d'estar equipades amb un jardí urbà, un espai comercial, un centres esportiu i un ateneu. En algunes ocasions les escoles podien acollir alguns d'aquests usos, quedant obertes a tots els veïns. Per als ateneus es volien recuperar edificis emblemàtics com Can Mariner, Can Peixauet o la Cooperativa la Colmena i havien de tenir una biblioteca, una sala de conferències i exposicions, un auditori, una àrea de tallers, bar i sales de reunió.

A part de la comissió d'Urbanisme, el Pla Popular també va estar gestat per un Comissió de Salut

i una altre d'Ensenyament que van influir en la concepció dels seus àmbits especialment de cara a la gestió dels futurs equipaments. En aquest sentit respecte els centres sanitaris no només es preveia arribar als estàndards recomanats pel Servei Nacional de Salut relatius a la medicina general. Es tenia una concepció més amplia: “Un ambulatori, per exemple, no pot ser un centre d'expedició de receptes, sinó que ha de ser un centre d'educació sanitària. [...] Es plantejava que els centres de salut dels barris fossin llocs de prevenció i tractament de primer nivell on a més de metges hi treballassin assistents socials, higienistes, dentistes... D'aquesta manera, no s'acumularia tota mena de casos en hospitals, no serien necessaris tants llits, i existiria una xarxa sanitària articulada.” Respecte a les escoles, es plantejava que la seva gestió hauria d'anar transformant-se en pública progressivament i es tenien en compte per a la seva ubicació les principis de centralitat i accessibilitat. Es concebia que les instal·lacions esportives, l'auditori i altres espais dels centres escolars estiguessin oberts al barri perquè els veïns els utilitzessin fora de l'horari de classes. En aquest sentit es proposava una concepció holística del planejament, fent propostes que no actuaven únicament sobre el recurs, la distribució racional del sòl, sinó que implicaven a la comunitat, la gestió i governança dels espais que es preveien. No es planeja de la mateixa manera que en determinada parcel·la s'hi ha d'ubicar una escola quan es té en compte tot el seu potencial comunitari. La seva posició ve determinada per si estarà oberta al barri, si generarà un punt de centralitat veïnal o si, per contra, actuarà com un element patològic i d'esquenes al seu teixit urbà, com malauradament sol passar actualment.

La cooperació entre les assemblees de veïns i els primers ajuntaments democràtics

Amb l'arribada de la democràcia els moviments de barri entren en diàleg amb les noves institucions locals a través de les associacions de veïns. Uns nous òrgans renovats que aglutinen un espectre més ampli de la població amb la fi de la militància clandestina. Tal i com estava passant a l'altre banda del riu Besòs, a Barcelona, tenen un paper cabdal en la defensa de les reivindicacions després de tants anys de franquisme. La cooperació entre les assemblees de veïns i els primers ajuntaments democràtics marcaven un horitzó que calia explotar. La victòria del PSUC, a les eleccions municipals de 1979, vol agafar com a full de ruta el Pla Popular. Empren un camí que no serà fàcil, ni pels recursos amb els quals es troben a l'arribar a l'ajuntament ni per la confrontació sistemàtica del grups més radicals que generen cada vegada més distanciament entre les moviments socials i les institucions locals. Molts dels càrrecs electes provenien dels moviments urbans i havien participat activament en la confecció del Pla Popular. Tot i així durant la primera legislatura (1979-1983) es troben amb un ajuntament empobrit econòmicament i desestructurat a nivell organitzatiu. Caldrà un procés d'aprenentatge ja que s'arribava al poder sense experiència prèvia en el funcionament de l'administració. Lluís Hernandez, el nou alcalde ho resumia així: “Hi havia gent que es pensava que pel fet d'haver guanyat ja ho

teniem tot fet. S'havia de fer tot d'un dia per l'altre i no hi havia diners, d'altra banda no coneixíem com funcionava l'administració?

Durant els mandats del PSUC es creen diferents Plans d'Urgència, en col·laboració amb la veu dels barris, per marcar les prioritats a executar del Pla Popular. Primer, però, va ser necessari reestructurar l'Àrea d'Urbanisme i Obres Públiques, que en un inici només comptava amb un arquitecte municipal i un enginyer de camins. Es va haver de formar un equip de personal capaç de tirar endavant el Pla, calia dotar el municipi de més instruments d'ordenació i execució urbanística. Tal i com diu Ferran Navarro, cap del servei de planejament a partir del segon manda: *“No només amb idees es transforma la ciutat. Les idees són importants, però en aquests països tenim els instruments urbanístics, i l'has de dotar de personal capaç de tirar-los endavant per fer realitat aquestes idees”* (Navarro, 1987)

Si bé el primer mandat va servir per començar a entendre com administrar l'Ajuntament en una situació econòmica molt precària. Durant el segon mandat (1983-1987), que venia acompanyat d'una situació econòmica i administrativa més favorable, el govern municipal encarregà a Valls posar en marxa diversos projectes que es derivaven de les propostes del Pla. Tot i així, l'esperit s'anava perdent i els moviments populars de la dècada anterior era cada cop més feble. L'ajuntament havia centralitzat el protagonisme total de la política local.

Un cop fàtídic va acabar de coronar el desastre. El 19 de juny de 1987 Xavier Valls mor inesperadament a l'atemptat d'Hipercor a Barcelona, assassinat per ETA. Estava comprant uns bitllets a la planta superior, on hi havia l'agència de viatge, li van demanar el DNI i just en el moment de baixar al pàrquing a buscar-lo es atrapat per l'explosió, que va cremar alguns plànols i documents del Pla que tenia al cotxe. Mor de forma fàtídicament l'ideòleg

Fig. 13 El Pla Popular va ser gestat amb un procés participatiu avançat a la seva època. A més a més de localitzar els solars buits, els veïns i veïnes discutien en assemblea i dibuixaven quins eren els futurs usos que necessitaven per la ciutat. Font: Arxiu de la Família Valls.

del Pla i la persona que va saber articular els moviments veïnals i la participació ciutadana amb els coneixements tècnics i la visió de ciutat necessària per resoldre els déficits i urbanístics de Santa Coloma. Amb la mort de Valls es posa de manifest la pèrdua de la força inicial per tirar endavant el Pla més enllà de les fites aconseguïdes. El mateix Jaume P. Sayrach reconeixia que els temps ja no eren els mateixos. Des del consistori s'impulsa un nou full de ruta que contemplava el nou escenari polític i econòmic: el Pla Estratègic Santa Coloma 2000. L'entrada de l'Estat Espanyol a la Unió Europea i l'elecció de Barcelona com a seu del Jocs Olímpics 1992 feien evident la necessitat de noves solucions per a un nou escenari. Es plantejava convertir Santa Coloma en una *“ciutat residencial”*, que no pas en *“ciutat dormitori”*, un model de ciutat amb *“una funció preferentment residencial, oberta i connectada amb l'entorn metropolità, amb serveis per a la seva població resident i amb vocació d'abast supralocal, amb un espai equilibrat i agradable”* (Aj. Santa Coloma de Gramenet, 1990). Malgrat es va sotmetre a escrutini ciutadà es va abandonar el projecte després del canvi de govern amb les eleccions de 1991 i l'entrada de la socialista Manuela de Madre com a alcaldessa.

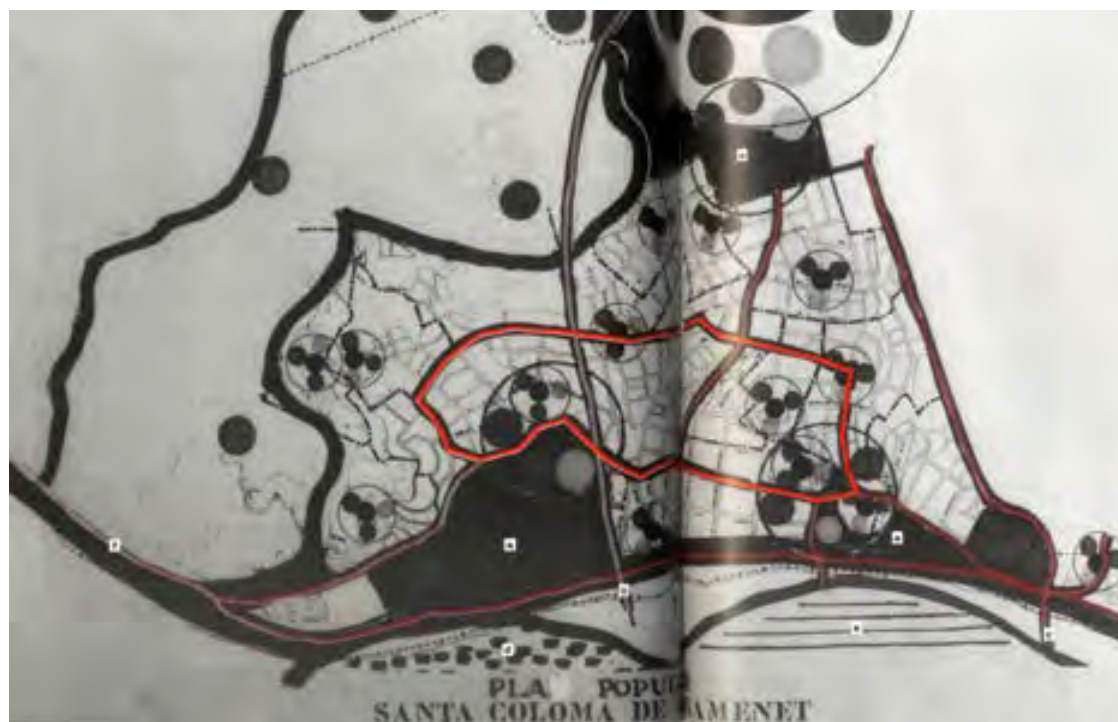

Fig. 14 Plànol general del Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet. Font: *“De suburbi a ciutat: el Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet”* (Antxustegi-Etxearte, 2014). Plànol de l'Arxiu de la Família Valls.

Fig. 15 Infants gronxant-se al parc de Santa Rosa, on es pot llegir: "Parque Santa Rosa construido por los vecinos. Cuidémoslo." Font: Pedro Madueño.

D'aquesta manera acabava una història de lluites i aprenentatges que no pot fer altre cosa que alimentar el nostre cos teòric sobre els béns comuns urbans. El Pla Popular de Santa Coloma de Gramanet és un cas paradigmàtic per entendre el nostre objecte d'estudi ja que ens dona moltes pistes sobre com el béns comuns urbans poden esdevenir un element clau per a materialitzar el dret a la ciutat. No hem d'entendre el Pla Popular únicament com una manera de transformar el suburbi en una ciutat, com un acte de dotació i resolució dels déficits urbanis-

tics. Cal posar èmfasi en el Pla com a procés per tal d'aconseguir col·lectivament un producte cultural, un manera de viure. (Lorenzo, 2014). Recordant les paraules de Harvey (2013), es tracta d'un procés que no persegueix res més que el dret a la ciutat: *"el dret a canviar i reinventar la ciutat exercint un poder col·lectiu sobre els processos d'urbanització on puguem decidir conjuntament quin tipus de ciutat volem, quin tipus de persones volem ser, el tipus de relacions socials que pretenem, les relacions amb la naturalesa que apreciem, l'estil de vida que desitgem i els valors estètics que respectem."*

Apunts i aprenentatges

Santa Coloma de Gramanet és un acte de resistència a les formes d'urbanització capitalistes, aquelles que tendeixen a destruir perpetuament la ciutat com a bé comú, social, polític i vital (Harvey, 2013). És una història on els veïns i veïnes s'aixequen davant dels *new enclosure* (Midnight Notes Collective, 1990) i la privatització per tal de defensar els comuns urbans dels quals se'ls vol excloure. Per tant, una primera lectura ens parla del Pla Popular com a la defensa del recurs, el sòl i l'espai lliure, en una ciutat tensionada i corrompuda per l'especulació immobiliària. Una segona lectura ens parla del Pla Popular com a comunitat articulada, com a defensa i impuls dels espais comunitaris, les xarxes de vincles i un visió compartida de ciutat. I una tercera, i no per això menys important, de la capacitat de dotar-se dels instruments urbanístics i de les normes necessàries perquè la gestió del

recurs sigui perdurable en el temps d'acord amb els valors de la societat del moment. Recurs, comunitat i governança local tornen a ressonar sobre la nostra taula d'estudi i seran els elements clau per a definir propostes des d'un urbanisme pensat des dels béns comuns urbans.

Bibliografia

- ANTXUSTEGI-ETXEARTE, Odei (2014). De suburbi a ciutat: el Pla Popular de Santa Coloma de Gramanet. Associació Fòrum Grama. ISBN: 9788461732852.
- AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET (1990). Pla Estratègic Santa Coloma 2000. Ajuntament de Santa Coloma de Gramanet. Autoedició.
- ASSOCIACIÓ DE VEÍNS DEL SINGUERLÍN (1976). Las viñas. Boletín informativo interno, núm. 2.
- BACH, J.; DOLS, J.A.; MILLET, L.; PÁEZ, J.A. (1971) Las pérdidas de espacios libres. Cuadernos de arquitectura y urbanismo, núm. 83, p. 34-38, <https://raco.cat/index.php/CuadernosArquitecturaUrbanismo/article/view/110651>.
- CASTRO, Mauro i MARTÍ, Marc (2016). Comunes urbanos: de la gestión colectiva al derecho a la ciudad. EURE (Santiago), 42(125), 131-153. <https://doi.org/10.4067/s0250-71612016000100006>.
- GRAMA (1976). Carta del pueblo a los reyes magos. Queremos parques y amnistia. Grama, núm 85, p.7.
- GRAMA (1976). Querían vallar el parque. Grama, núm 86, p.29.
- HARVEY, David (2012). Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. Trad. cast. Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana. (Pensamiento crítico no 22) (1.a ed.). Ediciones Akal.
- HARVEY, David (2003). The new imperialsim. Oxford: Oxford University Press. Trad. cast. (2007). El nuevo imperialismo. Madrid: Ediciones Akal.
- LEFEBVRE, Henri (1968). Le droit à la ville. París: Anthropos.
- LEFEBVRE, Henri (1970). La revolution urbaine. Paris: Gallimard.
- LEFEBVRE, Henri (1974). La production de l'espace. Paris: Anthropos.
- LORENZO, Pedro (2014). La ciutat dels ciutadans. A: De suburbi a ciutat: el Pla Popular de Santa Coloma de Gramanet. Associació Fòrum Grama. ISBN: 9788461732852.
- MADUEÑO, Eugeni (1974). El Plan Comarcal. ¿Beneficios para quién? Grama, núm 66.
- MERONI, Anna & SELLONI, Daniela (2022). Service Design for Urban Commons. Springer.
- NAVARRO, Ferran (1987). Perifèria o marginalitat. Tres anys d'urbanisme municipal a Santa Coloma de Gramanet (1984-1987). Santa Coloma de Gramanet: Ajuntament, p.7.
- NAVARRO, Ferran (2021). Cuestiones impostergables para la agenda. Plan / Proyecto / Gestión. Territorios contemporáneos. Máster en Desarrollo Urbano y Territorial. Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori de la Universitat Politècnica de Catalunya.
- OLIVÉ, Maria Josep (1974). Crecimiento urbano y conflictualidad en la periferia barcelonesa: el caso de Santa Coloma de Gramanet. Revista de Geografía (núm. 8).
- OLIVÉ, Maria Josep & VALLS, Xavier (1977) Santa Coloma de Gramanet: la lògica de un caos. Ciudad y Territorio (núm. 3).
- SOLANS, Joan Antoni (1997). El canvis que el Pla General Metropolità va introduir en la pràctica urbanística. Un balanç. Papers. Regió Metropolitana de Barcelona.
- ROSSELLÓ, M. [et al.]. La revolució de l'habitatge a les perifèries obreres i populars. Nou barris 1939-1980. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura. Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), 2021.
- TATJER, Mercè; LARREA, Cristina (eds.) (2010). Barracas. La Barcelona informal del siglo XX. Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona.
- OLIVÉ, Maria Josep (1976). Por un plan popular. Grama, núm 89, p.12.

IV. espai públic

*“Des de l’Escola veig el mar.
De tant veure’l be après de sentir-lo i d’estimar-lo.
Fa bonic en dies de bona mar,
aquells dies en que l’aigua és tan blava
i agafa el color del cel.
Lavors l’Escola és tota calma com la mar.”*

- Eugènia Nonell (14 anys) Revista Garbí nº 2, 1933-

6262-PG 75

B437
SX95

Fig 1. Hora del pati a l'Escola del Mar, obra de Josep Goday. Font: Josep Domínguez. Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Josep Domínguez (1932).

Fig 2 Vista d'un carrer en procés de guarniment a través d'una arcada de paper. A l'interior nens i adults, una escala, caixes i el rètol "La sal del barri" Font: Arxiu Municipal del Districte de Ciutat Vella, autor desconegut (1990-1995).

Fig 3 Pla del film de Jacques Tati "Playtime", on es veu clarament representada la idea de ciutat global que ha perdut tota singularitat local, com més endavant teoritzarà Saskia Sassen (1990) Font: Jacques Tati (1967)

Dels *new enclosures* a la redefinició del subjecte de l'espai públic a la ciutat global

Cas d'estudi 4: El Port Vell de Barcelona

L'espai públic a la ciutat global: un model de ciutadania

L'espai públic és un dels temes centrals de l'urbanisme de les últimes dècades. Un concepte carregat d'ideologia que sovint vol fer-se garant dels principis abstractes de la democràcia, de la igualtat, la llibertat... En aquest capítol en proposem la seva deconstrucció per a poder resignificar el concepte des de la lectura dels béns comuns urbans. Ens preguntem: Què és l'espai públic? Qui el pot utilitzar? Tots som iguals quan ens hi trobem? Hauríem de parlar d'espai públic o més aviat d'espai comú? (Starvrides & De Angelis, 2016). El desenvolupament de l'urbanisme neoliberal a la ciutat global ha estat promoguda des d'una idea concreta de com ha de ser i ha de poder utilitzar-se l'espai públic entenent la ciutat gairebé com a una maqueta ideal on *“éssers perfectes, guapos, pentinats... participen en una espècie de coreografia magnífica on tothom és feliç, tothom es porta bé i ningú trepitja els parterres”* com descriu Delgado (2007, 2011) amb la seva dialèctica provocadora i mordaç. Projecta una idea de ciutat amable que obvia el conflicte i l'espontaneïtat urbana actuant com un dispositiu de disciplinament moral. Malgrat les el·laborades tècniques il·lusories per fer passar projectes urbans basats en l'especulació i l'extracció de plusvàlues en projectes per dignificar la vida dels barris o per afrontar els reptes climàtics, aquest urbanisme neoliberal té uns fins últims encara més perversos. Amaga la voluntat persistent de crear ciutats que siguin la viva representació del somni humit del capitalisme més ferotge mitjançant un model concret de ciutadania. Un model moral on tothom es porti bé, vagi pentinat a la feina i no destorbi els interessos econòmics dels grans poders urbans. Tot plegat un efecte il·lusori que intenta interpel·lar a un subjecte de bon ciutadana on difícilment ens hi podem reconèixer. Quan surts al carrer i observes la realitat quotidiana dels barris no veus per enlloc aquell home, blanc, cis, hetero de mitjana edat i que treballa en una oficina neta i

impol·luta on ningú té problemes mundans. Més aviat una heterogenia mixtura social que lluita dia a dia per poder pagar el lloguer, cada cop més alt per culpa d'intervencions urbanes que han encarit el preu sense acompanyar a la comunitat. Hi trobem avis que viuen sols en edificis sense ascensor que s'han convertit en la seva pròpia preso, dones que caminen insegures per carrers d'un urbanisme que ha engolit els usos en planta baixa que les protegien a través de la vigilància col·lectiva, joves que no veuen perspectives de futur en ciutats on és impossible assumir el cost d'emancipació, o senzillament migrants que hem expulsat en aquest joc de la ciutadania perseguits per la policia per voler guanyar-se la vida de forma honesta. Unes classes populars que no troben el seu lloc en aquesta idea d'espai públic que no representa a ningú més que aquells qui l'han projectat. És des d'aquestes premisses que es fa necessari resignificar el concepte d'espai públic com a un comú urbà on es reformuli que vol dir ser ciutadà i què és realment un espai accessible per a tothom, al servei de les necessitats dels seus usuaris, apropiable pels habitants i del qual ningú en queda exclòs. Es fa necessària doncs, una redefinició del subjecte de l'urbanisme per a posar-ne la vida al centre i entendre'l com a un espai quotidià (Jacobs, 1961) i no pas un espai espectacle ni un *“no-lloc”* amb el qual es impossible establir vincles identitaris (Augé, 1993). Un espai on els veïns i veïnes poden formar part de la seva gestió i programació d'usos exercint el seu dret a la ciutat (Lebevre, 1968). Una ciutat humana, caminable i inclusiva per a tothom (Gehl, 1971) on els nens i nenes poden jugar lliurement sense haver de quedar engabiats entre tanques que els protegeixin de la pròpia ciutat (Tonucci, 1993).

El magnífic cineasta Jacques Tati parodiava el fenomen de la ciutat global a la seva pel·lícula *Playtime* amb un argument senzill i eloqüent: *Unes turistes americanes fan un viatge per Europa on cada dia viatgen*

a una ciutat diferent. Quan arriben a París s'adonen que l'aeroport és exactament igual que al de Roma, que les carreteres són idèntiques que les d'Hamburg i que les faroles guarden una curiosa aparença a les de Nova York. Tot i que les ciutats canvien, els escenaris són els mateixos així que no tenen més remei que passar el temps que els queda amb parisencs de veritat. Si ja a l'any 1967 es feien els ulls crítics al estils de viure urbans i els seus escenaris banals avui dia poder afirmar amb rotunditat que el somni humit del gran capital s'ha fet del tot realitat. Una llarga llista s'han sumat al mapa de les ciutats globals seguint a Nova York, Londres i Tòquio des de que Saskia Sassen en va proposar el concepte l'any 1991. Totes elles seguint un model d'espai públic i de ciutadania que malgrat ho intentin no són capaços d'amagar els estrets lligams ideològics abassats l'individualisme moral, del treball al consum. I malgrat els eslògans de les grans transformacions urbanes neoliberals sempre se les han ingeniats amb mil i una maneres d'amagar les urpes dels lobbies immobiliaris assedegats de nous territoris que colonitzar, sempre hem sabut que el seu objectiu han estat els beneficis econòmics sense importar les conseqüències socials dels seus actes. En definitiva, un recepta assegurada per a la gentrificació, l'expulsió de les comunitats i la destrucció dels comuns urbans.

Si bé en algunes ocasions aquestes ciutats han pogut fer transformacions necessàries sempre han acabat morint d'èxit i obligant els veïns a marxar. Tal i com diu Manuel Delgado, reformar és expulsar, i no li falta pas raó en una societat capitalista on el sòl i l'habitatge són, malauradament, béns de mercat i no d'ús, però també és cert que en algun moment les ciutats han de poder renovar-se, adaptar-se als canvis que la seva època els demana i resoldre els reptes que la seva societat els planteja. No podem deixar-les intactes com a peces d'un museu com si no fóssin entitats vives, orgàniques, descontrolades. És en aquest punt on els béns comuns apareixen com a una possibilitat de canvi que ens permeti afrontar la transició energètica sense deixar a ningú enrere. No sota vestits de flors que venguin transformacions urbanes verdes que oblidin als veïns i veïnes sinó amb polítiques urbanes que posin la comunitat al centre de debat i l'acompanyin per resoldre les seves necessitats vitals.

L'espai públic com a bé comú urbà

La ciutat és un producte col·lectiu de les persones que l'han construït, dels seus habitants i protagonistes. Tots ells a través de les seves quotidianes creen un món social urbà que es desitjable habitar. Un comú que intenta deixar espai per a tothom i denota les singularitats locals de cada indret del món i la seva cultura. Malgrat tot, tal i com retrata Harvey (2013), aquest bé comú és sovint privatitzat per extreure'n beneficis empresarials fins que, degut a la seva sobreexplotació, es degrada i desapareix invertint la tragèdia de Hardin: "El mitjà principal mitjançant el qual es produeix aquesta expropiació en el context urbà és per suposat l'extracció de renda del sòl i els immobles. Un grup comunitari que lluita per mantenir la diversitat ètnica al seu barri i s'esforça per protegir-la

davant de la gentrificació pot trobar-se de sobte que els preus (i impostos) de les seves propietats augmenten a mesura que els agents de la propietat immobiliaria ofereixen als ric "el caràcter multicultural, animat i divers del seu barri". Com millor són les qualitats comuns que un grup social crea, és més probable que aquestes siguin apropiades pels interessos privats maximitzadors de beneficis. Una vegada el mercat hagi acabat la seva tasca destructiva, resulta no tansols que els residents originals s'han vist desposseïts d'aquest bé comú que havien creat (veient-se sovint expulsats del mateix degut a l'augment dels lloguers i els impostos sobre la propietat), sinó que el propi bé comú es degrada fins a fer-se irreconeixible. [...] Aquesta és segurament una explicació molt millor de l'autèntica tragèdia dels comuns urbans a la nostra època". Uns fets que podem contrastar en centenars de ciutats del món. Alguns dels casos més sonats a casa nostra són els casos com el del barri de Gràcia, Sants o el Poblenou a Barcelona. Barris d'un fort teixit social i associatiu que han aconseguit crear un ambient i un atractiu de ciutat que com comentàvem és un producte col·lectiu. Un bé comú urbà apropiat pel sector turístic i immobiliari per tal de capitalitzar-ne els seus beneficis i que ha acabat expulsant molts dels veïns i veïnes que l'havien generat fent cada vegada més proper el moment on sigui irreconeixible.

Un procés que no es produeix únicament amb l'ambient o l'atractiu d'una ciutat, sinó que es fa ben palès en la desaparició de la qualitat i atributs dels seus espais urbans, la seva possibilitat d'apropiació i sociabilitat, els usos comunitaris i el seu retorn social, la preservació dels comuns ambientals i globals o els elements de singularitat d'identitat local. Harvey (2013) posa d'exemple com la transformació de les ciutats per abraçar l'automòbil va fer desaparèixer molts d'aquests béns comuns: "Els carrers congestionats pel trànsit fan aquest espai públic particularment inútil fins i tot pels conductors, per no parlar dels peatons o manifestants [...] Aquest tipus d'espais urbans no constitueixen un bé comú. Abans de veure's inundades d'automòbils, no obstant, els carrers sí solien ser-ho, com un lloc de sociabilitat popular i de joc per als infants (sóc bastant gran com per poder recordar que era allà on jugàvem sempre)". Quan parlem de promoure la mobilitat col·lectiva i donar espai al vianant estem treballant per alguna cosa molt més amplia que la simple millora de la qualitat o la eficiència urbana, estem recuperant un bé comú i posant-lo al servei de tots els veïns i veïnes, al què hi som i preservant-los per als que vindran.

New enclosures i la privatització dels béns comuns urbans

Tots aquests processos de privatització, han estat teoritzats sota el nom de new enclosures (Midnight Notes Collective, 1990) i tal i com defensa Stuart Hodgkinson (2012) són el modus operandi de l'urbanisme neoliberal. Identificar espais d'oportunitat, controlar els espais urbans i impedir qualsevol forma de sociabilitat que permeti la reproducció social allunyada de la producció mercantil que posi en dubte les relacions de poder capitalistes. Hi ha una innovació clara en aquests nous processos de tancament. A diferència dels enclosure acts que actua-

ven de forma directa, a través de l'acumulació primitiva, sobre l'expropiació de la terra i els mitjans de subsistència de les classes populars tardomedievals anglosaxones, els *new enclosures* estan relacionats amb una forma d'expropiació secundària a través de les rentes i l'endeutament sobre l'habitatge i la mercantilització dels espais d'oci i socialització empenyent als veïns i veïnes al circuits de consum culturals formals i institucionals. Per altra banda solen anar de la mà de la privatització física de l'espai públic, la proliferació de *gated communities*¹ i l'acceleració de processos de segregació socioespacial a partir dels processos de gentrificació. Apareixen arquitectures urbanes de control social a partir de tanques, murs, fronteres... que substueixen les formes de vigilància comunitària i les xarxes de suport que garantien la seguretat a partir dels béns comuns. Un fet assimilable al tancament i la divisió dels camps anglesos i l'expulsió de les classes popular, en aquest cas dels centres històrics i la transformació dels drets comuns, com pot ser el dret a l'espai públic, en drets privats (Castro, 2015).

Externalitat negatives

Cal destacar el paper de les "externalitat negatives" als processos dels *new enclosures*, posant de relleu que no tan sols es veta l'accés i el gaudi de certs béns comuns sinó que es posa en perill la seva sostenibilitat en el temps degut a la sobreexplotació del recurs o a la degradació i contaminació del mateix. Per exemple, l'extracció intensiva dels béns comuns naturals, suposa un trencament amb els índex de metabolisme urbà equilibrat que serien desitjables portant els *new enclosures* molt més enllà de la privatització i la colonització territorial de recursos com l'aigua, l'aire, el sòl urbà o el litoral, els degraden i ens apropen a la seva extinció (Castro & Martí, 2016).

El Port Vell: de bé comú a *new enclosure*

¹ Ens referim a *gated communities* com a aquelles comunitats urbanes que es tanquen amb murs, valles i càmeres de vigilància de la resta de l'entorn urbà, principalment per preservar els seus privilegis socials. Són famoses les imatges de faveles al costat d'aquest tipus d'assentament, però també en són un bon exemple els patis d'interior d'illa privats de la Vila Olímpica de Barcelona.

El Port Vell de Barcelona és un exemple paradigmàtic de la disputa urbana per aquest cobejat espai públic. Un cas d'estudi que ens fa ballar entre l'obertura de la ciutat al mar i els *new enclosures* en la regeneració del front marítim barceloní. Un territori de conflicte en una situació privilegiada que pugna entre la lluita pels comuns urbans del front litoral, béns de domini públic històricament oberts a tothom, i els *new enclosures* que en diferents etapes n'han restringit el seu accés i condicionat l'espai públic. El cas del Port Vell, així doncs, es presenta com la lluita entre el que havia estat un recurs comú, el litoral de la ciutat i la seva cultura marítima, i els *new enclosure*, que l'han aconseguit privatitzar parcialment.

L'any 1933, Eugènia Nonell, alumna de l'Escola del Mar (situada a la platja de pescadors de la Barceloneta) escrivia a la revista *Garbí* (n.2): "*Des de l'Escola veig el mar. De tant veure'l be après de sentir-lo i d'estimar-lo. Fa bonic en dies de bona mar, aquells dies en que l'aigua és tan blava i agafa el color del cel. Llavors l'Escola és tota calma com la mar*". Segurament seria difícil sintetitzar de millor manera perquè el mar i el front litoral és un bé comú per als habitants de la ciutat de Barcelona i perquè cal defensar la seva condició accessible per a tothom. Aquesta escola, que seguia els principis de l'Escola Moderna, gaudia d'un pati privilegiat, la propia platja i el mar, així com l'Escola del Bosc ho havia amb l'arbreda de Montjuïc des de 1914. Malauradament, aquesta història va tenir un final tràgic, l'aviació feixista italiana la va incendiar amb una bomba el 7 de gener de 1938, en plena guerra civil.

Tot i el bé comú que representava l'Escola del Mar per a la ciutat de Barcelona cal destacar que la sort de la resta del front marítim no fou la mateixa. A l'altre banda de la Barceloneta, al Moll de la Fusta, els comuns ens parlen de la ciutat marinera, de la

Fig. 4 Activitat infantil a l'Escola del Mar, situada a la Platja de Sant Sebastià. Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Josep Domínguez (1932).

Fig. 5 Dos pescadors filant una xarxa de pescar al barri de la Barceloneta. Font: Arxiu Nacional de Catalunya, Josep Maria Sagarra (1935).

relació dels veïns amb el mar com a recurs i no únicament com element de gaudi, de salut o com a espai educatiu. El que havia estat una espai obert fins a finals de S.XIX, aleshores anomenat Moll de la Muralla, es transforma amb la construcció dels rafals a partir de l'any 1903. Unes edificacions portuàries lligades a la Barcelona industrial que tallaran la visual entre la ciutat i la mar i privaran l'accés a les embarcacions pesqueres que quedaran desplaçades a una altra part del Port. L'any 1961, es decideixen enderrocar les infraestructures deixant a la vista l'espai d'emmagatzematge de piles de fusta i sent rebatejat com Moll de la Fusta per la ciutadania, que recuperava la visual marítima. Amb l'arribada de la democràcia les demandes veïnals posen el focus en les infraestructures portuàries obsoletes. Tot plegat cristalitza en un PERI l'any 1978 que recuperava el mar per a la ciutat juntament amb el projecte Solà-Morales per al Moll de la Fusta el 1981. Malgrat les seves bones intencions no es recuperava el mar com a recurs productiu comú, el

comerç internacional havia fet irrecuperable l'antic barri pescador i la ciutat s'orientava cap al turisme situant-se al mapa mundial amb l'arribada dels Jocs Olímpics del 1992. Podem veure una clara transició de la mar com a recurs comú tradicional en un sentit estricte (font de vida i aliment d'una ciutat marítima) cap a un front litoral com a comú urbà, com a espai de salut, socialització, estada i gaudi per millorar la qualitat de vida de tots els barcelonins. Aquesta bona aproximació a un espai públic que havia d'estar al servei dels veïns i veïnes va acabar pervertida pels forts interessos econòmics que pressionaven aquest indret privilegiat i les presses de l'Ajuntament per enllestir la transformació abans dels Jocs Olímpics (Font, 1996). El Port Autònom impulsa el Pla Especial del Port Vell, aprovat l'any 1989, transformant la posició privilegiada i el front litoral com a recurs comú en un laboratori del model neoliberal de col·laboració público-privada, en un projecte opac que donava l'esquena als veïns i veïnes (Castro, 2015). S'hi proposa un gran complex d'oci i entreteniment amb usos terciaris que és la viva representació d'un model de ciutadania abasada al consum. El colofó de tot plegat fou la mala integració urbana i arquitectònica del conjunt que no pretenia res més que extreure el màxim de rentabilitat econòmica a l'operació. Grans volums opacs trencaven de nou la visual amb el mar, alguns dels quals han calat a la memòria col·lectiva com el centre comercial del Maremagnum, l'Imax, l'Aquarium o l'edifici del World Trade Center.

L'excepcionalitat de la legalitat portuària

És important remarcar els instruments legals que van sustentar l'operació, situada en un espai on l'Ajuntament de Barcelona mai ha aconseguit competències plenes. L'Autoritat Portuària, com a molts altres ports del món, actua com un organ independent on regna la falta de transparència i

Fig. 6 El Moll de la Muralla quan era accessible a peu per tots el veïns. Hi podem observar la línia del ferrocarril amb dues rengleres de pins plantats i els primers rafals en forma de barraques. Font: Museu Marítim de Barcelona, Antonio Esplugas(1888).

fiscalització ciutadana. Malgrat la incertesa i les complicacions que generava un projecte d'aquestes condicions s'utilitzà el Pla Especial com una figura que articulava les competències de planificació del sòl de l'administració amb la legislació portuària. Aquest tipus d'operacions sobre sòls definits legalment com a portuaris evadeix el compliment de la legislació urbanística pròpia del sòl urbà i en conseqüència les determinacions de gestió i control municipals. La Llei de Ports² permet allò que no fa la Llei de Costes³, deixant sense garantia l'ús públic del litoral i les restriccions a les zones costaneres (Castro, 2015).

La reconversió de les infraestructures obsoletes dels fronts marítims en àrees terciàries a través de la privatització dels béns comuns és una constant que no es justificable per la seva posició estratègica. Si bé sembla evident que els rafals del Moll de la Muralla difícilment es podien ubicar en una altre indret a casusa de la seva relació amb el port, és molt més qüestionable que les noves activitats d'oci, entreteniment i consum orientades al públic de masses hagin d'ubicar-se en un espai que podria estar obert a tothom. La transformació del port històric de Barcelona podria haver passat per la recuperació completa dels béns comuns al front marítim de la ciutat entregant la seva posició privilegiada als barcelonins enlloc de respondre únicament a la maximització del benefici econòmic.

Ara bé, aquest atac als comuns fou molt més agosarat amb les posteriors intervencions al Port Vell. Si bé les presses de la Barcelona preolímpica no va saber recuperar del tot aquest indret privilegiat per als seus habitants malgrat en poguem reconèixer molt aspectes positius, el declivi del model arribarà amb el Pla Especial de la Nova Bocana del Port, l'any 2002, i la Marina de Luxe, l'any 2011. En aquests

casos tornem a veure com l'Autoritat Portuària passa d'actuar com a un "port propietari" (*landlord port*), al servei d'administrar el territori, a ser un "port promotor empresarial" (*developer port*), impulsant transformacions urbanes que únicament busquen maximitzar beneficis a través de la terciarització dels molls obsolets i l'apropiació dels comuns, sempre fora dels processos de control i fiscalització ciutadana (Vries, 2010; Verhoeven, 2009).

La nova Bocana Nord

L'any 2002 es crea un consorci d'empreses (Nova Bocana, S.A.) per tal de guanyar 16 hectàrees al mar i construir el que avui dia coneixem com a Hotel Vela, un hotel de luxe dissenyat per Ricardo Bofill a primera línia de costa que ofereix als seus clients unes vistes privilegiades del mar i la ciutat. Al seu entorn s'hi situen oficines, un centre de negocis, botigues, establiments i un port esportiu. Per altra banda es construïa la nova plaça pública de la Rosa dels Vents i s'ampliava la platja de San Sebastián així com el passeig marítim Mare Nostrum. No cal recordar que aquesta operació, a diferència del Pla Especial del Port Vell de 1989, no intentava amagar la privatització del front litoral venent-lo a inversors estrangers per ubicar-hi unes instal·lacions que ben pocs barcelonins podrem utilitzar mai a la nostra vida. L'ampara de la Llei de Ports va permetre a l'Autoritat Portuària tramitar aquest polèmic hotel com a un "equipament del port", així com eludir les limitacions d'edificació que imposa la Llei de Costes, a menys de 100 metres de límit de ribera del mar, 20 metres en aquesta ocasió ja que ens trobem en sòl urbà (Castro, 2015). Si el *modus operandi* que es va utilitzar per obrir el Port Vell de Barcelona a la ciutat durant l'època preolímpica encara feia discutible si es va utilitzar la posició privilegiada del port amb la ciutat com moneda de canvi per donar viabilitat econòmica a l'operació i

² Reial Decret Legislatiu 2/2011, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Text Refós de la Llei de Ports de l'Estat i de la Marina Mercant.

³ Llei 22/1988, de 28 de juliol, de Costes.

Fig. 7 El mateix espai del Moll de la Muralla, anomenat Moll de Bosch i Alsina des de 1924 i actual Moll de la Fusta, ocupat pels ràfals i infraestructures portuàries que impedeixen l'ús veïnal d'aquesta zona del port. Font: Barcelonafília, autor desconegut (1940).

Fig. 8 Transformació urbanística del Moll de la Fusta, a partir del projecte de Manuel de Solà Morales que obrí de nou la ciutat al mar amb l'arribada dels Jocs Olímpics del 1992. Font: Barcelona, ahora y siempre (2012).

la recuperació del front marítim, en aquesta ocasió són més que evidents quins eren els objectius. L'atac a litoral i a la propia mar, amb l'ampliació física de la superfície terrestre enfront la marítima, no és únicament un atac als béns comuns naturals com a recurs. També ho és respecte a aquells comuns urbans, culturals, ambientals i paisatgístics que interpel·len a tota la comunitat metropolitana, privada d'aquest indret privilegiat. A poc metres d'on havíem construït l'Escola del Mar per aquells infants més desfavorits de la ciutat, i just on hi havia hagut un restaurant popular, hi situàvem un dels grans símbols de la Barcelona neoliberal, d'un model de col·laboració públic-privada que veu la ciutat únicament pel valor de canvi i oblida el valor d'ús que hauria d'oferir a la seva comunitat.

Marina de luxe

Finalment i com a últim embat al Port Vell, l'any 2011 es presentava el projecte de reconversió de la Marina pública de Barcelona en "el millor port per iots de superluxe i gran tamany de tot el mediterrani" per part del capital de risc Londres Salamanca Investment que havia aconseguit la seva concessió. Per a dur aquesta operació a terme, és clar, calia tancar una part del Port creant una zona d'alta seguretat construint un valla que protegís tan les noves embarcacions de luxe que s'hi haurien d'allotjar com els seus tripulants així com uns nous equipaments a l'altura de qui hi pogués accedir. Es plantejava aleshores, que una part del Port que s'havia aconseguit recuperar amb l'obertura de la ciutat al mar als anys 90 tanqués de nou l'accés al seu cobejat espai públic per dedicar-lo al benefici privat d'uns pocs milionaris just davant d'un dels barris més empobrits de Barcelona. L'opacitat del projecte va fer alçar ràpidament les veus crítiques dels veïns que temien que l'espiral gentrificadora que havien desencadenat les operacions anteriors no tingués aturador, retorn ni compensació pel barri. Es criticava que tot plegat es basés en estudi de

mercat presentat pels seus promotors i no pas un diagnòstic social de les necessitats de l'entorn. Tampoc es contemplava cap estudi mediambiental, d'impacte econòmic pel barri, ni sobre les activitats pesqueres i els usos de la Marina, obligant a molts abandonar els amarradors (Castro, 2015). Malgrat el descontent veïnal, l'Ajuntament governat per Xavier Trias, tira endavant la *Modificació del Pla Especial del Port Vell*, eliminant el restaurant de luxe, modificant la valla per una d'un model menys invasiu i incorporant un estudi d'impacte mediambiental i una altre econòmic-social. Avui en dia l'espai està efectivament ocupant per superiors de luxe i els barcelonins no podem accedir fins a la línia de mar.

Apunts i aprenentatges

Recopilant tot l'exposat podem afirmar que el front litoral i la mar són béns comuns que han estat atacats i recuperats en diferents moments històrics. Les zones portuàries que han quedat insertades a amb el creixement de la ciutat, com és el cas de Barcelona, fan d'aquests espais un lloc privilegiat i molt cobejat amb un gran potencial d'apropiació col·lectiva. Malgrat tot, les formes de produir ciutat neoliberals tan sols han aconseguit blindar-ne el seu accés a aquells més privilegiats negant el dret a la ciutat dels barcelonins (Levebre, 1968). Aprofiten l'excepcionalitat de la legalitat portuària per apropiarse de recursos comuns que ens pertanyen a tots mitjançant mecanismes opacs que donen l'esquena a la comunitat que els habita. La transformació de l'Autoritat Portuària en una promotora empresarial urbana erosiona tant la qualitat democràtica de la ciutat com l'oportunitat que aquest espai representa per millorar la qualitat ambiental del front marítim. Els béns comuns urbans es presenten com a una alternativa per a redefinir aquests entorns costers des de la defensa d'una governança democràtica i la transformació del territori des de la justícia espacial i la transició ecosocial. Entendre l'espai públic com a un bé col·lectiu ens permet

Fig. 9 Ortofotoplànol del Port Vell de Barcelona on es pot observar com els àmbits del *Pla Especial de la Nova Bocana (Edifici Vela)*, de l'any 2002, i de la *Modificació del Pla Especial del Port Vell*, en els àmbits V i VI (*Molls de Barceloneta i del Relotge*) que va servir per desenvolupar la Marina de Luxe, estan situats en sòls de Domini Públic Marítim-Terrestres (en blau) malgrat sigui força dubtós que els seus usos responguin a l'interès general. Font: el·laboració pròpia.

Fig. 11 Imatge actual de la Marina de Luxe del Port de Barcelona on podem veure com l'amarratge està separat físicament de l'espai públic a través d'una valla metàl·lica que protegeix als tripulants dels veïns del barri. Font: Gytis Tijūnelis.

articular formes de fer ciutat que preservin els lligams de les comunitats locals. Són un dispositiu que reclama repensar quin ha de ser el subjecte de l'urbanisme contemporani des de les quotidianitats dels veïns i veïnes dels barris. Ens permeten apostar per una visió integradora del que significa la ciutadania que rebati les tesis de l'urbanisme neoliberal. Obren camí per a una transformació de l'espai urbà que posi les persones al centre des d'un punt de vista interseccional. Ens fan pensar que això que anomenem espai públic: l'espai accessible a tothom, el carrer, les places, els parcs, les avingudes... no és res més que l'espai col·lectiu per a la comunitat-ciutat, un espai de trobada i d'apropiació on es determina el caràcter i ambient de la urbanitat (De Angelis & Stavrides, 2016). Passar el model d'espai públic ba-

sat en la producció neoliberal de ciutat a un model d'espai col·lectiu basat en els béns comuns urbans ha de permetre una regeneració urbana en clau metabòlica que recusi els llaços socials des d'una mirada holística. En permet abordar des del tancament de cicles i la resiliència climàtica a la defensa de l'activitat veïnal i vitalitat dels carrers, places, parcs i jardins urbans. De la recuperació del carrer com a espai jugable pels infants a la millora ambiental de l'aire i la reducció del soroll. Del fet urbà com a la materialització d'una identitat i una manera de fer compartida. Cal defensar l'espai públic com un bé comú no únicament com un espai que ha de ser socialment inclusiu i integrador sinó per les seves funcions ecosistèmiques i de salut col·lectiva.

Bibliografia

- ARENDDT, Hannah (1958). *La condición humana*. México, D.F.: Fondo de Cultura Económica.
- AUGÉ, Marc (1993). *Los "no lugares". Espacios del anonimato: una antropología de la sobremodernidad*. Barcelona: Gedisa.
- BORJA, Jordi (2012). *Revolución urbana y derechos ciudadanos*. Madrid: Alianza Editorial.
- BORJA, Jordi (2010). *Luces y sombras del Urbanismo de Barcelona*. Barcelona: Editorial UOC.
- CASTRO, Mauro (2015) *Neoliberalismo y comunes urbanos en procesos de regeneración de frentes marítimo-portuarios*. Institut Universitari de Govern i Polítiques Públiques (IGOP).
- DELGADO, Manuel (2006). *El animal público*. Anagrama.
- DELGADO, Manuel (2007) *La ciudad mentirosa: fraude y miseria del modelo Barcelona*. Catarata.
- DELGADO, Manuel (2011) *El espacio público como ideología*. Catarata.
- FONT, Antonio (1996). *Reforma del Port Vell de Barcelona. La explotación parasitaria de la centralidad urbana*. Revista COAM, 27.
- GEHL, Jan (1971). *Life Between Buildings*. Copenhagen: Arkitektens Forlag. Títol original *Livet mellem husene*.
- HODKINSON, Stuart (2012). *The new urban enclosures*. *City*, 16(5), 500-518.
- JACOBS, Jane (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House. ISBN 0-679-60047-7. Trad. cast. (2011) *Muerte y vida de las grande ciudades*. Madrid: Capitán Swing.
- LAHUERTA, Juan José (2005). *Destrucción de Barcelona*. Muditó & Co.
- SASSEN, Saskia (1991). *The Global City*. New York, London, Tokyo. Princeton N.Y.: Princeton University Press.
- STAVRIDES, Stavros & DE ANGELIS, Massimo (2016). *Common Space: The City as Commons*. Zed Books.
- TONUCCI, Francesco (1997). *La ciudad de los niños*. Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- VERHOEVEN, Patrick (2009) *European ports policy: meeting contemporary governance challenges*. *Maritime Policy & Management*, volum 36.
- VRIES, Isabelle (2013). *Governing the European port-city interface: institutional impacts on spatial projects between city and port*. *Journal of Transport Geography*, 27, 4-13.

V. governança

“La urbanització capitalista tendeix perpetuament a destruir la ciutat com a bé comú social, polític i vital.”

-David Harvey-

gor
sí:

COOPERATIVA
AÑOS GRATIS

Compre en Coea.
No pague más en otro sitio.

**AQUI HA UN
ESPAI**

**MORT
FEM-LO VIURE!**

**VOLEM UNA
ESCOLA
PER EL**

Can
Batlioj
tic
tac
OLEM CAN P

11
11th
JUNY
2011

Fig.1 Fàbrica tèxtil de Can Batlló l'any 1878 envoltada per camps de conreu, al peu de la muntanya de Montjuïc. Font: Wikimedia.

Fig.2 Mural pintat al carrer Constitució pocs anys després que el PGM de 1976 destinés els terrenys a espais lliures i equipaments veïnals. S'hi pot llegir *"Aquí hi ha un espai mort, fem-lo viure!"*. Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Autor: Albert Feliu.

Fig.3 Entrada dels veïns al recinte l'onze de juny de 2011 en una jornada de reivindicació veïnal festiva. Font: Assemblea de Can Batlló.

De la col·laboració públic-privada a la cooperació públic-comunitària per materialitzar el dret a la ciutat

Cas d'estudi 5: Can Batlló

A partir dels anys 90, amb la consolidació del neoliberalisme i la globalització es va obrir un nou cicle de lluites que defensava la recuperació dels béns comuns que havien estat privatitzats pel mercat desregulat. La publicació n.10 del col·lectiu Midnight Notes (1990), que parlava del *new enclosure*, o l'influent "Reclaiming the commons" (Klein, 2001) reflectien aquesta posició crítica amb el model de desenvolupament que estava fent-se amb l'hegemonia municipal (Castro & Martí, 2016). Les noves formes d'apropiació de recursos a través de l'acumulació per desposseïció, tal i com defensa Harvey (2012), estava reconfigurant les lluites populars. Es presentaven amb característiques noves ja que no tenien lloc a la fàbrica sinó a la ciutat, i no estaven liderades per la classe treballadora sinó per un ampli espectre de moviments socials i de la societat civil organitzada. L'explotació laboral ja no es produïa de manera directa als recintes industrials sinó que ho feia de forma indirecte a través del deute hipotecari i l'encariment dels lloguers per tal de desarticular les comunitats tot desdibuixant les formes de reivindicació i organització tradicionals. En aquesta situació reprenia força una idea que ja va ser analitzada per Lefebvre (1970) per estudiar les arrels urbanes dels moviments del maig del 1968 a París. El gran capital havia sortit dels murs de la fàbrica i el territori esdevenia la "fàbrica social". En la mateixa línia, tal i com assenyalen Hard & Negri (2011), "la metropoli és a la multitud el que la fàbrica era a les classes treballadores". Mentre les lluites obreres estan orientades a aconseguir millors condicions laborals, les mobilitzacions contra la desposseïció estan orientades a reclamar i recuperar els béns comuns com a una condició que possibilita la vida en la gran fàbrica social que és la ciutat. (Castro & Martí, 2016).

És des d'aquest punt de vista que cobra especial rellevància la dimensió urbana del cicle de moviments socials de la primavera àrab i el 15-M, ocupant la

plaça Tahir a El Caire, la plaça Sintagma a Atenes o la plaça Catalunya a Barcelona, i que assenyalaven els comuns urbans - els carrers, les places i parcs de les ciutats - com al principal lloc de resistència i reivindicació. Es tracta, segons Harvey (2012), d'un gran acte de *commoning* que transformava l'espai públic en un comú urbà recordant l'àgora com a espai fundacional de la polis grega. Les places es transformaven en un lloc de debat i discussió oberta on la gent podia expressar les seves opinions polítiques, en béns comuns impulsant un procés de regeneració democràtica. És precisament aquesta pràctica social de *commoning* la que converteix béns, serveis i espais públics, des d'una plaça, el sistema d'equipaments o l'educació i sanitat públiques, en recursos comuns. Peter Linebaugh fa un joc semàntic per explicar els béns comuns (*commons*), els transforma en el verb *commoning* per destacar com el comú, més enllà d'un objecte o recurs físic, no pot existir sense l'acció determinada d'una comunitat per defensar i administrar un recurs de manera col·lectiva. I és des d'aquesta organització col·lectiva que enllacem amb la literatura que aborda les lluites pel *dret a la ciutat*. (Castro & Martí, 2016).

Amb l'entrada d'una esquerra renovada a molts governs municipals a partir del cicle del 15-M, es va intentar donar sortida a la crisi de representativitat per la qual passaven les institucions amb la intenció d'apropar els governs a la ciutadania. És en aquest context on diverses mobilitzacions veïnals arreu d'Europa, i especialment als països on es va patir amb més força la crisi del 2008, acaben transformant els espais reivindicats a través de models d'autogestió o cooperació públic-comunitaria amb un alt retorn social. Paral·lelament a la recuperació d'espais pels veïns i veïnes es qüestiona l'acció d'unes institucions assistencialistes, que s'havien allunyat de les necessitats reals de la població, i es proposen nous models de governança urbans així com un reconeixement jurídic i legal d'aquest tipus

d'iniciatives. Es critica que la legislació vigent posi al mateix sac el lucre privat i al món cooperatiu i associatiu quan aquest té un retorn social i una capacitat d'enfortir el vincles veïnals molt més elevada. Exemples com la Comissió de Rodotà (2008) a Itàlia, que modificava les normes del Codi Civil en matèria de béns públics i el referèndum per declarar l'aigua com a bé comú (2011) caminen en aquesta direcció. Es comencen a redactar un seguit de reglaments municipals a Nàpols (2012), Bolonya (2014), Chieri (2014), Barcelona (2016), Madrid (2018), Pamplona (2019)... que pretenen obrir pas a altres models de ciutat que defensin i promocionin els béns comuns urbans com a alternativa a la ciutat neoliberal. Tots ells grans passos cap a un marc jurídic que protegeixi i impulsi els béns comuns urbans. Tal i com defensen Martínez & De Casadevante (2017): *“El neoliberalisme ha fet un us intensiu d'eines jurídiques, lleis parlamentàries i tàctiques capitalistes per cercar i extraure renda de la producció social: obrir espais per al capital financer sense sistemes de control públic, privatitzacions de béns públics i de recursos bàsics; polítiques, reglaments i mitjans coercitius per convertir la mercaderia en treball, la terra, el diner i els sabers. És en aquest sentit que el comú ha de plantejar-se com a un problema institucional, com a la necessitat de defensar, dissenyar, implementar i assumir un conjunt de drets, normes, obligacions i compromisos per reapropiar-se de l'alienat i garantir les condicions materials de subsistència i reproducció social. [...] Per a una ciutat del comú són, doncs, més que necessàries altres institucions tangibles que dotin d'eines a les classes desposseïdes. I això atrevesa qüestions com les formes polítiques d'autogovern, participació, representació o la capacitat d'acotar institucionalment des de diferents escales des d'on s'organitza i desplaça la crisi. Si el comú es un problema institucional, es important doncs senyalar marcs jurídics i legals que s'han produït per garantir la seva existència”*. De la mateixa manera que els *enclosure acts* eren eines jurídiques dissenyades per als fins concrets de privatitzar, transformar l'estructura de propietat i l'organització social de l'Anglaterra

precapitalista, s'obra la porta a la creació de nous marcs jurídics i legals que impulsin els béns comuns com a un model que doni resposta a tres dels grans reptes que tenim com a societat: la transició ecològica, social i democràtica.

Des d'aquesta perspectiva l'urbanisme ha de saber donar resposta al reptes que la societat actual ens planteja. Cal doncs estudiar quin és el nostre paper en la definició de les bases legals i normatives urbanes per recuperar els béns comuns com dispositiu per materialitzar el dret a la ciutat. Quins instruments urbanístics tenim per a planejar i gestionar els béns comuns? Quines propostes urbanes ens poden servir de far per protegir-los? Més enllà dels instruments existents, fora bo pensar quines eines necessitem per obrir un nou cicle de regeneració urbana que no deixi fora les classes més desfavorides a partir de nous models de governança urbana públic-comunitaris. Cal aprendre i posar en balanç les experiències de dècades passades per tal d'articular noves estratègies d'actuació basades en una correcta lectura dels béns comuns urbans i el seu potencial transformador.

Patrimoni Ciutadà

En el marc de pensar noves propostes per l'impuls i defensa dels béns comuns urbans des del canvi en els models de governança ens crida especialment l'atenció el programa “Patrimoni Ciutadà” impulsat per l'Ajuntament de Barcelona a partir de l'any 2016. El seu objectiu principal és posar a disposició de la ciutadania aquell patrimoni municipal que sigui susceptible d'acollir usos comunitaris, convertint-se en Patrimoni Ciutadà. Es tracta d'una programa que veu del Pla de Buïts, la Gestió Cívica i la cessió de d'ús d'espais municipals per tal repensar el paper de l'institució a l'hora d'acompanyar les pràctiques comunitàries ciutadanes. En aquest sentit es proposa la gestió comunitària d'equipaments o espais públics a entitats veïnals que co-

Fig. 4 Automòbils aparcats davant les naus de Can Batlló l'any 1991 a l'actual carrer Onze de Juny que dona accés a la major part d'espais autogestionats del recinte. Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Autor: Joan Campañá

neixen de primera mà les seves necessitats mentre que l'Ajuntament aporta el patrimoni municipal i en garanteix l'accés universal al recurs. Per assolir aquests objectius s'identifiquen tres línies d'actuació principals articulades a partir de la creació d'un *Catàleg de patrimoni ciutadà d'ús i gestió comunitària*: la llicència demanial, una nova qualificació urbanística d'ús i gestió comunitària i la transformació de béns públics patrimonials en béns comuns. Tots tres queden explicats en detall a la *caixa d'eines* d'aquest treball on s'intenta destriar quines propostes concretes poden ser interessants per al desenvolupament i impuls dels béns comuns urbans.

Can Batlló

Un exemple paradigmàtic del programa "Patrimoni Ciutadà" que descriu aquest horitzó de nova institucionalitat públic-comunitaria és el *conveni de Can Batlló*. La cessió per un període de 50 anys d'un recinte industrial obsolet reivindicat històricament pel barri de la Bordeta de més de 13.000 m². Després de quedar alliberat pels moviments veïnals està sent transformat en el pol cooperatiu més gran d'Europa.

Auge i decadència del recinte industrial

El recinte de Can Batlló es va contruir el 1878 als terrenys de Can Mangala, i va entrar en funcionament com a fàbrica tèxtil el 1880 sota la raó social Sobrinos de Juan Batlló. Juntament amb el Vapor Vell i el Vapor Nou (l'Espanya Industrial) constitueixen els motors econòmics que van dinamitzar la transformació urbana de Sants a finals del segle XIX. La família Batlló la va anar ampliant connectant-la amb la seva pròpia plataforma logística i l'estació de ferrocarril de la Magòria, construïda el 1912. La fàbrica tèxtil va arribar a acollir 5000 treballadores en aquesta primera etapa de la seva vida. Més endavant, amb la revolució del 1936 passar a ser col·lectivitzada i controlada pels obrers fins que amb la victòria del feixisme va caure en mans

Fig. 6 Naus de la indústria tèxtil que s'hi allotjava i la monumental xemeneia que ubicava el recinte com una fita en el seu entorn. Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Autor: Anselm Cartañá Gómez.

de l'empresari Julio Muñoz Ramonet, l'any 1943, un personatge tènol que s'enriquí durant la guerra a costa del franquisme, adquirí la propietat del recinte. En aquesta segona gran etapa el recinte va duplicar la seva superfície construïda i es va veure obligat a afrontar la crisi del tèxtil transformant les naus en un conjunt de magatzems i tallers llogats a més de 200 empreses. Es generà una ciutat dels oficis que es va mantenir en plena activitat fins a finals del segle XX. A partir dels anys 60, i de forma especialment intensa amb la crisi del petroli de l'any 1973, el recinte va anar quedant obsolet i donat a l'abandonament industrial. El antics usos industrials quedaven obsolets i no eren rendibles econòmicament. Aquesta gran peça havia quedat totalment absorbida per un entorn urbà en ple creixament.

Fig. 7 Reivindicació de veïns al barri de la Bordeta, a prop de Can Batlló, on es feien pintades a les parets reclamant l'obertura del recinte al barri durant el període de redacció del PGM del 1976. Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona. Autor desconegut.

Fig.8 Proposta del grup Desarrollos Inmobiliarios Grupo Gaudir, S.L. hereva dels terrenys de Muñoz Ramonet per construir-hi habitatges de luxe durant el període de la bombolla immobiliària.

EL PGM del 76: equipaments i zones verdes

L'any 1976 el Pla General Metropolità va definir el recinte de Can Batlló i la Magòria com a zona d'equipaments i espai verd. Malgrat tot, la transformació del recinte no es va duu a terme. Entrem en un període gris d'un Can Batlló que espera ser tranformat amb una indústria decadent i usos de magatzems i tallers però que l'administració no aconsegueix desencallar. Als anys 80 apareixen algunes naus noves però la tendència general és a l'abandonament i el descuït.

De l'especulació a la paràlisi

Ara bé, la situació canvia des de finals dels anys 90. En plena època de la febre d'or, l'any 2006, la immobiliària Desarrollos Inmobiliarios Grupo Gaudir, S.L (Inmogaudir, immobiliària de les hereves de Julio Muñoz Ramonet) negocià la modificació del PGM per aconseguir un major benefici arran de la transformació: la construcció de diverses torres d'habitatges de luxe. En un moment de decadència total del model Barcelona, aquest grup immobiliària preten extreure grans rentes de capital a partir d'aquesta peça de ciutat imprescindible per al barri de la Bordeta aconseguint un augment del sostre previst sobre els seus terrenys. Per sort, la crisi immobiliària del 2008 ho frenà tot. Els pisos

de luxe no s'arriben a construir mai, però tampoc els equipaments ni els espais verds que havien de servir als veïns i veïnes de l'entorn. El recinte, que era propietat del Grupo Gaudir, S.L. en la seva major part queda bloquejat de nou altra vegada. La pèrdua d'empenta privada per a la transformació urbana posa el barri en crisi deixant l'espai tancat i pràcticament sense ús.

La reivindicació com a bé comú

En aquesta situació d'estancament i una crisi que atrevesa de ple les classes més desafavorides, l'any 2009 es reactiva la Plataforma de Can Batlló per reivindicar l'execució del PGM del 76. Els moviments socials llençen un ultimàtim després d'anys d'estancament privat i institucional: "Si al juny de 2011 les màquines excavadores no estan al recinte de Can Batlló, entrarem nosaltres i començarem a construir l'espai públic i equipaments que necessitem". A menys d'una setmana de la data assenyalada per l'entrada veïnal, l'11 de juny de 2011, l'Ajuntament, degut a la pressió social i l'alta repercussió mediàtica, cedeix una de les naus de Can Batlló a la Plataforma, com a equipament social autogestionat pel veïnat de Sants i la Bordeta: neix el Bloc Onze. Aquest bloc serà rehabilitat pels veïns per acollir la Biblioteca Popular Josep Pons i posteriorment el bar i espai de trobada, l'auditori, un rocòdrom i diverses sales d'activitats i tallers.

L'autogestió del Bloc Onze al llarg dels primers anys legitima la Plataforma de Can Batlló per demanar les cessió de més naus per a ubicar-hi nous projectes comunitaris. Al llarg dels anys s'han anat transformant més espais i s'hi han anat ubicant nous usos: el taller d'infraestructures, la fusteria, la impremta col·lectiva, el centre de documentació, espai familiar, l'espai d'arts, l'espai d'entrenament d'arts escèniques i circ...

Tot i així el recinte continuava separat del barri, motiu pel qual el 2013 s'inicià la campanya "A la primavera tirarem el mur", que seguint la mateixa estratègia de pressió a l'Ajuntament reclamava l'en-

Fig.9 Veïns de la Bordeta dinant al mig del carrer Onze de Juny, en un espai que han obert al barri. Font: Assembla Can Batlló.

derroc de la part del mur perimetral i l'integració del carrer batejat com a Onze de Juny (la jornada històrica d'entrada a Can Batlló) dins la trama urbana del barri connectant el recinte de punta a punta. Poc a poc l'espai urbà del conjunt s'anava transformant a cop de reclam veïnal. La tardor de 2014 es construeix el CAP Bordeta-Magòria per part de l'Ajuntament i entre el 2015 i 2016 es fa una primera urbanització infraestructural del recinte, millora de l'enllumenat, instal·lacions, camins verds... així com l'habilitació de pistes esportives de fútbol, bàsquet i voleibol provisionals transformant els antics parquings.

Un nou horitzó públic-comunitari

Aquesta provisionalitat i improvisació institucional comença aterrar-se en un projecte més sòlid amb la Modificació del Pla General Metropolità l'any 2017 que posa en valor el recinte industrial, en millora la connexió de la zona verda amb el barri i vol donar resposta a les noves necessitats d'equipaments, tant a escala de barri com de ciutat així com les protecció de la major part d'habitatges previstos a l'àmbit. Dos anys més tard, el 2019 s'aprova per ple municipal la cessió per a 50 anys del recinte a l'Associació Espai Comunitari i Veïnal Autogestionat de Can Batlló que gestionarà i dinamitzarà els espais duarant el període establert. Es tracta d'un dels espais que incorporà el programa Patrimoni Ciutadà i una prova pilot per virar d'un model de transformació urbana basat en la col·laboració públic-privada a un model de cooperació públic-comunitària que respongui a les demandes veïnals i no als interessos privats. En aquest sentit tot el procés culmina amb procés participatiu per definir com serà el nou Parc de Can Batlló, un projecte que inicià les obres l'any 2021 i que l'any 2024 afegirà un altre fita a aquesta transformació d'un recinte industrial obsolet en un comú urbà.

Apunts i aprenentatges

La producció de ciutat sota el model d'urbanització neoliberal ens ha conduït al col·lapse econòmic,

ecològic i planetari. És per això que es fa imprescindible una revisió des d'un punt de vista tècnic. Tal i com defensa Harvey (2013): *“La urbanització capitalista tendeix perpetuament a destruir la ciutat com a bé comú social, polític i vital. Aquesta tragèdia és similar a la que descriu Hardin, però la lògica de la qual brota és totalment diferent. L'acumulació individualitzada de capital, si es deixa sense regulació, amenaça perpetuament destruir els dos recursos bàsics de la propietat comú que subjauen sota totes les formes de producció: el treballador i la terra. Però la terra que ara habitem és un producte del treball humà col·lectiu. La urbanització no és sinó la producció contínua d'un bé comú urbà (o la seva ombra d'espais i béns públics) i la perpètua apropiació i destrucció per interessos privats.”* Cal fer amb urgència una revisió del model per poder materialitzar el dret a la ciutat. Des d'un punt de vista tècnic hem de poder definir els projectes, mecanismes i instruments necessaris per dur a terme una transició ecològica, justa socialment i sota els valors democràtics. En aquest treball hem anat exposant com el béns comuns es mostren com una alternativa per l'obertura d'un nou cicle basat en un model de desenvolupament sostenible en el temps, tan des d'un punt de vista ecològic com des de la integració i l'arrelament de les comunitats que habiten el territori. Can Batlló ens parla del sòl, els equipaments o les zones verdes, com a recurs; també de la comunitat que n'ha de fer ús i que els reivindica pel seu valor d'ús i no de mercat; però sobretot, i en aquesta qüestió hem volgut posar l'èmfasi d'aquest capítol, en nous models de governança urbana que ens apropen a l'exercici del dret a la ciutat, tal i com el concebia Lefebvre l'any 1968.

En aquest sentit és fa més que necessari el desenvolupament d'una caixa d'eines que reculli els principals projectes urbans que ens poden servir per defensar i desenvolupar béns comuns urbans així com aquells instruments urbanístics i el marc jurídic-legal necessari que defineixi aquest nou horitzó d'una ciutat cooperativa. En el següent apartat intentem començar a esbossar quines en poden ser les principals direccions on explorar.

Fig. 10 Parc públic construït per l'Ajuntament arrel del procés participatiu obert al veïns per definir el seu disseny.

Bibliografía

- BIANCHI, Iolanda (2018) In, against, beyond and through the state. Limits and possibilities of urban commons in Barcelona. Universitat Autònoma de Barcelona.
- BLANCO, Ismael; GOMÀ, Ricard; SUBIRATS, Joan (2018) El nuevo municipalismo. Derecho a la ciudad y comunes urbanos. *Gestión Y Análisis De Políticas Públicas*, (20), 14–28. <https://doi.org/10.24965/gapp.v0i20.10491>
- CÁMARA, Carlos (2018) Comunes urbanos. Lecciones desde la Barcelona de principios de siglo XXI. Universitat Oberta de Catalunya.
- CÁMARA, Carlos; VIVAS, Josep; RIBERA, Ramón & LEÓN, Jorge (2021). Hacia una agenda urbana del común: un estudio de caso de las reivindicaciones políticas de los comunes urbanos en Barcelona. *EURE*, 2021. <https://doi.org/10.7764/eure.48.143.11>
- CASTRO, Mauro & MARTÍ, Marc (2016). Comunes urbanos: de la gestión colectiva al derecho a la ciudad. *EURE (Santiago)*, 42(125), 131-153. <https://doi.org/10.4067/s0250-71612016000100006>.
- CASTRO, Mauro & FORNÉ, Laia (2021) Patrimoni Ciutadà. Un marc per a la col·laboració públic-comunitària. La Hidra Cooperativa. <https://lahidra.net/ca/informe-patrimoni-ciutada-un-marc-de-collaboracio-public-comunitari/>
- DE CASADEVANTE, José Luis Fdz. & MARTÍNEZ, Rubén (2017). Asaltar los suelos: De la ciudad neoliberal a los comunes urbanos. *Rebeldías en común: sobre comunales, nuevos comunes y economías colaborativas*, 2017, ISBN 978-84-946151-4-6, págs. 137-160, 137-160.
- HARVEY, David (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Trad. cast. Ciudades rebeldes. Del derecho de la ciudad a la revolución urbana. (Pensamiento crítico no 22) (1.a ed.). Ediciones Akal, S.A.
- KLEIN, Naomi (2001) Reclaiming the commons. *New left review*, núm 9, p. 81-89.
- LA HIDRA COOPERATIVA (2019). Bienes comunes y municipalismo. Pasado y presente de una conquista popular. A: Ciudades Democráticas, Icaria.
- MÉNDEZ DE ANDES, Ana; HAMOU, David; APARICIO, Marco (eds.) (2021) Códigos comunes urbanos: Herramientas para el devenir-común de las ciudades. Barcelona: Icaria.
- MIRÓ, Iván. (2018). Ciutats cooperatives. Icaria.
- RUBÉN, Martínez; ALABAO, Nuria (2016). Los espacios vacíos de la ciudad participativa. *Quaderns #266 d'Arquitectura i Urbanisme. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya*. <https://lahidra.net/los-espacios-vacios-de-la-ciudad-participativa/>
- UGO, Mattei (2013) Bienes comunes: un manifiesto. Editorial Trotta.

Reglaments municipals:

- COMUNE DI BOLOGNA (2014) Regolamento sulla collaborazione tra cittadini e amministrazione per la cura e la rigenerazione dei beni comuni urbani. Comune di Bologna.
- COMUNE DI CHERI (2014) Regolamento comunale per la partecipazione nel governo e nella cura dei beni comuni. Comune di Chieri.
- COMUNE DI NAPOLI (2012-2016). Declaracions d'ús urbà cívic i col·lectiu. Comune di Napoli.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2016). Patrimoni ciutadà. Programa de desenvolupament de comuns urbans a Barcelona. Ajuntament de Barcelona.
- AYUNTAMIENTO DE MADRID (2018) Ordenanza de Cooperación Público-Social del Ayuntamiento de Madrid. Ayuntamiento de Madrid.
- AYUNTAMIENTO DE PAMPLONA (2019). Reglamento de participación. Ayuntamiento de Pamplona.

Webliografia:

- LA HIDRA COOPERATIVA (2021) ¿Público-privado o Público-comunitario? Construyendo nuevos circuitos de propiedad colectiva. Fundación de los comunes. https://www.youtube.com/watch?v=Q6q24Dpe_6Y&list=PLJhicGqAONSft_jf3Fz-v5iB-rEimxTdG-
- LA HIDRA COOPERATIVA (2017) La participación ciudadana a debate. Del 'No nos representan' al autogobierno. Fundación de los comunes. <https://lahidra.net/la-participacion-ciudadana-a-debate-del-no-nos-representan-al-autogobierno/>
- LA HIDRA COOPERATIVA (2017) La revolución jurídica de los bienes comunes. Fundación de los comunes. <https://lahidra.net/la-revolucion-juridica-de-los-bienes-comunes/>

Continguts

III. REENCANTAR LA CIUTAT DES DELS BÉNS COMUNS	121
Conclusions, apunts i aprenentatges: reencantar el món des dels béns comuns	123
Reptes i oportunitats	127
Una caixa d'eines per un urbanisme pensat des dels béns comuns	129

Com podem reencantar la ciutat des dels béns comuns? Quines conclusions extreiem de l'estudi de la bibliografia acadèmica i els casos d'estudi? Quin paper ha de jugar l'urbanisme i l'ordenació en la protecció i impuls dels béns comuns? En aquest últim apartat recollim apunts, aprenentatges i conclusions per apuntar els grans reptes que tenim per davant: el problema de l'escala, l'articulació com a sistema i la gestió d'aquells comuns on la participació directa dels usuaris resulta impossible. Esbossem una caixa d'eines des d'on començar a treballar projectes, instruments legals i urbanístics que ens permetin reencantar i regenerar la ciutat des dels béns comuns

REENCANTAR la ciutat des dels BÉNS COMUNS

Conclusions, apunts i aprenentatges

Reencantar la ciutat des dels béns comuns

Reencantar el món des dels béns comuns

Durant la tornada del seu primer viatge a Amèrica, el febrer de l'any 1493, Cristòfor Colom escrivia al Rei d'Espanya sobre el poble que havia conegut: *"Ellos de cosa que tengan, pidiéndosela, jamás dicen no; antes, convidan la persona con ello y muestran tanto amor que darían los corazones"*. Havia topat amb un bé comú.

D'aquesta manera Peter Linebaugh introduïa el prefaci del llibre *"Reencantar el món"* (2020) escrit per Silvia Federici. Segles més tard, l'autora feia al·lusió a la conferència que va impartir el sociòleg alemany Max Weber l'any 1917 a les acaballes de la primera guerra mundial. Davant la massacre i la confrontació Weber parlava d'un *desencantament* del món, semblava que la humanitat havia perdut el rumb.

Ara bé, què és l'encantament? Tal i com explica Federici el seu significat ha canviat amb el temps perdent el seu vincle amb allò sublim, allò sagrat, amb els cossos i les forces del cosmos. Avui en dia ho relacionem amb l'encanteri, la magia, el glamour i un imaginari trivial apropiat per Hollywood. Per ella no és quelcom que es limiti al passat sinó que mira cap al futur. Repensar, estudiar i reencantar les ciutats des dels béns comuns ens ha de permetre imaginar una transició ecològica, socialment justa i democràtica. Lluny de compondre una aca de casos històrics que idealitza el passat aquest treball assenta les bases per construir una caixa d'eines destinada a impulsar i protegir els béns comuns des de l'urbanisme i l'ordenació del territori. Cal que posem sobre la taula els elements necessaris per reencantar unes ciutats que juguen un paper central en el canvi de model de les maneres d'habitar aquest planeta. Es mostren com a una peça clau per reduir els nostres consums i les nostres emissions. Semblen indispensables per recosir els vincles socials atropellats pel darrer cicle de polítiques urbanes neoliberals, cal recuperar la ciutat com un bé comú, social i vital on tothom hi tingui espai.

Si el món global que tant havíem anhelat sembla que ja no ens deixa aire per respirar cal que aprenem dels errors. Es fa urgent articular un futur sobre el concepte d'un món comú¹, que presentàvem a la introducció d'aquest treball. Un lloc on reconeguem les dependències ecològiques i socials de la ciutat amb el territori, d'allò global amb allò local, d'una proximitat que ens permeti tancar els cicles materials i orgànics. Cal un full de ruta per reencantar aquest món comú i tal com hem estudiat amb els casos d'estudi els comuns urbans hi fan algunes aportacions fonamentals. Ens parlen d'aquest nosaltres del qual ens parlava la Mireia Calafell en el seu poemari². Qui som nosaltres però també qui volem ser? Cap on anem i perquè? Qui ha de ser el subjecte de les transformacions urbanes de les ciutats? Per qui, perquè i per a què han de servir? Com ens relacionem amb els nostres llocs comuns? Quin paper hi juguen les comunitats en la gestió dels nostres recursos, dels nostres futurs possibles? A quin lloc queda relegada la individualitat en un món comú que ens aboca a aquesta tensió necessària, a la política, al conflicte que implica una vida en comú? Hem intentat donar resposta a tots aquests interrogants intentant articular un urbanisme pensat des dels béns comuns, sense pretendre idealitzar els casos històrics però amb la mirada fermament posada al futur. Tal com diria Federici: *"Aquest és l'horitzó que ens proposa l'actual discurs dels béns comuns: no la promesa d'un retorn impossible al passat, sinó la possibilitat de recuperar el poder de decidir col·lectivament el nostre destí en aquesta terra. Això és el que jo anomeno reencantar el món"*.

Apunts i aprenentatges

Tal i com comentàvem, durant tot aquest treball hem entrat en matèria per tal d'analitzar diferents casos d'estudi que ens permetin reconèixer les aportacions i els reptes dels béns comuns a l'urbanisme. Des d'un anàlisi crític amb el model de desenvolupament de la ciutat global proposem

¹ El concepte de *món comú* fa referència a la idea que exposa Marina Garcés al seu llibre *"Un món comú"*. Publicat l'any 2012 per Bellaterra Edicions i reeditat l'any 2016 per Tigre de Paper.

² CALAFELL, Mireia (2020). *No-saltres, qui*. LaBreu Edicions.

imaginar una ciutat comuna. Un lloc on la proximitat no extingexi les diferències i on es reequilibri la relació amb allò local, amb el territori i la regió. Un crit d'alerta fet des de les comunitats urbanes desarticulades, després d'un cicle d'urbanisme neoliberal, que aposti per tancar els cicles ecològics i la recuperació de les xarxes de vincles a través de nous paradigmes de regeneració urbana, un nou cicle que ens permetin materialitzar el dret a la ciutat.

Amb aquest objectiu, tal com explicàvem a la introducció, proposàvem estudiar el béns comuns urbans com a uns elements clau per afrontar la transició ecològica, social i democràtica que les ciutats necessiten. Després de la reelectura de la literatura acadèmica al respecte identificàvem 5 casos d'estudi paradigmàtics a partir de 3 aproximacions a l'objecte d'estudi. En primer lloc una aproximació temàtica des de cinc dels grans temes de l'urbanisme (territori, habitatge, dotació, espai públic i governança. En segon lloc una aproximació històrica per tal de generar un cronograma que ens descriguí l'evolució dels béns comuns en el temps, dels béns comuns tradicionals als béns comuns urbans contemporanis. I en tercer lloc una aproximació espacial, començant per casos més allunyats geogràficament i que s'anessin acostant a Barcelona per tal de generar un coneixement que ens sigui útil per poder fer propostes de cara a una possible aplicació.

Aquestes tres aproximacions ens definien 5 casos d'estudi paradigmàtics útils per tal de generar un relat acadèmic i pedagògic al béns comuns urbans. Si bé la literatura acadèmica ens delimita una marc teòric des d'on definir els béns comuns a partir de 3 conceptes clau: recurs, comunitat i govern local. Els casos d'estudi ens han permès definir un visualitzador que relaciona aquests conceptes amb 15 mirades clau des d'on estudiar els béns comuns, i alhora amb els 3 grans objectius per als quals ens poden ser molt útils:

a) **Recurs:** obre la porta a la *transició ecològica*. Ens parla de metabolisme urbà, resiliència climàtica, de la qualitat ambiental, i és important analitzar-lo des de l'escala, la seva estructura, morfologia i capacitat per establir-se com a sistema o com a xarxa.

b) **Comunitat:** obre la porta a la *transició socialment justa*. Ens parla dels béns comuns des de la identitat, la cura, el costum, el seu ús i la seva funció social.

c) **Govern local:** obre la porta a una *renovació democràtica de les institucions*. Ens parla del paper de la participació, el drets comunals, el règim de propietat i la legislació amb la qual s'ordenen i es regulen els béns comuns.

Tot plegat ens ha permès extreure un recull d'apunts, aprenentatges i conclusions per cada cas que és d'extrema utilitat de cara a plantejar-ne la seva replicabilitat. Un coneixement clau per construir una caixa d'eines sòlides capaça d'impulsar i protegir els béns comuns urbans a l'actualitat. A continuació, a mode de conclusió i sumari, recollim les aportacions principals de cada cas.

1) Territori

Parlar dels béns comuns des de l'òptica del territori és parlar de béns comuns tradicionals. Ens ha de servir per repensar la ciutat del present emirallant-nos en models de societat que preservin un equilibri metabòlic sa entre els entorns urbans i el territori. On es tanquin els cicles dels recursos bàsics necessaris per viure, de l'aigua, de l'energia, de la matèria, dels aliments... sempre sota el control i la gestió democràtica i una redistribució socialment justa per a un horitzó de societat integradora. El cas d'estudi proposat (les terres comunals a l'Anglaterra precapitalista) és comparable a milers de realitats arreu del planeta on els recursos comuns són privatitzats expulsant comunitats i maneres de viure respectuoses amb l'entorn, especialment al Sud Global. Ens ha de permetre articular estratègies que preservin aquests valors assumint les dificultats que presenta fer un salt d'escala als àmbits urbans, no té punt de comparació la parroquia del *Medieval Manor* amb la metropoli.

Pel cas estudiant els béns comuns al territori ens parlen de diferents de les mirades que proposem per al nostre visualitzador. Des del recurs ens parlen de metabolisme social sa entre la ciutat i la regió, de resiliència en un sentit ampli (climàtica però també social), i alhora de l'adaptació morfològica de les propostes a les necessitats del propi territori. Des de la comunitat ens connecta amb el saber popular, l'arquitectura anònima, l'identitat, la costum i la cura del territori. Alhora posa sobre la taula el debat entre l'ús social del sòl i la seva estructura de propietat. Fins a quin punt podem, o no, limitar, o millor dit delimitar els drets de propietat privada a través de qualificació del sòl o l'establiment de normatives comunitàries. I de la mateixa manera, fins a quin punt l'interès general (per la sostenibilitat del bé comú) ha de quedar supeditat a les voluntats de propietaris particulars. Una paradoxa que ens enllaça amb la governança del bé comú, els drets i deures comunals i l'establiment d'una legislació que garanteixi que aquest recurs pugui perdurar amb el temps, i d'aquesta forma la comunitat que el gestiona.

Més enllà de les terres comunals angleses ens poden venir al cap centenars d'exemples, molts d'ells consultables a la Digital Library of the Commons de la Universitat d'Indiana. La majoria d'ells es troben en perill per la privatització de recursos naturals al Sud Global, però no cal anar tan lluny per trobar-ne més casos exemplificadors. Podem pensar en el delta del Llobregat, l'estany de Banyoles, el litoral (ara urbanitzat) de la Costa Brava, el Port Vell de Barcelona o la pèrdua dels camins de transhumància amb tota la seva infraestructura associada (abeuradors, pous, fonts, bordes...) i la comunitat que es feia càrrec i cura del territori. Per sort altres exemples com els boscos i prats comunals de l'Alt Pirineu, l'Aran o Andorra, l'horta de València, els aiguamolls de l'Empordà o altres Parcs Naturals (malgrat haver estat parcialment atacats) els hem pogut conservar avui en dia.

Així doncs és fonamental pensar en quins instruments ens han permès protegir aquests béns comuns al territori. Estratègies que sovint són l'acció inversa a l'*enclosure*, tal com apuntava Harvey (2012), no per privatitzar el bé comú sinó per garantir-ne la seva sostenibilitat. El cas més evident és la creació de la xarxa de Parcs Naturals a través del PEIN (Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya, 1992), que reconeix la Xarxa Natura 2000, els Espais Nacionals de Protecció (ENP) i els Espais Naturals de Protecció Especial (ENPE). I en menor grau de protecció estem seguint la mateixa lògica de l'*enclosure* quan classifiquem sols com a no urbanitzables evitant la destrucció de comuns ecosistèmics i naturals i vetllant per la seva conservació, en aquest cas admetent un ventall molt més ampli d'activitats compatibles. Podríem parlar també del Domini Públic Marítim-Terrestre per la protecció del litoral o bé del Domini Públic Hidràulic, les zones de policia o les zones de servitud per a la protecció de la xarxa hídrica del territori.

Tot plegat ens pot ajudar a prefigurar les eines de cara a futur, per exemple per la preservació del mosaic agroforestal d'un territori, però les eines institucionals no són suficients per a un gestió territorial basada en la cura des de les comunitats locals. En aquest sentit treballar el planejament i la gestió territorial des dels béns comuns ens obra un ventall de possibilitats com podria ser la custòdia de rius i riberes (com l'Acord de Sorreigs)³, de la recuperació del pastoreig a les zones forestal per mitigar el risc d'incendi i augmentar la resiliència climàtica, la regulació de determinades activitats productives certs indrets naturals o la disposició territorial d'infraestructures productives a través de comunitats energètiques que permetin una transició ecològica respectuosa amb el paisatge i els nostres valors. Fins ara, en el millor dels casos, hem sabut articular estratègies basades en la garantia institucional universal i sovint això ha obligat a apartar a les comunitats locals dels seus propis territoris.

2) Habitatge

Parlar dels béns comuns des de l'òptica de l'habitatge és parlar de l'habitatge pel seu valor d'ús i no pel seu valor de mercat. Ens ha de servir per repensar la ciutat del present amb la qüestió de l'habitabilitat al centre del debat, tant des d'un punt de vista ecològic, social com democràtic; des del recurs, des de la comunitat i des del model de governança.

Des d'un punt de vista ecològic, en termes del *recurs*, l'habitatge té un paper clau per a la transició energètica. Seria possible plantejar-lo en clau comunitària per tal d'abastir-nos dels nostres recursos d'una manera més eficient a través de comunitats energètiques o hídriques a escala d'edifici, d'illa o fins de barri o de ciutat? Sens dubte l'habitatge juga un paper clau per a la resiliència climàtica davant les onades de calor i la pobresa energètica.

Des d'un punt de vista social, en termes de *comunitat*, la tipologia hegemònica de la família heteronormativa (una parella amb dos fills) del nostre parc

habitacional dona respostes a les necessitats de la societat actual? Quina resposta donem a les famílies monoparentals, als avis que viuen sols, als joves que volen emancipar-se, a les persones amb algun tipus de discapacitat intel·lectual o física? Podem pensar en introduir espais col·lectius als nostres habitatges que responguin a noves necessitats i actuïn com una xarxa de seguretat contra l'exclusió social? Quin paper juga la comunitat si parlem d'identitat o de la cura del patrimoni habitacional?

I des d'un punt de vista democràtic, vinculat al *model de governança*, els béns comuns posen en crisi l'actual model d'accés a l'habitatge i la concepció d'aquest com a un bé de mercat. Després de la greu crisi econòmica causada per la bombolla immobiliària sembla imprescindible entendre'l pel seu valor d'ús i no de mercat. A tal efecte cal actuar des de diferents àmbit, entre ells el de la regulació i la previsió d'un parc accessible des del planejament i la gestió municipal. Per altra banda els béns comuns també ens parlen de la governança dels propis blocs de pisos en si mateixos obrint una nova dimensió quan apareix la gestió de recursos compartits a través de comunitats energètiques o hídriques.

El béns comuns urbans en l'habitatge es materialitzen a través de les propostes de l'urbanisme utòpic de principis de S.XX i el model d'habitatge cooperatiu. Des d'aleshores, especialment al nord d'Europa, s'han implementat un parc d'habitacional molt ampli on hi caben des de grans cooperatives o sindicats d'habitatge com el Mietshäuser Syndikat a Alemanya (amb milers de residents) o Sostre Cívica a Catalunya, a projectes concrets com La Borda a Barcelona.

Quins són aquells instruments legals i urbanístics que estan permetent obrir camí? Molts d'aquests projectes són possibles gràcies a la col·laboració públic-cooperativa a través de la cessió d'ús de solars municipals. Sembla imprescindible mencionar el conveni ESAL, que ha permès establir un diàleg entre l'ecosistema cooperatiu i l'Ajuntament de Barcelona per concursar la cessió de solars amb un sostre edificable per a més de 1000 habitatge de forma coordinada. Per altra banda, a part de la gestió, hi ha un gran potencial a explorar des del planejament urbanístic. Per exemple, a través de la qualificació d'habitatge cooperatiu, més enllà de l'Habitatge de Protecció Oficial, que permeti posar de relleu el valor comunitari de l'habitatge. Tot plegat ens obre un horitzó de perspectives possibles que llegeixen la qüestió de l'habitatge com un eix clau per a la transició cap a un model de vida més sostenible amb el nostre planeta, socialment integrador i de base democràtica.

3) Dotació i espais comunitaris

Parlar dels béns comuns des de l'òptica de la dotació d'equipaments i els espais comunitaris és parlar de resolució col·lectiva de les necessitats compartides. La xarxa d'equipaments accessibles va estretament relacionada la cohesió social d'una ciutat i la capacitat per accedir a serveis de forma eficient.

³ L'Acord de Sorreigs és un pacte territorial per a la custòdia comunitària dels rius i riberes que declara el compromís per preservar, ordenar i custodiar el patrimoni natural del Sorreigs des de les comunitats locals davant l'augment de visitants i la pèrdua de biodiversitat ecològica.

L'accés a l'educació, a la sanitat, al coneixement, a l'oci o la cultura és inseparable d'una bona xarxa d'escoles, instituts, hospitals, universitats, museus, sales de concerts o biblioteques. No existeix bé comú urbà més representatiu que les biblioteques, on compartir el recurs (els llibres) permet a tota la comunitat lectora accedir a la cultura i el coneixement (altre gran comú immaterial) a través d'un model de governança, una regulació sobre el preàctec i les sancions a aplicar en cas que s'infringeixi la normativa establerta col·lectivament.

En definitiva, treballar per una bona xarxa d'equipaments i espais comunitaris és acostar-nos al dret a la ciutat ja que actuen com una xarxa de seguretat a favor de la integració social i accés universal als serveis vitals per a totes les persones. Són diverses les línies d'actuació per treballar-los des dels béns comuns. Exemples com el projecte OASIS a París, els Refugis Climàtics o els Patis Oberts a Barcelona són paradigmàtics per explorar el potencial dels béns comuns a la ciutat, tant des d'una aproximació ecològica, social com de de governança democràtica. No deixen de ser una reapropiació d'aquells llocs comuns que en algun moment han estat tancats (sigui a través de seva la privatització o per la institucionalització dels mateixos). Els béns comuns obren una tercera via, ni públic ni privat, sinó comunitari. Una porta que intenta recollir el millor dels dos mons i posa al centre del debat la gestió i l'accessibilitat dels equipaments urbans.

Ara bé, quins instruments tenim per tal de potencial els equipaments i espais comunitaris com a béns comuns? Ciutats com Nàpols, Bolonya o Barcelona han donat algunes passes en aquest sentit. En aquest últim cas el Programa Patrimoni Ciutadà ha permès crear un Catàleg de Béns Immobles d'Ús i Gestió Comunitària amb patrimoni es cedit a associacions o cooperatives sense afany de lucre aportant un alt valor social. Per altra banda també contempla crear una nova qualificació urbanística comunitària, la llicència demanial o la transformació de béns patrimonials en béns comunals. Encara és d'hora per valorar l'abast d'aquestes propostes però en qualsevol cas dibuixen un camí a seguir en una qüestió clau per a la regeneració urbana pensada des dels béns comuns.

4) Espai públic

Parlar dels béns comuns des de l'òptica de l'espai públic és parlar de la ciutat com a espai col·lectiu. Ens obra la mirada a parlar de les places, els parcs, els carreres, les avingudes, els passejos, les rambles... des d'una triple aproximació: recurs, comunitat i governança.

Des del punt de vista del recurs (del lloc urbà, físic, tangible) parlem de béns comuns com l'arbrat, de fonts, de bancs, d'enllumenat, d'assolellament, de protecció o exposició al vent, de la qualitat de l'aire, de brises, de sensació tèrmica, de soroll, de calma... A priori tot plegat apel·la a la materialitat física i a la qualitat medioambiental dels espais urbans. Els comuns es presenten com un element clau per a la

regeneració ecològica de les ciutats. Ara bé, aquestes qualitats biofísiques del medi urbà no tenen més objectiu que donar resposta a les necessitats veïnals en termes d'ús social de l'espai públic, de la seva transformació en espai col·lectiu. L'espai públic és un recurs físic però també immaterial ja que dona espai a l'activitat cultural, política, social i comunitària de la ciutat.

Des d'un punt de vista de la comunitat, els béns comuns urbans ens parlen de l'ús social de l'espai públic. A la ciutat global és realment per a tothom o representa un model de ciutadania on no tothom s'hi sent interpel·lat? Qui ha de ser el subjecte de d'un urbanisme pensat des dels béns comuns? Ens proposen treballar l'espai públic com a espai col·lectiu, apropiable, on els veïns i veïnes l'identifiquin com a propi i en tinguin cura. En les últimes dècades s'ha institucionalitzat i els usos veïnals informals han quedat al marge carregant-se la vitalitat de les places i els carrers.

Una qüestió que ens porta a mirar els comuns urbans en l'espai públic des d'un punt del seu model de governança. L'implantació d'ordenances de civisme a la majoria de grans ciutats no a fet més que fer perdre aquells mercats informals, concerts o teatralitzacions no planejades, espais de joc improvisats, o qualsevol ús social de l'espai públic que previament no hagi superat un feixuc tràmit administratiu.

Regenerar l'espai públic des dels béns comuns, doncs, abarca un ampli espectre de possibles actuacions, des de la vessant ecològica i material a l'ús social de l'espai col·lectiu. Des de l'increment i protecció d'aquells elements que aporten confort i fins a aquells que fan un espai viu i dinàmic. Quan es declara una Zona de Baixes Emissions a un nucli urbà s'estan protegint els comuns, però també quan s'aposta per augmentar el seu arbrat o la seva xarxa de parcs, quan s'obren nous espais als veïns, quan es protegeixen els usos de les plantes baixes o quan s'obre el port a la ciutadania. Tot plegat sempre que vagi acompanyat d'instruments de gestió que garanteixin la participació ciutadana i la transparència en tot el procés de manera que es recullin les demandes veïnals per fer-les realitat. Passar el model d'espai públic basat en la producció neoliberal de ciutat a un model d'espai col·lectiu basat en els béns comuns urbans ha de permetre una regeneració urbana en clau metabòlica que recusi els llaços socials des d'una mirada holística, en clau ecològica, social i democràtica.

5) Governança

Com hem anat exposant durant tot el treball, qualsevol intervenció o projecte urbà pensat des dels béns comuns ha d'estar basat en un model de governança democràtic i arrelat al territori. Ara bé, quan augmentem escales ens trobem amb un problema evident, no és el mateix la gestió col·lectiva de les terres d'una parroquia medieval a l'Anglaterra precapitalista que planejar i gestionar els béns comuns a una àrea metropolitana.

Cal afrontar el problema de l'escala en un diàleg aparentment paradoxal entre l'urbanisme, amb visió de ciutat, i la producció i defensa dels béns comuns sovint lligats a la petita escala. Quin seria un bon equilibri entre el paper dels tècnics, els polítics i els veïns en aquest escenari? No és un debat gens fàcil de resoldre però algunes iniciatives ciutadanes han anat obrint camí.

Exemples com la Comissió de Rodotà (2008) a Itàlia, que modificava les normes del Codi Civil en matèria de béns públics i el referèndum per declarar l'aigua com a bé comú (2011) caminen en aquesta direcció. Es comencen a redactar un seguit de reglaments municipals a Nàpols (2012), Bolonya (2014), Chieri (2014), Barcelona (2016), Madrid (2018), Pamplona (2019)... que pretenen obrir pas a un model de cooperació públic-comunitaria que defensi i promou els béns comuns urbans com a alternativa a la ciutat neoliberal. Tots ells grans passos cap a un marc jurídic que protegeixi i impulsi els béns comuns urbans. És fonamental crear marcs legislatius que capgirin la lògica d'inversió públic-privada que acaba afavorint l'interès i el lucre privat, i obrir un nou marc que posi al centre el valor i el retorn social de les actuacions urbanes. En definitiva, que materialitzi el dret a la ciutat.

Reptes i oportunitats

Després d'haver analitzat casos d'estudi paradigmàtics i haver-ne extret les conclusions, apunts i aprenentatges més destacats des de les ulleres dels béns comuns, ens proposem identificar els principals reptes i oportunitats per intentar definir les direccions cap a on hauríem de seguir treballant.

Si bé aquest TFG s'ha centrat en establir les bases teòriques per abordar la regeneració urbana des dels béns comuns per tal d'assolir el dret a la ciutat, obrim la porta a donar-li continuïtat amb un TFM molt més propositiu on definir les directrius que a continuació exposarem. És, per tant, indispensable tancar aquest document analitzant els 3 grans reptes que hem identificat per poder impulsar els béns comuns urbans des de l'urbanisme i esbossar les oportunitats que ens ofereixen a través d'una caixa d'eines.

En primer lloc cal que afrontem el problema de l'escala. És evident que la gestió de recursos de propietat comú a una determinada escala (com la pastura comunal d'un grup de pastors d'una vall de muntanya) no es pot comparar amb comuns de mitjana o gran escala (com els sistemes urbans o les infraestructures d'una ciutat) ni amb els comuns globals (com els casquets àrtics o la capa d'ozó). Quan "saltem escales", com solem dir els urbanistes, cal reconsiderar els problemes i reptes que presenten els béns comuns i les possibilitats per a trobar solucions efectives.

Ens segon lloc cal afrontar el repte de l'articulació dels comuns com a sistema. Com podem planejar, organitzar i gestionar els béns comuns urbans de forma coordinada, amb un objectiu i estratègia

compartida? A dia d'avui, la majoria dels béns comuns urbans són actuacions aïllades, projectes independents que es regeixen per la seva pròpia singularitat però és evident que si volem explotar el màxim potencial dels béns comuns urbans cal planejar-los com a un sistema articulat, una xarxa arrelada al territori. Més enllà d'un llarg llistat d'hortos urbans, equipaments autogestionats, cooperatives d'habitatge o parcs dinamitzats pels veïns la potencialitat dels béns comuns rau en aconseguir definir una estratègia coordinada per a la seva ubicació, les seves qualitats, els programes necessaris a cada lloc, etc... que faci un salt d'escala sense perdre el seu model de governança local i democràtic.

Aquesta qüestió en condueix directament al tercer gran repte, el de la gestió dels béns comuns urbans. Aquí és on es planteja el que aparentment pot semblar una gran contradicció entre l'urbanisme, amb visió a escala de ciutat, i els béns comuns, sovint vinculats a llocs molt concrets, a la petita escala. Cal replantejar el paper de l'administració i obrir nous espais de diàleg amb els béns comuns des d'una aproximació multiescalar. Per un banda es poden defensar i impulsar aquells comuns de petita escala on la gestió directa entre els seus participants sigui factible, però per altra banda cal obrir nous escenaris per als comuns de major escala com el litoral, la qualitat de l'aire d'una ciutat, la xarxes d'infraestructures tècniques (energia, aigua, comunicacions, transport...), ecosistèmiques (connectors ecològics, conques hidrogràfiques, aqüífers, el mosaic agroforestal d'un territori...), del sistema de equipaments, de parcs urbans i espais públics o la gestió dels residus urbans. A aquestes escales és evident que es fa impossible un gestió directa amb tots els usuaris i participants, un fet que és fa encara més palès per a la defensa dels béns comuns globals (com l'atmosfera, la capa d'ozó, els casquets àrtics, la biodiversitat...) on el paper de les ciutats hi juga un rol imprescindible.

Com veiem els tres grans reptes estan estretament lligats entre si, el problema de l'escala si s'aproxima des del propi *recurs* en la seva dimensió física, el repte de l'articulació en sistema en clau de *comunitat* mentre que el repte de la gestió interpel·la directament la qüestió de la *governança*. Saber trobar un bon equilibri entre tot plegat és la clau de volta per poder fer un bon urbanisme pensat des dels béns comuns.

Una caixa d'eines per un urbanisme pensat des dels béns comuns

Projecte, pla, gestió

Recollint les conclusions, apunts, aprenentatges, reptes i oportunitats en proposem esbossar una caixa d'eines que marqui les directrius des d'on poder regenerar la ciutat des dels béns comuns per tal de materialitzar el dret a la ciutat de forma efectiva. Un espai on recollir alguns dels projectes més destacats i aquells instruments legals i urbanístics que ens poden permetre impulsar-los. Tot plegat és una primera exploració del que es desenvoluparà al TFM de manera molt més propositiva.

Dividim aquesta caixa d'eines en tres grans grups: projecte, pla i gestió. Al primer apartat recollim alguns dels projectes més destacats per a la transformació urbana des dels béns comuns, responem a la pregunta: què volem fer? Per al segon i el tercer recollim un seguit d'instruments legals i urbanístics que ens han de permetre protegir i impulsar els béns comuns des del planejament i la gestió urbana, responem a la pregunta: com ho volem fer?

1) PROJECTE

Són moltes les propostes que podem fer per transformar la ciutat des dels béns comuns. Aquí n'hem volgut fer un recull amb els projectes més destacats i les direccions que ens sembla més importants explorar.

Projecte OASIS (París)

Davant l'emergència climàtica, tan l'augment de les onades de calor com l'exposició a temperatures fredes per part de la població més vulnerables està relacionada amb un augment de la mortalitat. És per aquest motiu que l'Ajuntament de París va detectar que davant la falta d'espais verds (5,8m² per capita) la xarxa de 656 escoles i 115 liceus administrats per la ciutat presentaven una gran oportunitat. El projecte *OASIS - School yards: Openness, Adaptation, Sensitisation, Innovation and Social ties: Design and transformation of local urban areas adapted to climate change, working jointly with users* proposava transformar els

patis escolars en illes (oasis) de protecció climàtica a través de tècniques innovadores i solucions basades en la naturalesa. Les transformacions sorgien a partir d'un procés de codisseny realitzat amb l'alumnat i la comunitat educativa, aquesta interacció amb la comunitat ajudava a la ciutat a definir com havien de ser els espais i quin programa haurien d'acollir. Les propostes radicaven en l'ús de materials ecològics per augmentar l'infiltració al sòl, millorar el rendiment tèrmic i reduir la petjada de carboni. S'utilitzaven sistemes de recuperació d'aigua de pluja, i solucions basades en la natura per generar espais d'ombra, evapotranspiració, resistència a la sequera... Tot plegat també suposava una innovació pedagògica en noves àrees de joc, amb materials naturals com l'aigua o la terra. En definitiva proposaven recuperar les escoles per a la ciutadania des de la perspectiva del clima i la falta d'espais verds. Després dels bons resultats que va donar a partir de l'any 2019 s'ha intentat replicar en altres capitals europees.

Refugis climàtics

Seguint l'exemple de París, l'Ajuntament de Barcelona, i posteriorment Àrea Metropolitana de Barcelona, estan creant una xarxa metropolitana de refugis climàtics (XMRC) que agrupa equipaments i espais públics municipals, com ara biblioteques, centres cívics, escoles, i grans parcs, que poden proporcionar condicions de confort tèrmic en episodis de temperatures extremes.

En el cas de Barcelona s'han posat a disposició de la ciutadana 212 refugis climàtics distribuïts per tot el municipi. Són espais que proporcionen confort tèrmic a la població, mentre mantenen els seus usos i funcionalitats. No necessàriament estan climatitzats però garanteixen una temperatura adequada de confort (27° durant l'estiu i 19° durant l'hivern). Tenen una bona accessibilitat, proporcionen àrees de descans, d'aigua i són segurs. Amb aquest xarxa

s'ha aconseguit que el 95% de la població tingui un refugi a menys de 10 minuts a peu.

Per altra banda l'Àrea Metropolitana de Barcelona també he estat treballant en aquest sentit i a dia d'avui compta amb 74 refugis climàtics que persegueixen els mateixos objectius.

Patis oberts

Ara bé, el projecte OASIS de París no tan sols plantejava l'accés al verd i al confort ambiental com a comú, sinó apuntava a la reobertura dels espais escolars. En aquesta línia Barcelona crea el programa *Patis Oberts*, que recuperava aquests espais com a comú per a la ciutat, per a famílies, infants i adolescents fora de l'horari escolar, en cap de setmana i en període de vacances escolars. D'aquesta manera s'ofereix una alternativa de lleure accessible per a tothom en un context segur i de proximitat. Paral·lelament també s'actuava en el seu entorn immediat amb el programa *Protegim les escoles*, que reconeix la vitalitat dels entorns escolars i pretén aconseguir que siguin un lloc segur, saludable, d'estada i de joc. Se'n proposa la pacificació del trànsit, la reducció de carrils i la velocitat de circulació per tal de guanyar zones d'estada, mobiliari urbà i elements vegetals.

Comunitats energètiques i hídriques

Les comunitats energètiques o hídriques són associacions, cooperatives o qualsevol altra tipus d'entitat jurídica sense ànim de lucre que estigui controlada per membres locals i dedicada a activitats en el sector energètic (producció, distribució, agregació, etc...) L'objectiu principal és l'abastiment local amb una clara voluntat de recuperar el sector de l'energia, o l'aigua, com a bé comú per tal d'avançar cap a una transició energètica justa. Així doncs, són un element clau per a la sobirania energètica i hídrica. Més enllà dels evidents beneficis econòmics per als usuaris cal destacar el model com un exemple de producció d'energia de proximitat (o recollida i reciclatge d'aigües), de metabolisme social sa amb el territori i d'empoderament comunitari. Les comunitats energètiques i hídriques ens permeten imaginar fer un salt d'escala per passar de l'habitatge o el bloc a l'illa, el barri o el municipi. Posen sobre la taula que davant l'emergència climàtica la sortida haurà de ser comunitària.

Comuns periurbans

Un dels espais que presenten més potencial per a recuperar i impulsar els béns comuns són les àrees periurbanes metropolitanes. Es presenten com un lloc d'oportunitat entre la tensió de les grans infraestructures territorials, la indústria obsoleta i l'agricultura pròxima a la ciutat. Tenen un interès especial perquè toquen tots els temes que hem anat exposant en aquest treball, des del territori fins a la governança d'aquests espais in-between.

Actuar i regenerar la metropolis des d'aquest tipus d'espai a partir de l'impuls i la protecció dels béns comuns ens permet pensar en com recuperar l'activitat agrícola a Collserola o reterritorialitzar la

producció del Parc Agrari del Baix Llobregat, de Sabadell, o els espais agraris del Maresme. Elements clau per afrontar la transició energètica des de la sobirania alimentària.

Ara bé, per altra banda, el béns comuns també en permeten pensar sobre com regenerar el teixits industrials obsolets a partir d'un model cooperatiu eficient i democràtic. La relocalització de la indústria, que amb la globalització va quedar desplaçada al Sud Global per abaratir costos, és una de les línies del Pacte Nacional per la Indústria 2022-2025. Les actuacions urbanes que avancin en aquesta línia cal que ho facin pensant en els béns comuns, en teixir comunitat i protegir la producció de proximitat al territori.

I per últim, la recuperació de les infraestructures territorials com a comú impliquen recosir el territori. Especialment en aquells llocs on hagin causat una fractura important pels teixits socials veïnals, dividint barris o deixant ciutats separades per grans talls urbans. Identificar punts estratègics amb potencial de regeneració urbana en entorns infraestructurals és treballar l'accessibilitat, la cohesió territorial i la mobilitat des dels béns comuns.

Regeneració dels espais fluvials

La regeneració dels espais fluvials, especialment en aquells trams urbans, és mostren amb un gran potencial per a la recuperació dels béns comuns naturals per a gaudi de tothom. És ben cert però, que aquest tipus d'intervenció sempre haurà de tenir cura de la biodiversitat, si no es fa de manera correcta pot causar la pèrdua o deterioració d'altres comuns naturals, com la fauna o la vegetació autòctona. Alguns dels casos més emblemàtics són la regeneració de la Ría de Bilbao com exemple urbà o les Vies Blaves del Llobregat com a exemple territorial.

Recuperació àrees portuàries

Per últim volíem destacar la rellevància de la recuperació de les àrees portuàries i els fronts marítims com projecte paradigmàtic per a la reapropiació del mar i el litoral com a béns comuns. Sovint són espais molt cobejats per la seva posició estratègica, tal com explicàvem al capítol del Port Vell de Barcelona. Un fet que, especialment en els àmbits portuàris regits per un legislació més laxa i permissiva, hagin estat espais apropiats i privatitzats a partir de *new enclosure*. Tradicionalment són llocs accessibles i oberts als habitants que mantenen una relació estreta amb les activitats econòmiques populars lligades a la pesca i la vida marítima. Malgrat tot en les últimes dècades i la consolidació del model neoliberal de desenvolupament urbà han quedat en mans privades sota projectes que no defensen l'interès general, ni molt menys els recursos comuns, malgrat es trobin sobre sòls de domini públic marítim-terrestre. Ens sembla una línia de treball essencial posar sobre la taula que aquestes transformacions han d'anar de la mà de les comunitats locals i la protecció del litoral i el mar com a béns comuns.

2) PLA

Tal i com defensen Martínez & De Casadevante (2017): “El neoliberalisme ha fet un ús intensiu d'eines jurídiques, lleis parlamentàries i tàctiques capitalistes per cercar i extraure renda de la producció social: obrir espais per al capital financer sense sistemes de control públic, privatitzacions de béns públics i de recursos bàsics; polítiques, reglaments i mitjans coercitius per convertir la mercaderia en treball, la terra, el diner i els sabers. És en aquest sentit que el comú ha de plantejar-se com a un problema institucional, com a la necessitat de defensar, dissenyar, implementar i assumir un conjunt de drets, normes, obligacions i compromisos per reapropiar-se de l'alienat i garantir les condicions materials de subsistència i reproducció social. [...] Per a una ciutat del comú són, doncs, més que necessàries altres institucions tangibles que dotin d'eines a les classes desposseïdes. I això atrevesa qüestions com les formes polítiques d'auto-govern, participació, representació o la capacitat d'acotar institucionalment des de diferents escales des d'on s'organitza i desplaça la crisi. Si el comú es un problema institucional, es important doncs senyalar marcs jurídics i legals que s'han produït per garantir la seva existència”. De la mateixa manera que els *enclosure acts* eren eines jurídiques dissenyades per als fins concrets de privatitzar, transformar l'estructura de propietat i l'organització social de l'Anglaterra precapitalista, s'obra la porta a la creació de nous marcs jurídics i legals que impulsin els béns comuns com a un model que doni resposta a tres dels grans reptes que tenim com a societat: la transició ecològica, social i democràtica. Quins instruments tenim des del planejament territorial i urbanístics per a transformar els territoris des dels béns comuns? Quines eines legals ens poden permetre passar de projectes a fets? En aquest segon punt en volem destacar alguns dels més interessants per treballar en aquesta línia.

Protecció espais naturals

Paradoxalment al que es pugui pensar, sovint l'*enclosure* apareix com a una figura essencial per la protecció del béns comuns. No per a la seva privatització i mercantilització dels seus recursos comuns sinó precisament per a garantir-ne la seva sostenibilitat en el temps i protegir-los de les urpes especulatives del mercat lliure. El cas més evident és la creació de la xarxa de Parcs Naturals a través del PEIN (Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya, 1992), que reconeix la Xarxa Natura 2000, els Espais Nacionals de Protecció (ENP) i els Espais Naturals de Protecció Especial (ENPE). I en menor grau de protecció estem seguint la mateixa lògica de l'*enclosure* quan classifiquem sòls com a no urbanitzables evitant la destrucció de comuns ecosistèmics i naturals i vetllant per la seva conservació, en aquest cas admetent un ventall molt més ampli d'activitats compatibles. Podríem parlar també del Domini Públic Marítim-Terrestre per la protecció del litoral o bé del Domini Públic Hidràulic, les zones de policia o les zones de servitud per a la protecció de la xarxa hídrica del territori. Totes aquests instruments ens permeten protegir els comuns naturals i garantir-ne la seva sostenibilitat en el temps posant la vida i la biodiversitat al centre del debat. Són eines fonamentals per garantir els equilibris naturals des d'una perspectiva ecosistèmica.

Zones de baixes emissions

La contaminació atmosfèrica repercuteix de manera rellevant en la salut dels conciutadans metropolitans. La contaminació atmosfèrica és la responsable directa de més de 500.000 morts prematures l'any a Europa. Els elevats nivells de contaminació suposen un gravíssim problema de salut pública. Actualment, més de dues-centes ciutats europees de deu països, com Londres, Berlín, París, etc... fa anys que han implementat zones de baixes emissions amb restriccions als vehicles més contaminants per preservar la salut dels seus habitants defensant la qualitat de l'aire com a bé comú. En aquest context i en sintonia amb la resta de metròpolis europees, l'1 de gener del 2020 s'activa la zona de baixes emissions (ZBE) de les rondes de Barcelona. Es tracta d'una àrea de més de 95 km² que inclou Barcelona i els municipis circumdants a les rondes, on es restringeix progressivament la circulació de vehicles més contaminants. Aquesta és una clar exemple d'una mesura urbana pensada des de la protecció dels béns comuns, per vetllar per la qualitat de l'aire que respirem i garantir el dret a la salut dins la ciutat.

Àrees tensionades

Una altra destacada mesura que seguim la mateixa lògica de l'*enclosure* per a la protecció dels béns comuns urbans és la declaració d'àrees amb el mercat d'habitatge tens. D'aquesta manera els municipis poden prendre mesures urgents per contenir els preus del lloguer i l'habitatge. Malgrat podria semblar que es tracta d'una mesura necessària però que no té gaire a veure amb l'urbanisme és cada cop més necessari que s'articuli de la mà de nous plans i reformes urbanes. Són més que coneguts els efectes sobre el preu del sòl, el lloguer i l'habitatge dels àmbits que han estat objecte de reformes o plans urbans. Un fet que, llegit des dels béns comuns, posa de relleu les desastroses conseqüències socials en termes de desarticulació socials dels barris, pèrdua de la xarxa de comerç local i vitalitat urbana, desarrelament identitari i pèrdua de cura per l'espai urbà. És per això que es fa necessari plantejar la necessitat que els plans urbans en àrees tensionades vagin acompanyades directa o indirectament de mesures perquè no es trenquin els llaços de les comunitats a qui han de millorar la qualitat de vida.

Plans d'usos i locals de protecció oficial

Si la declaració d'àrees tensionades ens pot ajudar a controlar el desmembrament social dels barris posant el focus sobre l'habitatge, la redacció de plans d'usos o plantejar la possibilitat de qualificar locals de protecció oficial ens hauria d'ajudar a entendre la importància del comerç de barri per a l'enfortiment i protecció del comuns urbans. La vitalitat o l'ambient de determinats barris com Gràcia, Sants, el Poblenou o Sant Andreu es deu a l'històric teixit social construït amb els anys i expressat en gran mesura a les plantes baixes dels seus carrers. Sovint aquestes qualitats urbanes són apropiades per activitats turístiques o relacionades a la inversió immobiliària que acaben destruïnt aquests teixits urbans

tan rics. Tal i com assenyala Harvey (2012) la privatització d'aquest bé comú per extreure'n beneficis empresarials el porta a la seva sobreexplotació i degradació, invertint la tragèdia de Hardin: *“El mitjà principal mitjançant el qual es produeix aquesta expropiació en el context urbà és per suposat l'extracció de renda del sòl i els immobles. Un grup comunitari que lluita per mantenir la diversitat ètnica al seu barri i s'esforça per protegir-la davant de la gentrificació pot trobar-se de sobte que els preus (i impostos) de les seves propietats augmenten a mesura que els agents de la propietat immobiliària ofereixen als ric “el caràcter multicultural, animat i divers del seu barri”. Com millor són les qualitats comuns que un grup social crea, és més probable que aquestes siguin apropiades pels interessos privats maximitzadors de beneficis. Una vegada el mercat hagi acabat la seva tasca destructiva, resulta no tansols que els residents originals s'han vist desposseïts d'aquest bé comú que havien creat (veient-se sovint expulsat del mateix degut a l'augment dels lloguers i els impostos sobre la propietat), sinó que el propi bé comú es degrada fins a fer-se irreconeixible. [...] Aquesta és segurament una explicació molt millor de l'autèntica tragèdia dels comuns urbans a la nostra època”*. La qualitat i vitalitat urbana com a bé comú urbà acaba sent apropiat pel sector turístic i immobiliari per tal de capitalitzar-ne els seus beneficis. El preus del sòl, el lloguer i l'habitatge augmenten a causa de la gentrificació i acaben expulsant molts dels veïns i veïnes que l'havien generat fent cada vegada més proper el moment on sigui irreconeixible.

Nova qualificació: ús i gestió comunitària

Tal i com proposa el programa Patrimoni Ciutadà per al desenvolupament de comuns urbans a la ciutat de Barcelona, considerem interessant la creació d'un nou ús urbanístic que garantis la reserva de patrimoni a favor d'iniciatives comunitàries o que tenen l'objectiu de teixir socialment els barris. Es podrien definir quins usos urbanístics són compatibles i quins en serien incompatibles. Un dels grans potencials d'utilitzar la qualificació urbanística per promoure el béns comuns és sobre l'habitatge. Així doncs, qualificar sòl com a habitatge comunitari (HC) més enllà de l'Habitatge de Protecció Oficial pot ser una interessant estratègia per fer l'accés a l'habitatge més accessible als col·lectius més vulnerables. Una mesura complementaria a la cessió de sòl, que queda explicat més endavant, i que permet a cooperatives sense ànim de lucre construir i rehabilitar habitatge d'una forma més assequible estalviant esforços a l'administració.

Elaboració d'una Norma (Ordenança) i un Catàleg de Patrimoni ciutadà d'Ús i gestió Comunitària

Una opció que ha adoptat, per exemple, la ciutat de Bolonya ha estat l'elaboració d'un *Catàleg de béns de l'administració per l'ús com a Comuns Urbans*, així com el *Reglament municipal per la col·laboració entre els ciutadans i la ciutat per la cura i regeneració de comuns urbans*, que ja hem esmentat amb anterioritat. Nàpols també s'ha sumat a crear, a través d'un reglament, un inventari de béns immobles de titularitat pública en desús que són susceptibles de cura i regeneració comunitària. En la mateixa direcció l'Ajuntament de Barcelona desenvolupa a partir del programa

Patrimoni Ciutadà un *Catàleg de patrimoni ciutadà d'ús i gestió comunitària*, un cens de patrimoni del patrimoni municipal afecte a l'ús comunitària que serveixi tan per reconèixer el projectes existents en un acte de transparència institucional com per incentivar que la ciutadania s'empoderi i s'autoorganitzi per revitalitzar espais en desús.

3) GESTIÓ

Un dels grans reptes de l'administració pública sempre ha estat l'agilització de la gestió que sovint és vampiritzada per eterns tràmits burcràtics que allunyen els serveis de la ciutadania. Ara bé, pensar en nous tipus de col·laboració entre l'administració el món cooperatiu pot afavorir les millors parts de cada model. Si l'administració té una bona capacitat per planejar, definir línies estratègiques i garantir l'accés universal als serveis a través de la seva musculatura econòmica estatal, els béns comuns són eines fonamentals per a fer una gestió pròxima a les necessitats veïnals i amb prou flexibilitat reguladora per adaptar-se als canvis amb agilitat. En aquesta última part hem volgut recollir algunes de les propostes que planen per definir un nou horitzó de col·laboració públic-comunitària.

Cessió d'ús i dret de superfície: conveni ESAL

El model d'habitatge en cessió d'ús ha pres una forta embranzida en els darrers anys com una alternativa a l'habitatge com a bé de mercat. Malgrat no és un model nou, cooperatives com Sostre Cívic o la Dinamo l'han impulsat a Catalunya prenen de referents internacionals el model Andel danès i les experiències d'Uruguai, Alemanya, França, Regne Unit o Canadà. Totes elles posen el dret a l'habitatge al centre del debat focalitzant en el seu valor d'ús i oberint la porta a nous models habitacionals molt més flexibles a les realitats de les comunitats urbanes. Aquest model planteja l'habitatge com a bé comú tant des d'una vessant ecològica, comunitària com de governança democràtica. Una de les experiències més interessant al respecte és el conveni ESAL que assignava i atorgava el dret de superfície a diferents actors del tercer sector, cooperatives d'habitatges i associacions sense ànim de lucre, per a la construcció de promocions d'habitatge cooperatiu i lloguer social. D'aquesta manera és donava escaletat i sistematització al model, fins aleshores el dret a superfície s'havia anat atorgant solar a solar. Suposa un gran avenç per treballar per l'habitatge com a bé comú.

Repensar les ordenances de civisme en clau comunitària

Amb la consolidació de la ciutat global l'espai públic a adquirit una presumpció de neutralitat que l'obvia com espai de conflicte i manifestació de les realitats socials. Per tal de blindar aquesta model de ciutat s'han redactat ordenances de civisme pensades per a un subjecte ideal que és del tot inexistent, eliminant qualsevol possibilitat d'apropiació de la ciutat com a fenomen social. Aquest tipus d'ordenances no a fet més que fer perdre aquells mercats informals, concerts o teatralitzacions no planejades,

espais de joc improvisats, o qualsevol ús social de l'espai públic que previament no hagi superat un feixuc tràmit administratiu. És per aquest motiu que entendre l'espai públic com a bé comú ens ha de suggerir pensar les ordenances de civisme en clau comunitària per tal de donar resposta i vitalitat al teixit social dels barris.

La llicència demanial

Tal i com proposa el programa Patrimoni Ciutadà per al desenvolupament de comuns urbans a la ciutat de Barcelona, es planteja la llicència demanial, una llicència d'ús i activitat a un espai públic (local) per l'aprofitament privatiu per part d'una entitat o agrupació per portar a terme els seus fins socials. Per tal d'articular aquesta política es fa una reserva de patrimoni a favor de les entitats. S'estableix un conveni a partir del qual el municipi pot fer-ser càrrec del manteniment alhora que es co-responsabilitza a la comunitat del disseny i conservació de l'immoble, que es faria càrrec de la gestió.

Transformació de béns públics patrimonials en béns comunals

Per altra banda el programa Patrimoni Ciutadà també recull la possibilitat de transformar béns públics patrimonials en béns comunals. Cal recordar que els ajuntaments, o les administracions públiques en general, poden tenir en possessió *béns de domini públic* (o *demanials*), *béns comunals* o *béns patrimonials*. Els *béns de domini públic* són aquells que la Llei declara amb aquests caràcter, els que són afectes a ús públic (utilitzats directament per particulars com carrers, places, fonts, camins...) o els que són afectes al servei públic (que per la seva naturalesa s'adeqüin essencialment o exclusivament al fi particular del servei, com ara escorxadors, mercats, hospitals, museus, escoles, cementiris i camps d'esport...). Per altra banda trobem el *béns comunals*, aquells que pertanyen als municipis i les entitats municipals descentralitzades però que tenen unes facultats sobre aquests que són compartides, de manera que correspon al comú dels veïns l'aprofitament, com a dret real administratiu de gaudi, i als ens locals la seva administració i conservació. Tan els béns de domini públic com els comunals, mentre conserven el seu caràcter, són inalienables, inembargables i imprescriptibles, i no estan subjectes a cap tribut. Per últim, els *béns patrimonials* que són propietat de l'ens local i no estan destinats directament a l'ús públic o a l'exercici de cap servei públic de competència local, o a l'aprofitament pel comú dels veïns, i poden contribuir font d'ingressos per l'ens local. Estan en el comerç jurídic, és dir, són alienables, embargables i prescriptibles. El programa de Patrimoni Ciutadà valora la possibilitat de transformar béns públics patrimonials en béns comunals per tal que els veïns i veïnes estiguin reconeguts legalment per a la seva gestió, administració a través d'entitats locals menors. Tot i així, reconeix la seva complexitat, i aposta per un model on l'administració pública pot aportar el patrimoni i el seu manteniment, garantint-ne l'accés universal, i donar a les comunitats de veïnals els recursos necessaris per a la seva gestió, ja que són qui millor coneix les realitats locals.

Comunity Land Trust i Sòl Comunitari

Les Comunity Land Trust (CLT) són organitzacions sense ànim de lucre que posseeixen i administren terres de comunitats arrelades al territori. Administren i gestionen sota models democràtics, habitatges, jardins, solars o edificis comunitaris. Remonten la seva història a les ciutats jardí angleses, el moviment Gramdam indi i els assentaments agrícoles cooperatius israelians, els *moshavim*. Equilibren les necessitats de la comunitat assegurant la tinença del sòl i l'habitatge a través de la compra col·lectiva alhora que en garanteixen el seu ús social per a la comunitat usuària. Existeixen moltes tipologies de CLT, entre elles en volem destacar un parell d'exemples per la seva proximitat geogràfica.

En primer lloc l'adquisició de la finca de Can Bofill, a Collserola, que ha permès protegir-la de l'especulació, preservar la seva diversitat biològica i el seu patrimoni cultural per destinar-la a un projecte d'agroecologia i aprofitament comunitari a l'entorn de Barcelona, a Molins de Rei. Per altra banda, aquest model ha estat traslladat al projecte de la Titaranya, a Valls, en un context urbà a través de la idea de "*Sòl comunitari*". Consisteix en l'adquisició de varies finques del nucli històric del municipi, un dels més degradats socialment per revitalitzar-lo i dinamitzar-lo mitjançant el desenvolupament de cooperatives d'habitatge en cessió d'ús i la instal·lació de la seu d'una vintena d'entitats socials de la localitat. Es tracta de generar una xarxa de custòdia comunitària dels barris per protegir-los de processos especulatius i revitalitzar-los de vida associativa recosint comunitats.

Custòdia comunitària de rius i rieres: l'Acord de Sorreigs

La Riera de Sorreigs és un espai natural protegit des de 1992 pel PEIN amb particular interès pel seu ecosistema fluvial, característic de les rieres calcàries de curs mitjà, i el seu atractiu relleu, abrupte i encinglerat. Davant l'augment de visitants i la pèrdua de biodiversitat les comunitats locals del Lluçanès van promoure l'Acord de Sorreigs, un pacte territorial per a la custòdia comunitària dels rius i rieres que declara el compromís per preservar, ordenar i custodiar el patrimoni natural. Recull deu principis entre els quals en destaquen: conèixer l'estat de salut de la riera i la seva conca, analitzar els usos i necessitats d'aigua al territori i fomentar-ne una gestió eficient i responsable per millorar la salut del cabal, promoure la recuperació del mosaic agroforestal i la conservació i millora de biodiversitat, ordenar l'ús públic de l'espai natural i promoure actituds responsables per a la preservació conjunta o la recuperació del vincle amb la riera per a infants, joves i adults que fomentin el coneixement i respecte a l'entorn. Per a tot plegat, es constitueix l'"Assemblea del Territori" que vetlla per la implementació i el compliment de l'acord que ha de permetre preservar la Riera de Sorreig com a bé comú per al territori.

Abstract

Des del cataclisme de la crisi immobiliària de l'any 2008, el cicle d'urbanització neoliberal consolidat a partir dels anys 90 i encapçalat pel model de ciutat global ha estat de nou qüestionat des d'àmbits acadèmics, moviments socials i la societat civil organitzada. Davant un escenari d'emergència climàtica, desarelament de les comunitats locals i pèrdua de cura pel territori provocat pel món globalitzat, apareixen alternatives de canvi que reclamen de forma imperant fer una transició ecològica, socialment justa i democràtica que posi la vida i les persones al centre del model urbà. En aquest context, resorgeix l'interès acadèmic pels béns comuns urbans com un dispositiu per regenerar les ciutats des d'un paradigma de societat ecològica, metabòlicament equilibrada amb el territori, resilient al canvi climàtic i capaç de recosir el vincles comunitaris.

Aquest treball és una carta d'aprenentatges que explora el potencial dels béns comuns urbans com a dispositiu per a materialitzar el dret a la ciutat en la transició ecosocial. Proposem un relat acadèmic, pedagògic i instrumental a partir de la revisió de la literatura acadèmica i l'anàlisi de 5 casos d'estudi paradigmàtics per acostar el béns comuns a l'urbanisme i l'ordenació del territori. Després de tot l'anàlisi destaquem una sèrie d'apunts, aprenentatges, reptes i oportunitats per el·laborar una caixa d'eines capaç d'impulsar i protegir el béns comuns des de la nostra disciplina. Recollim els projectes i instruments legals i urbanístics que ens han de permetre transitar cap la transició ecosocial i el dret a la ciutat.

El béns comuns urbans superen l'etern debat entre el mercat i l'estat obrint la porta a noves formes de producció urbana centrades en la comunitat i el tancament de cicles materials. Defineixen un nou horitzó de col·laboració públic-cooperativa que reconfigura els termes en que sovint s'ha entès el desenvolupament urbà, prioritzant el valor social de les actuacions per sobre de l'extracció de plusvàlues econòmiques del territori.